

Misakımillî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Misakımillî
ve
Türk Dış Politikası'nda
Musul, Kerkük ve Erbil
Meselesi Sempozyumu

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanlığı İşbirliğinde Misakımillî'nin kabulünün 77. Yıldönümü münasebetiyle 28 Ocak 1997'de Konya'da düzenlenmiştir.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara, 2025

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI, 062

**Misakımillî ve
Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil
Meselesi Sempozyumu**

Çevrim içi Tıpkıbasıma Hazırlayan
Orhan İstanbul

Çevrim içi, Ankara, 2025
ISBN: 978-975-17-6398-3

1. BASKI: 1998
2. BASKI: 2012

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Selman Ali Metin
Erdal Basım Yayın Dağıtım
+90 (312) 398 05 30 Ankara

Kapak Görseli:
Misâk-ı Millî Haritası

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: <https://atam.gov.tr>
E-Mağaza: <https://emagaza-atam.ayk.gov.tr/>

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına aittir.

Bu kitapta yer alan makale ve yazılarda ifade edilen görüş, düşünce ve değerlendirmeler yalnızca yazarlarına ait olup, hukuki, cezai, idari, bilimsel ve etik sorumluluk da ilgili yazarlara aittir.

Bu eserde yer alan yazılı ve görsel materyallerden, kaynak gösterilmesi şartıyla alıntı yapılabilir.

TAKDİM

Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna baēlı olarak, 1983 yılında Anayasa'nın 134. maddesi uyarınca kurulan Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM), kuruluşundan bu yana Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine dair bilimsel araştırmalar yürütmekte, bu alanlarda ürettiēi akademik çalışmalarla tarih bilincinin güçlenmesine katkı sunmaktadır.

Merkezimiz, yurt içi ve yurt dışındaki kurumlarla iş birliēi içinde, monografik eserlerden sempozyumlara, konferanslardan panellere, kongrelerden akademik projelere kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir. Bugüne kadar 600'ün üzerinde basılı ve dijital yayın gerçekleştiren ATAM, bu eserlerin arasında yabancı dillerde yayımlanan çalışmalarla da uluslararası bir yayınevi niteliēi kazanmıştır. Ayrıca seçkin indekslerde taranan *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, yılda iki kez yayımlanarak bilim dünyasına önemli katkılar sunmaktadır. Çalışma alanlarımız kapsamında, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine araştırma bursları sunan merkezimiz, ayrıca kapsamlı ihtisas kütüphanesiyle araştırmacıların hizmetindedir.

ATAM, yürüttüēü tüm faaliyetlerle geçmişin mirasını geleceēe taşıyan bir bilimsel köprü olma misyonunu sürdürmektedir. Bu kapsamda, alanında yetkin araştırmacıların katkılarıyla hazırlanan, 1.300'ün üzerinde madde içeren ve bugüne kadar 11 milyondan fazla erişim alan *Atatürk Ansiklopedisi* için “Atatürk Ansiklopedisi Mobil Uygulaması” hizmete açılmıştır. Ardından, Türk devletleri, tarihî şahsiyetler, kùltür, sanat ve edebiyat gibi alanlarda hazırlanan *Türk Dünyası Ansiklopedisi* de 31 Aralık 2024 itibarıyla kamuoyunun hizmetine sunulmuş ve mobil uygulamasıyla dijital erişime açılmıştır.

Merkezimiz, Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin yanı sıra Türk ve dünya tarihi bağlamında düzenlediēi sempozyum, konferans, panel ve kongrelerle bilimsel üretkenliēini sürdürmektedir. Bu çerçevede, 28 Ocak 1997 tarihinde, ATAM Başkanlıēı ile Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanlıēının iş birliēiyle, *Misakımillî*'nin kabulünün 77. yıldönümü

münasebetiyle Konya’da “Misakımillî ve Türk Dış Politikası’nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi” başlıklı bir sempozyum gerçekleştirilmiştir.

Türk milletinin bağımsızlık iradesini ve ulusal sınırlarını belirleyen *Misakımillî*, Millî Mücadele’nin siyasal temelini oluşturan en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu belge, Türk milletinin egemenlik haklarını tüm dünyaya ilan eden tarihî bir manifestodur. Dolayısıyla *Misakımillî* üzerine yapılan her akademik çalışma, yalnızca tarihî bir olayı değil, aynı zamanda millî egemenliğin anlamını ve Cumhuriyetimizin kuruluşundaki fikrî temelleri de yeniden yorumlama çabasını ifade etmektedir.

Okumakta olduğunuz bu eser, söz konusu sempozyumda sunulan bildirilerin yer aldığı, daha önce basılı olarak yayımlanmış sempozyum bildiri kitabının dijital tıpkıbasımıdır. Bu değerli çalışmanın, dijital ortamda yeniden yayımlanarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlayan herkese teşekkür ederim.

Bu vesileyle, desteklerinden ötürü Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Sayın BE Prof. Dr. Derya Örs’e; eserin dijital yayına hazırlanmasında emeği geçen Yüksek Kurum Uzmanı Orhan İstanbul’a ve sürecin her aşamasında özveriyle çalışan ATAM personeline teşekkürlerimi sunarım. Kitapta yer alan bildirilerin yazarlarından ve inceleycilerinden ebediyete irtihal edenleri rahmetle anıyor, hayatta olanlara sağlık ve huzur diliyorum.

Bu eserin, *Misakımillî*, *Türk Dış Politikası* ve *Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi* üzerine ilgi duyan okuyuculara değerli bilgiler sunmasını; araştırmacı ve öğrenciler için ise güvenilir bir başvuru kaynağı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	III
AÇILIŞ KONUŞMASI	1
Prof. Dr. Abdurrahman KUTLU	3
I. OTURUM	5
MİSAKİMİLLÎYE GÖTÜREN GELİŞMELER.....	5
TARİHÎ PERSPEKTİF İÇİNDE MİSAKİMİLLÎ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	7
Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU.....	7
MİSAKİMİLLÎ, 1914-1920	17
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ	17
IRAK TÜRKLERİ'NİN TARİH, DİL VE KÜLTÜRLERİ	25
Prof. Dr. Hidayet Kemal BEYATLI.....	25
MİSAKİMİLLÎ VE YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN KURULUŞU	31
Prof. Dr. Durmuş YILMAZ.....	31
DÜNDEN BUGÜNE IRAKLI TÜRKLERİN İNSAN HAKLARI BEYANNAMESİ	35
Dr. Aydın BEYATLI.....	35
II. OTURUM	39
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA MUSUL KERKÜK VE ERBİL MESELESİ	39
MUSUL, MİSAKİMİLLÎ'YE DÂHİL MİDİR, DEĞİL MİDİR?.....	41
Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ	41
MİSAKİMİLLÎ VE ATATÜRK'ÜN LOZAN SONRASI HEDEFLERİ	45
Prof. Dr. Refik TURAN	45
1924 TÜRK BASININDA MUSUL MESELESİ	51

Yard. Doç. Dr. Dursun GÖK.....	51
TÜRKMEN HAKLARI VE TÜRKMENLERİN STATÜSÜ.....	65
Hasan ÖZMEN.....	65
TÜRKİYE, IRAK TÜRKLERİ MESELESİNE NASIL BAKMALI?.....	73
Prof. Dr. Mahir NAKİP	73
DEĞERLENDİRME OTURUMU	85
Prof Dr. Azmi SÜSLÜ	87
Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU.....	91
KONUyla İLGİLİ MAKALELER	93
LOZAN KONFERANSI VE MUSUL SORUNU.....	95
Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU.....	95
MİSAKİMİLLÎ VE LOZAN BARIŞ KONFERANSI BELGELERİNDE MUSUL MESELESİ	135
Prof. Dr. E. Semih YALÇIN	135
MİSAKİMİLLÎ.....	153
Prof. Dr. İlker ALP.....	153
MUSUL, KERKÜK VE ERBİL YÖRESİNDEN GÖRÜNTÜLER	223

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Abdurrahman KUTLU*

Bugünkü bilimsel oturumlarda Millî Mücadele'nin ana hedefi olan ve daha sonra Atatürk döneminde de Türk dış politikasının ruhunu oluşturan Misakımillî ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması anında sınırlarımız dışında kalan ve millet olarak hep üzüntü kaynaklarımızdan biri olan Kerkük-Musul meselesi ele alınıp tartışılacaktır. Bu İlmî toplantılara, teşrif eden, değerli çalışmaları ve görüşleri ile bizleri aydınlatacak olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Sayın Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ Bey başta olmak üzere, bütün ilim adamlarına teşekkür eder, muhterem; istişare ettiğimiz ve kendisinin de iştirak edeceği ancak, ömrü vefa etmeyen Sayın Prof. Dr. Süleyman ARSLAN'ı da burada rahmetle anarım.

Muhterem Misafirler;

Misakımillî, Osmanlı Devleti'nin parçalandığı, Anadolu dahil topraklarımızın tamamına yakın kısmının işgal edildiği bir dönemde alınan bir karardır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin mayasını teşkil ettiği düşünce doğrultusunda 28 Ocak 1920 günü yani 77 yıl önce bugün Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda oy birliği ile kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş azmini ve kararını ortaya koyan ve fevkalâde anlamlı kararın ve belgenin kabulünün yıl dönümünü idrak ediyoruz. Değerli ilim adamlarımız tarafından çeşitli yönleri ile sunulacak olan bu kararı sadece bir belge veya tarihi bir vakıa olarak değerlendirip geçemeyiz. Bugün millet olarak önümüzde duran çeşitli problemlerin kökleri oralara uzanmaktadır. O tarihlerde milletimiz aleyhine yürürlüğe konan veya yerine getirilemeyen taahhütler bugün olduğu gibi, önümüzdeki yıllarda da bizi ciddi şekilde uğraştıracaktır. Bu toplantının mevzuu içine giren Musul-Kerkük meselesi önümüzde duran problemlerden sadece bir tanesidir.

Bugün Kuzey Irak meselesi olarak bilinen ve neredeyse bütün dünya devletlerinin içinde olduğu ve bizim, için hayati önem arz eden çok yönlü özellikleri olan bu konunun da kökleri Osmanlı İmparatorluğunun parçalanma yıllarına dayanır. Bugün Musul-Kerkük ve Erbil gibi merkezler başta olmak üzere bu coğrafyada mevcut olan 2,5-3 milyonluk Türkmen nüfusu görmemezlikten gelinmekte; Irak rejiminin uzun yıllarından beri uyguladığı yok etme, sindirme politikasına dünya seyirci kalmaktadır. Sadece kendilerine

* Selçuk Üniversitesi Rektörü

insanca yaşama hakkı verilmesinden başka bir istekleri olmayan soydaşlarımıza, sözüm ona Müslüman kardeşleri tarafından bu istekleri çok görülmektedir. Hiçbir dış devletin oyuncağı olmayan, Irak Devleti'ne karşı eline silah almamış, aksine İran-İrak Savaşı'nda kendi devleti için ön saflarda savaşmış bu kardeşlerimize özellikle Saddam Rejiminin takındığı tavrı insanlıkla, Müslümanlıkla bağdaştırmak mümkün değildir. Onların çektiği sıkıntıları burada anlatmaya vaktimiz yeterli olmaz. Türk olmaktan ve Türkiye'yi sevmekten başka suçları olmayan hatta çektikleri sıkıntıların Türkiye sevgisinden kaynaklandığını söyleyebileceğimiz bu kardeşlerimizin haklarını hukuklarını korumak, neye mâl olursa olsun Türk Devletinin boynunun borcudur. Ekonomik menfaatler bu konularda hiçbir zaman aldatıcı, oyalayıcı bir rol oynamamalıdır.

Toplantının hayırlara vesile olması dileğiyle, hepinize saygılar sunarım.

I. OTURUM
MİSAKİMİLLÎYE GÖTÜREN GELİŞMELER

Başkan : Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ

Sekreter : Yard. Doç. Dr. Dursun GÖK

Konuşmacılar : Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU

Prof Dr. Azmi SÜSLÜ

Prof. Dr. Hidayet Kemal BEYATLI

Prof. Dr. Durmuş YILMAZ

Dr. Aydın BEYATLI

TARİHÎ PERSPEKTİF İÇİNDE MİSAKİMİLLÎ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU*

Bu değerlendirmeye başlarken, önce önemli bir noktayı belirtmek gerekir. O da, Misakımillî'nin ilk hareket noktası olan Mondros Mütarekesi ile Misakımillî'nin birbirine zıt iki kutup teşkil etmesidir. Başka bir deyişle, Misakımillî'yi, Mondros Mütarekesi ne ve ona bağlı olarak, Mondros'tan sonra ortaya çıkan gelişmelere bir tepki olarak almak gerekir.

Mondros Mütarekesi, Türk vatanını parçalayıcı bir nitelik taşıırken, Misakımillî, Türk vatanının bütünlüğünü gerçekleştirme ve koruma amacını güden bir belgedir.

Mondros Mütarekesi ile Misakımillî arasındaki bu çelişki, Sévres Antlaşması'nın imzasından sonra, yani 1920 Ağustos'undan, Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzasına kadar geçen sürede, Sévres ile Misakımillî arasındaki çelişki ve çatışmaya dönüşecektir.

Mondros Mütarekesi ile Misakımillî arasındaki bu etki-tepki bağlantısını belirttikten sonra, karşımıza şu soru çıkmaktadır: Mondros Mütarekesi. Misakımillî'nin ilk hareket noktasını teşkil ettiğine göre, Mondros Mütarekesi'nin kaynağı nedir? Mondros Mütarekesi nereden gelmektedir?

Diğer taraftan, Mondros Mütarekesi'nin öncesi, yani geldiği yer ile Mondros Mütarekesi'nin sonrası, yani ulaştığı nokta arasında da bir bağ vardır ve Misakımillî'yi harekete geçiren önemli bir faktör de Mondros öncesi ile sonrası arasındaki bu bağlantı olmuştur.

Böylece, karşımıza bir Mondros-Misakımillî-Sévres üçlüsü çıkmaktadır.

Bağlantıları böylece belirttikten sonra, tarihî gelişim içinde, Mondros'a varan gelişmelere ana hatları ile değinelim.

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Eski Üyesi.

1- Mondros'a Giden Yol

Osmanlı İmparatorluğu'nu Mondros'a götüren yol, bir hayli uzun olup, bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun **Yıkılma Dönemi** olarak ifade etmek gerekmektedir.

Bilindiği gibi, Osmanlı tarihinin belirli dönemleri vardır. Bunlar, 1579'da Sokullu'nun ölümüne kadar olan **İtilâ**, yani Yükselme dönemi, 1579'dan 1699'a kadar olan Tevakkuf, yani Duraklama dönemi ve 1699'dan itibaren de Ric'at yani Gerileme dönemidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhidam yani Yıkılma dönemi, bizim kanaatimizce 1789 Fransız İhtilâli ile başlar ve bu dönem Mondros Mütarekesi ile tamamlanır. Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ile ömrünü tamamlamıştır.

Burada, bir noktayı da belirtmekte yarar var. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin, Mondros Mütarekesi ile ömrünü tamamladığına inandığı için, yeni bir devletin temellerini atmaya çalışırken. İstanbul Hükümeti ve Saltanat, tamamen aksi görüşü benimseyerek, bir takını kurtulma çarelerine başvurmak istemiştir. Milli Mücadele boyunca Ankara ile İstanbul arasındaki esaslı fark buradadır. Tabii, Atatürk, Lozan'a gelinceye kadar, bu esaslı farkı vurgulamaktan kaçınmıştır. Tabir caizse, Lozan'ı beklemiştir.

Belirtmemiz gereken bir diğer nokta da Ric'at yani Gerileme dönemi ile Yıkılma dönemleri arasındaki farklılıktır. Bilindiği gibi, Ric'at dönemi, esas itibariyle, 18. yüzyıl. Yıkılma dönemi ise 19. yüzyılı kapsar. Bu ikisi arasında önemli bir farklılık vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme dönemini karakterize eden nitelik, 1699 Karlofça ile beraber, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybına uğramaya başlamasıdır. Burada Çarlık Rusyası'nın sivrilmesi ve yayılmaya başlaması, toprak kayıplarının en önemli faktörünü teşkil eder. Çarlık Rusyası'nın üç istikamette, Kafkaslar, Karadeniz ve Balkanlar istikametinde güneye sarkması, tamamen Osmanlı Devleti'ni hedef almış, buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin de gücünü yitirme süreci içine girmesi. Avrupa'nın Hristiyan devletlerini de harekete geçirmiş ve Rusya bu devletlerde kolaylıkla destek bulmuştur. Bunun sonucu olarak, Osmanlı Devleti, yaptığı savaşlarda toprak kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nden parça parça toprak, koparılması suretiyle, İmparatorluğun sınırları Doğu'ya doğru gerilemiştir. Gerileme döneminin özelliği budur.

19.Yüzyılda da Osmanlı Devleti toprak kaybetmeye ve sınırları gerilemeye devam etmiştir. Yalnız, bu toprak kayıplarının üç şekilde ortaya çıktığını görüyoruz.

Bir defa, bu yüzyılda Osmanlı Devleti savaşlarda toprak kaybetmiştir. 1806- 1812, 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları böyledir. 1912-1913 Balkan Savaşlarında ise, Osmanlı Devleti bütün Makedonya'yı, yani Balkan topraklarını kaybetmiştir.

İkincisi, bundan daha, önemli olmak üzere ve özellikle Fransız İhtilâli'nin etkisiyle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan, birtakım bağımsız devletler kopmaya başlamıştır. 1821-1829 arasında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, bu yolda atılan ilk adımı teşkil eder. 1878 Berlin Antlaşması ile de Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını alarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuşlardır. En son olarak da 1908 de Bulgaristan ve 1912'de de Arnavutluk bağımsız olmuştur. Bu arada, 1841'den itibaren, Mısır'ın da hukuken değilse bile fiilen, Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantısı kalmamıştır.

Üçüncü olarak, Osmanlı Devleti bu iki şeklin dışında da toprak kaybetmiştir. Bu da bazı devletlerin, savaş vs. yapmaksızın Osmanlı topraklarının bazı parçalarını hodbahod işgal etmeleri ile olmuştur. Meselâ, Fransa 1830'da Cezayir'i işgal ettikten sonra, 1881'de de Tunus'a yerleşmiştir. Onun arkasından İngiltere de 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. İtalya dahi bu furyaya katılmaktan geri kalmayarak, 1911-1912'de Trablusgarb ve On iki Adayı işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin mahallî olarak gösterdiği mukavemetle savaş bile denemez. Nihayet, İngiltere'nin 1878 de anlaşma ile dahi olsa, Kıbrıs'a yerleşmesi.

Bütün bunların dışında, içerde de 1878'den itibaren Ermeni ayaklanmaları ve Ermeni sorunu kaynamaya başlamış ve bir yandan bu sorun, öte yandan Makedonya sorunu dolayısıyla, Osmanlı Devleti, büyük devletlerin müdahale oyuncağı haline gelmiştir.

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun tablosu budur. 1914-1918 Savaşına Osmanlı Devleti dört cephede bu tablo ile girdi. Buna bir de beşinci olarak Galiçya kamburu eklendi. Fakat her şeye rağmen iyi dayandı.

Mondros Mütarekesi bu tabloya bir darbe vurmak suretiyle, tabloyu parçalamıştır.

Geriye baktığımızda, 1683 Viyana kuşatmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarına ulaştığını görüyoruz. Devletin sınırlarının meydana getirdiği hacim çok büyük bir hazneyi andırır. Fakat Gerileme dönemi ile birlikte bu hazne delinmeye başlamıştır. 19. yüzyıl ile birlikte, haznedeki delikler büyümüş ve aynı zamanda çoğalarak, Mondros Mütarekesi ile hazne tamamen boşalmıştır. Bundan dolayıdır ki, Atatürk'ün, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğine hükmetmesi, mantıksız değildi.

Mamafih şunu da belirtelim ki, bugünkü uçaklarla Viyana'dan İstanbul'a ancak iki saatlik, bir mesafe söz konusu iken, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Viyana'da başlayıp İstanbul'da sona eren "gerilemesi", neredeyse iki buçuk yüzyıl sürmüştür.

2- Mondros Sonrası

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, kendi toprakları üzerinde, Devlet olarak, her türlü otoritesini ve iradesini kaybetmiştir. Bir boşluk meydana gelmiştir. İşte bu boşluğu galip devletler, yani işgalci devletler doldurmak için harekete geçmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin iradesinin yerini, işgalci devletlerin iradesi almıştır. Mondros Mütarekesi ile Sévres Antlaşması arasında geçen 22 aylık süre, işgalci devletlerin, bu iradeyi bir düzene, daha doğrusu bir uzlaşmaya bağlama çabası ile geçmiştir.

Ne var ki, yine aynı sürede, Büyük Atatürk'ün önderliğindeki Türk Milleti de bu boşluğu, millî nitelikli olarak doldurmak üzere harekete geçmiştir. Millî Mücadele, işgalcilerle Türk Milleti arasında, bu boşluğun doldurulması mücadelesidir. Bu boşluğun Türk Milleti tarafından doldurulması, Milletçe yaşamının temel şartıydı.

Bu boşluk içinde, işgalcilerin egemen kılmak istedikleri irade neydi?

Burada iki unsuru zikretmemiz gerekiyor.

Birincisi, İtilâf Devletleri'nin, yani işgalcilerin, daha savaş sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olan Anadolu ve Orta Doğu yu kendi aralarında paylaşmak için yaptıkları gizli anlaşmalardır. Bu anlaşmalarda Çarlık Rusyası da pay sahibi olduğundan Bolşevik İhtilâli üzerine yeni Sovyet rejimi, 1917 Kasım'ında bütün bu gizli anlaşmaları açıklayıvermiştir. Dolayısıyla, bu paylaşma anlaşmaları, daha 1917 yılının sonundan itibaren, Osmanlı Devleti ve Türk Milleti tarafından da bilinmekteydi.

Bu anlaşmaların muhtevalarına ve ayrıntılarına girmeyip, sadece ismen zikretmekle yetineceğiz. Zira, benden sonraki değerli meslektaşlarımın konuşma konularına müdahale etmek istemiyorum.

Bunlar, 1915 Mart ve Nisan aylarında. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında nota teatisiyle yapılan ve Boğazları Rusya'ya veren anlaşma; 1915 Nisan'ında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında yapılıp, İtalya'ya, Avusturya'dan, Arnavutluk'tan ve Adriyatik'ten toprak veren Londra Anlaşması; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1916 Nisanında yapılan ve Anadolu'yu paylaşan anlaşma; İngiltere ve Fransa, arasında 1916 Mayıs'ında yapılan ve Orta Doğu'yu bu iki devlet arasında paylaştıran Sykes-Picot Anlaşması ve İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 1917 Nisanında yapılan ve İtalya'ya, Konya ve Antalya'dan başlayıp İzmir ve Aydın a kadar uzanan Anadolu topraklarını veren St. Jeanne de Maurienne Anlaşmasıdır.

Tabii, bu arada Çarlık Rusyası'nın sahneden çekilmesi, meydana, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bırakmış oluyordu. Amerika'nın da savaşa katılmış olması ve Paris Barış Konferansı'nda bulunmuş olması, bu üç devlet için hiçbir engel teşkil etmeyecektir. Zaten Amerika 1917 Nisan'ında savaşa katılır katılmaz, İngiltere bütün bu gizli anlaşmaların metinlerini Amerika'ya vermiş ve Amerika da ne olumlu ve ne de olumsuz bir tepki göstermiştir. Çünkü, Amerika için önemli olan bütün bu toprak paylaşımlarının, bu topraklardaki Amerikan ticari ve ekonomik çıkarlarını ihlâl etmemesi, bu çıkarlara dokunmamasıydı.

Mondros sonrası gelişmelerin ve özellikle Paris Barış Konferansı'nın birinci unsuru, bu gizli anlaşmaların, Osmanlı Devleti ne imza ettirilecek bir barış antlaşması (Sévres) ile resmileştirilmesi çabasıdır.

Mondros'tan sonraki gelişmelerin **ikinci unsuru** ise Ermenilerin, Pontusçuların, Kürtlerin, Arapların ve Yunanların, Paris'e doluşmaları ve her birinin Anadolu'dan, yani Türk Vatanı'ndan birer parça koparmaya çalışmalarıdır. Bu arada Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'ın en büyük derdi de Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasıydı. Nitekim Sévres Antlaşması'nın 89. Maddesinin kendisine verdiği görevi yerine getirerek, 1920 Kasım'ında, Türkiye ile bağımsız Ermenistan'ın Doğu Anadolu'daki sınırlarını çizmiş ve Hakkâri'nin doğusundan Giresun'un doğusuna, kadar Anadolu topraklarını, tabii bu arada da Giresun'a kadar Doğu Karadeniz bölgesini Ermenistan'a vermiştir. Bir yandan Kâzım Karabekir Paşa kuvvetlerinin 1920 yılı sonlarından Ermenistan'a girmesi ve diğer

yandan da, Bolşevik Ermenilerin duruma egemen olmaları ile Wilson'un sınır haritası, bir kâğıt parçası olmaktan öteye gidememiştir.

1919-1920 yıllarında manzara şudur: Bir sürü leş kargası, bir cesedin üzerine üşüşmüşler, her biri kendisi için mümkün olduğu kadar büyük bir parça koparmaya çalışıyor. Atatürk, bu cesedi leş kargalarının elinden kurtaracak ve ondan yepyeni bir devlet yaratacaktır.

3- “Ahd-ı Millî Beyannamesi” - Misakımillî

İşte Misakımillî bu cehennemi şartlar içinde ortaya çıkmıştır.

Tekrara girmemek için, şu kadarını belirtmekle yetinelim: Bilindiği gibi, Misakımillî'nin esasları, Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ve bütün bu gelişmeler içinde, millî hareket içinde yapılmış tartışmaların bir muhassalası, bir bileşkesidir.

Yine bilindiği gibi, Atatürk, 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan'a, Anadolu'dan ve özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden seçilen milletvekillerini Ankara'ya davet ederek Meclis-i Mebusan'daki tutumları konusunda kendileriyle uzun görüşmeler yapmıştır.

Misakımillî bütün bu faaliyetlerin bir sonucu, bir özüdür.

Misakımillî, yine bilindiği gibi, Meclis-i Mebusan'daki Felâh-ı Vatan Grubu tarafından tartışılıp, müzakere edilip, 28 Ocak 1920 günü kabul edilmiş, fakat açıklaması 17 Şubat 1920'de yapılmıştır.

Atatürk, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinden seçilen milletvekillerini, İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya davet edip görüştüğünde, özellikle üzerinde durduğu konu, Meclis-i Mebusan'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu kurulması olmuştu. Nitekim, özellikle Rauf (Orbay) Bey in çabaları ile, Amasya Mebusu Bekir Sami Bey, Manisa Mebusu İbrahim Süreyya Bey, İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Aydın Mebusu Câmî Bey ve İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey den meydana gelen bir grup kurulmuştu. Bunlara daha sonra başkaları da katıldı. Lâkin Grubun adı, Atatürk'ün istediği gibi, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu” değil Felâh-ı Vatan olmuştu. Bunun da sebebi, 12 Ocak 1920 günü Meclis Padişahın bir nutku ile açılmakla beraber. Padişah kendisi gelmemiş. Padişahın yazılı nutku, Dâhiliye Nazın Damat Şerif Paşa tarafından okunmuştu ve bu nutkunda Padişahın, “*Bundan dolayı her türlü ayrılma ve bölünmeden kaçınılarak, bütün millî istek ve çabaların felâh-ı vatan noktasında birleştirilmesi gereklidir*” şeklindeki sözleri etkili olduğundan. Grup da Felâh-ı Vatan adını benimsemiştir¹.

¹ Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi III. Üçüncü Meşrutiyet**. 1920. Başnur Matbaası. Ankara. 1979, s.56.

Atatürk, Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Felâh-ı Vatan Grubu'nun kurulmasına son derece sinirlenmiş olmakla beraber² Grubun 28 Ocak 1920 günü müzakere ve kabul ettiği, bundan sonra bütün Millî Mücadele boyunca Misak-ı Millî diye anılacak olan bu belgeyi Millî Mücadele'nin temel amaç ve ilkelerinden biri olarak benimsemekte tereddüt etmemiştir.

Ahd-ı Millî Beyannamesi, Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Bey tarafından Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 günlü oturumunda açıklanarak, Meclisçe onaylanması teklif edilmiş ve Beyanname oybirliği ile kabul edilmiştir. Daha Meclis başkanı oylamanın sonucunu açıklamadan, bütün mebusların “oy birliği ile oy birliği” ile diye bağırımları son derece anlamlı ve ilginçtir.

Bundan daha ilginç ise, Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey in, Ahd-ı Millî Beyannamesi'ni açıklarken yaptığı takdim konuşmasıdır. Bu konuşma, günümüz bakımından da son derece öğretici ve ders verici niteliktedir. Mehmet Şeref Bey'in kısa konuşmasından bazı kısımlar şöyledir:

“Sayın arkadaşlarım, seçmenlerimiz: bizi buraya gönderirken, omuzlarımıza bir vatanseverlik hizmeti yüklediler. Altı yüzyıldır adaletin keskin kılıcına dayanarak ayakta duran bu devletin, milleti, tarihi, dini ve bütün haklarıyla savunulmasını bizden istediler. Hepimiz kabullendik ve öylece buraya geldik Buraya geldiğimden beri de gönüllerimizde ve kafalarımızda bir tek düşünce belirdi. Ortaya, ölümümüze kadar sürecek olan bir Ahd-ı Millî çıktı. Bu öyle bir anddır ki, Meclisimiz bunu kesin bir kararla, bundan sonraki tarihimize kaydederken, geçmişin güçlü ve parlak günleri kadar, gelecekte de milletimiz için umduğumuz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günleri hazırlamış olacağız... bir milletin haklarının yok edilmesini ne Tanrı ne de insanlık desteklemez. Biz açıkça belli haklarımızdan başka hiçbir şey istemiyoruz. En tabii ve apaçık hakkımız olan YAŞAMA İSTEĞİMİZİN elimizden alınması Tanrı buyruğu değildir... Dünyadaki bütün acılı insanlara huzurlu bir gün yaşatabilmek için, bunun... Avrupa'nın bütün uygar devletlerine duyurulmasını teklif ediyorum.”³

Ben Misakımillî'nin maddelerinin tahlilini yapacak değilim. Bu husus, benden sonra konuşacak değerli meslektaşlarımın konusu içine girmektedir. Yalnız bir noktayı belirtmekle yetineceğim: Misakımillî'nin Giriş kısmında iki ibare dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan biri, 6 maddelik esasların, Millet in yapabileceği fedakârlığın azamisini teşkil ettiğinin belirtilmesi; diğeri de bu

² Bak. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**. Türk Tarih Kurumu yay. 1989, s. 482-483.

³ Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 79-80.

esaslar dışında kalacak olan bir Osmanlı Devleti'nin varlık ve devamının imkânsız olduğunun vurgulanmasıdır.

Bundan şu sonuç çıkıyor ki, Musul, Kerkük ve Erbil gibi Türk illerinin, bugün sınırlarımız dışında kalmış olması, yaptığımız azami fedakârlığa ters düşmekte ve bu fedakârlığın çok ötesine gitmektedir. Kısacası, Musul, Kerkük ve Erbil, Misakımillî'nin öngördüğü Türk Vatanı'ndan "koparılmış, zorla alınmış" Türk illeridir.

4- Misakımillî ve Sévres

Sévres Antlaşması'nın 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından imzalanması, Misakımillî'ye yeni bir nitelik kazandırmıştır.

Misakımillî'nin bir **Beyanname** olarak ve Avrupa'ya hitaben yayınlanması, Osmanlı Devleti'nin iradesi yerine kaim olan işgalci devletlerin, Türk Vatanı'nı parçalayıcı iradelerine set çekmek, bir frenleme yapmak amacını taşımaktaydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Misakımillî, Mondros'un bir zıt kutbu ve ona karşı bir tepki niteliği taşımaktaydı.

Bir ikinci nokta, 1919 Ocak ayında başlayan Paris Konferansı'na üşüşen, tâbir caizse, leş kargalarının faaliyetlerini de önleme amacını gütmesiydi.

En önemli olan üçüncü nokta ise, işgalci devletlerin, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış konusunu, 1920 Ocak ayından itibaren ele almaya başlamalarıydı. Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Ahd-ı Millî Beyannamesi ile Türk Milleti'nin yapabileceği azami fedakârlığın sınırlarını çiziyor ve bir bakıma, işgalci devletlere, kendi barış şartlarının esaslarını tebliğ ediyordu.

Sévres Antlaşması göstermiştir ki, Misakımillî, işgalci devletler üzerinde hiçbir etki yapmamıştır. Onlar yine kendi bildiklerini okumuşlardır. Üstelik, Doğu Anadolu'dan geniş bir toprak parçasını da bağımsız Ermenistan'a vermişlerdir.

Millî Mücadele'nin Sévres'i reddetmesi ve kendisinin barış şartları olarak Misakımillî'ye sınımsız sarılması ve işgalcilerin de neredeyse Nuh deyip Peygamber demeden Sévres'e yapışmaları, Millî Mücadele hareketi ile işgalciler arasında, Lozan Antlaşması'nın imzasına kadar sürecek bir mücadele ve karşılıklı direnme başlatmıştır.

Bunun en somut örnekleri, işgalcilerin, I. ve II. İnönü muharebelerinden ve Sakarya Zaferi'nden sonra dahi, Ankara Hükümeti ile temaslarında, her

seferinde biraz daha rötüşlü bir şekilde, Ankara Hükümeti'nin önüne Sévres Antlaşması'nı sürmüş olmalarıdır.

O kadar ki, 9 ay süren Lozan Konferansı'nda bile, Müttefiklerin hareket noktası hep Sévres olmuş ve mütemadiyen Sévres'in hükümlerini, şu veya bu şekilde Türk tarafına kabul ettirmeye çalışmışlardır.

Buna karşılık Millî Hükümet de daha Konferans'ın başında yaptığı ilk temaslarda Misakımillî'nin, kendisinin hareket noktası olduğunu açıkça belirtmekten kaçınmamıştır.

Millî Hükümet için Misakımillî o derece önemliydi ki, Lozan'a gidecek olan İsmet Paşa heyetine Hükümet tarafından verilen 12 maddelik talimatın, toprak ve sınırlarla ilgili ilk 5 maddesi, Misakımillî sınırları ile ilgilidir. Şöyle ki: 1) Türk toprakları üzerinde bir Ermeni devletinin kabul edilmemesi; 2) Musul. Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'ye geri verilmesi; 3) Suriye ile sınırın daha güneye ve güney-doğuya çekilmesi; 4) Anadolu'ya yakın adaların Türkiye'ye verilmesi; 5) Doğu Trakya sınırının 1914'teki şekliyle sağlanması ve Batı Trakya'da da halkın oyuna başvurulması⁴.

Ayrıca, İsmet Paşa heyeti Lozan'a gitmeden önce, TBMM'de yapılan görüşmelerde de Lozan'da Misakımillî üzerinde ısrar edilmesi vurgulandığı gibi, Lozan Konferansı açıldıktan sonra da özellikle Musul konusunda, TBMM'nin gizli oturumlarında, Misakımillî'den başka söz işitilmemiştir. İşte, Lozan'da iki tarafın, birbiriyle tam çelişki teşkil eden iki belgeyi dayanak noktası olarak almış olmalarından dolayı, bir yandan Lozan Konferansı uzun sürmüş ve diğer yandan da Lozan Antlaşması'nın, Misakımillî'yi tam olarak gerçekleştirememesi sonucunu vermiştir.

Dolayısıyla, Lozan Antlaşması, Misakımillî açısından eksik olmakla beraber, o günün ağır şartları içinde, mümkün olanın en iyisi olarak gerçekleştirilmiştir.

⁴ Dr Salâhı Sonyel. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika** II., Türk Tarih Kurumu yay., S. 296.

MİSAKİMİLLÎ, 1914-1920

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ*

Sayın Rektörüm, Sayın Paşam, Saygıdeğer Meslektaşlarım, Basın Yayınımızın Güzide Temsilcileri, Sevgili Hemşehrilerim.

1914, büyük bir savaşın çıkacağıının hesaplarının yapıldığı ve buna bağlı olarak da birtakım nüfus sayımlarının, birtakım istatistiklerin yapıldığı bir dönemdir. Sayın Armaoğlu Hocam temas etti, Osmanlı İmparatorluğu Türk tarihinin hem zaman ve toprak açısından ve hem de insanlık açısından çok büyük bir halkasıdır. Anadolu tarihi Osmanlı Devleti açısından 624 yıllık dönemi, Selçuklular ve diğer beyliklerle birlikte 1000 yıllık bir dönemi kapsar. İnsan ömründe olduğu gibi devletlerin kaderinde de 624 yıl daha dolmadan Osmanlı Devleti yıkılma safhasına girmiştir. Bu dönemin hemen hemen beşte üçü, yaklaşık 375 yılı, hep savaşlarla geçmiştir. Galip olduğu dönemlerde de mağlup olduğu dönemlerde de yerinde saydığı dönemlerde de savaşın çilesi hep çekilmiştir. Anadolu tarihi için, gazilerimizin ifade ettikleri gibi, hep kan bedeli unsur-ı aslisi olan Müslüman Türkler tarafından ödenmiştir. İşte bu büyük Devleti, Lozan'daki İngiliz diplomatlarının ifadesiyle, sadece Avrupa yakasından değil İstanbul'dan, Boğazlardan değil, Anadolu'dan da hatta İngiliz diplomatların ifadesiyle küre-i arzdan söküp atmak için 100'ün üzerinde plân, proje yapılmıştır. Bu plân, projelerin I. Dünya Savaşı'ndaki gizli veya aşikâr projeler de olmak üzere, hepsi de imparatorluğu yıkmaya, parçalamaya yöneliktir. Ama I. Napoleon'un ifade ettiği gibi, o küre-i arzın merkezi, mihveri olan İstanbul'a ve Boğazlara iş geldiği zaman, hep bu plânlar, projeler bir tarafa bırakılmıştır. İşte 1914, bu plân ve projelerde bu defa İstanbul'un da paylaşıma konulduğu ve Müslüman Türk halkının tamamen yok edilmeye karar verildiği bir tarihtir. Kendilerini Dünya'nın en büyük deniz ve kara imparatorlukları ilân eden o mağrur İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların gemileriyle, modern silahlarıyla geldikleri bir tarihtir. Anadolu insanının tabiriyle, yedi düvelle, koloniyalizmle, emperyalizmle savaşıldığı bir dönemdir. Mağrur İtilâf Devletleri'nin sadece sömürge-lerden, Avustralya'dan, Kuzey Afrika'dan Güney Afrika'dan veya

* Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı.

Hindistan'dan getirdikleri askerlerle değil, asli unsurlarıyla da İngiliz, Fransız, İtalyan askerleriyle de savaşı kaybettikleri bir destandır.

İşte bu büyük Osmanlı Devleti yok olurken 1914 yılında bir nüfus istatistiği yapmıştır. İki dilde yayınlanmıştır. 1914 Osmanlı İstatistiği ve Fransızcasıyla, Statistique Officiel de 1914. Bu bence, bazı tarihçilerimizin gözünden kaçıyor. Ben Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde, Genelkurmay ATASE Arşivi'nde, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde de belgelerini buldum. Hatta bir dönem, bu konuyla ilgili bir bilgi istenmişti, rapor da hazırladım. Türkçesi "Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı" olarak çıkan kitabımın İngilizcesini de yayınladım. Bu istatistik gerçekten çok önemli. Yıkılan Osmanlı Devleti sanki geleceğini görür gibi asli unsurunun bulunduğu bir coğrafyayı, daha sonra 1920 Ocağında çizilecek bir istatistiği, bir haritayı yapmıştır. Şöyle baktığımız zaman bu harita içerisinde tamamen. Musul da dâhil olmak üzere, Misakımillî sınırlarını görüyoruz. Türk unsurunun çoğunlukta, yoğunlukta olduğu bir istatistik. Vilayetlere, Edirne'den İstanbul'a, Deyre'z-Zor'a, Konya'ya, Harput'a varıncaya kadar hemen hemen %99'a varan şekliyle Türk nüfusunun hem haritası hem istatistiği çıkarılmıştır. Yani bu bir nevi o dönem aydınlarınca, Mustafa Kemal de başta olmak üzere, (ki daha sonra bunu açık bir şekilde ortaya koyacaktır) bir mirası, Misakımillî sınırlarını belirlemişlerdir. 1919 Mayıs'ında Damad-ı Şehriyârî olan Enver Paşa dururken, Yaver-i Şehriyârî olan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gönderildiği zaman kafasında ve gönlünde iki şey vardır. Birincisi resmi görevdir.

Zannedildiği gibi bu, sadece askeri değil, aynı zamanda mülkidir. Diğeri de Nutuk'taki kendi ifadesiyle "vicdanında millî bir sır olarak sakladığı" ve zamanı, zemini müsait oldukça uygulamaya, koyacağı kendi görevi. Enver Paşa'yla Mustafa Kemal Paşa'nın arasındaki fark budur. Bazı yazarlar da aynı şeyi söylüyor, iki Paşa arasındaki fark. Enver Paşa karşısına bir duvar çıktığında gerekirse o duvarı yıkıp geçmeyi düşünür, bazen o duvarın altında, kalır, Sarıkamış harekâtında olduğu gibi. Ama Mustafa Kemal Paşa bir hedefi belirlemişse ve önüne engel çıkmışsa, zaman, zemin müsait değilse, onu terk eder, ama muhakkak surette onu gerçekleştirme yoluna gider. İşte bu çerçeve içerisinde gerek Amasya Tamimi'ne baktığımız zaman (22 Haziran 1919) veya daha sonra. Erzurum ve Sivas Kongresi'nden sonraki II. Amasya toplantısındaki, Amasya Protokolü'ndeki, ifadelere baktığımızda, Mustafa Kemal'in kafasında bu Misakımillî sınırları vardır. Ancak bunları peyderpey açıklamıştır. Bu amaçla, Amasya Tamimi'nin en önemli maddesi irade-i

milliye yani “milletin iradesini yine milletin azim ve kararı kurtaracak” olmuştur.

Bu, basit gibi görünür fakat büyük bir olaydır. Ondan sonraki dönemlerde gerek Erzurum gerek Sivas Kongresi’nde vatanın bütünlüğü meselesine geçilmiştir. Sadece Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti değil, aynı zamanda da Rumeli de buna katılmak suretiyle, ülkenin tamamı, yani Erzurum Kongresi’nde bir nevi Misakımillî’nin adı konulmadan sınırları tespit edilmiştir. Ankara’ya gelindiği zaman, 27 Aralık 1919’da Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla bu işin mimarlığını Mustafa. Kemal ve arkadaşları yapmışlardır. Bu, yıkılan İmparatorluğun içerisinde yeni bir filizin çıkması için basit bir slogan değil, bir ahd, bir misak olmuştur. İfade etmek gerekir ki, Millî Mücadele’nin esasını, Sayın, Armaoğlu Hoca’nın da konuşmalarında belirttikleri gibi, diplomatik savaşların esasını, hep bu Misak teşkil etmiştir. Misakımillî’nin bu defa hudutları çizilmiştir. Musul, Kerkük ve Süleymaniye konusunda bir takını görüşler var. Sınırlar içerisinde midir, dışında mıdır? diye. Ben birçok belgede de bunu gördüm. Bunu bizim istatistik içerisinde de görmek mümkün, Sayın Hocam, bu konudaki tartışmadan dile getirecek. Ama şunu belirtmek gerekir, ki, Misakımillî’nin maddeleri içerisinde iki husus vardır. Biri Mondros Mütarekesi’yle belirlenen İslâm ahalinin bütünlüğü (Türk ifadesi yoktur), İkincisi ise, Arap ülkelerinin ve elviye-i selasenin veya Garbî Trakya’nın kaderinin tayin edileceği hususudur.

Sayın Türkmen Partisi Balkanı sitayişle söyledi. Yerden göğe kadar haklılar, acıyı çekenler, bazı şeyleri daha yakından, daha iyi görürler. Musul. Kerkük, Süleymaniye meselesi ki, Hatay meselesi gibi bu çizilen sınırlar içerisinde. Atatürk’ün de Misakımillî gündeme geldiği zaman İskenderun’la birlikte Musul, Kerkük, Süleymaniye’yi de sınırlar içerisinde mütalaa ettiğini görüyoruz. Ancak günümüz olaylarında da olduğu gibi sıcak cephelerde bu büyük İmparatorluğu ortadan kaldırmaya karar vermiş ve fiilen araziye gelmiş olan bu güçler, başta Güney Doğu ve Doğu Anadolu olmak üzere Batı Anadolu’da, Kuzey Anadolu da sivil katliam hareketlerine girişmişlerdir.

Bilanço gerek Birinci Dünya Savaşı gerek Millî Mücadele de çok ağırdır. 2.800.000 fiili kontenjandan 800.000’e yakını ancak kalabilmiştir ki, Sakarya Savaşı’nda da bu rakamlar çok daha düşüktür. Bir taraftan bu kadar vatan evlâdı, doğulusu, kuzeylisi, güneylisi, batılısıyla Mustafa Kemal’in Nutuk’ta ifade ettiği gibi, şahadet getirerek ve bir dakika sonra öleceğini bile bile, bir bayram havası içerisinde, o siper savaşında İngilizlerin “artık Türkler

koşmuyorlar, melekler gibi uçuyorlar” diye ifade ettikleri gibi, hızını alamayan Mehmetçiğin sanki bir şahadet havası içerisinde şahlandığı o dönemde, Çanakkale’de, oluk oluk kan akıtılırken, Doğu ve Güney Anadolu’da, Kuzey Anadolu’da, Batı Anadolu’da birtakım mihraklar tarafından sivil halk katledilmiştir. Bu katledilen halk gerek Lozan’a giden Türk delegasyonun ifade ettiği gibi, gerekse son yıllardaki karar tasarılarında Amerikalı senatörlerin ifade ettikleri gibi, 1.000.000’un üzerindedir.

İşte bu çerçeve içerisinde Misakımillî hudutları çizilirken, bu defa asli unsurun bulunduğu ve bir fedakârlığın yapıldığı ve Misakımillî’nin başında ifade edildiği gibi, istiklâl-i devlet ve istikbâl-i millet için kabul edilen bu prensipler, bütün Millî Mücadele boyunca canlı tutulmuştur. Bu savaşa girilirken birtakım plânlar, programlar yapıldı da günümüzde yapılmıyor mu? Bununla ilgili çok enteresan belge var.

Ben, müsaadenizle sonuç kısmında, 77 yıl sonra nereden nereye geldik, sorusu üzerinde durmak istiyorum. O dönemde birtakım ideallerin, birtakım büyüklük komplekslerinin etraftaki cemaatlara, Kürt cemaatlerine. Arap aşiretlerine veya diğer Ermeni, Rum, Süryani, Keldani, Yahudi cemaatlerine aşılandığı o kompleksler içerisinde birtakım idealler, ideolojiler verilmeye çalışıldığını görüyoruz. Bugün elbette gönül arzu ederdi ki, bir Kıbrıs Meselesi’nin halledildiği gibi, bir Hatay meselesinin halledildiği gibi ki, o dönemde de Türk Genelkurmayı’ndan da Türk Parlamentosu’ndan da Mustafa Kemal’e karşı çıkanlar var ki, hasta olmasına rağmen tâ Ankara’dan başladı, Eskişehir’e, ora dan Konya’ya, Adana’ya kadar uzanan bir güzergâh içerisinde, basit bir olay gibi değil, “kırk asırlık Türk Yurdu düşman eline terk edilemez” ifadesiyle, nasıl bu meseleyi çözmek için azmedildiyse, Musul. Kerkük, Süleymaniye konusunu da halletmiş olalım. Ancak burada değişik bir husus vardır. Burada petrol vardır. Bakın bu İran-Irak Savaşı’nın, bu Körfez Savaşı’nın aslına, esasına, o dönemde de günümüzde de 32., 36. paralel var. Dünya petrol rezervinin bugün yaklaşık %5’i Musul, Kerkük, Süleymaniye esas olmak üzere bu 36. paralel içerisinde, geri kalan %5’i yine Irak toprakları içerisinde ve oluşturulan 32. paralel içerisinde, Basra Körfezi civarındadır. O, I. Dünya Savaşı’nda görülen hayal tekrar yine Saddam gibi birine verilmek üzere bu defa dünya petrol rezervinin %10’ununu elinde tutan etrafındaki komşusuna, Kuveyt’e tasallut edilmiştir. Arap emperyalizmine öteden beri Batıkların vermeye çalıştıkları Büyük Suriye. Büyük Mısır. Büyük Arabistan. Büyük Kuzey Afrika-Arap Birliği hayali veya ideali vardır. Bu hayal tekrar gündeme getirilmiştir. 77 yıl sonra tekrar baktığımız zaman, bugün Türkiye Cumhuriyeti üzerinde de yine birtakım ham hayaller vardır. İngiliz

diplomatları Lozan’da “bu kartları bugün cebimize koyuyoruz. Bunları Türk delegasyonuna, dünya kamuoyuna kabul ettiremedik ama bunları günü gelince çıkaracağız” demişlerdir. Bunlardan bir tanesi de bugün Kürt kartıdır. Geçmişte Misakımillî son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda görüşülürken Diyarbakır’dan, Erzincan’dan, Kars’tan gönderilen birçok belge vardır. Et ve tırnak gibi, savaşta beraber, düğünde, kaderde beraber olan bu insanlar, o zamanlar “hiçbirimiz ayrılmayız, gerekirse hep birlikte öleceğiz” demişlerdir. Ama Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti ile birlikte birtakım Hınçak-Taşnak Cemiyeti mensupları veya Osmanlı Devleti’nde Hariciye Bakanlığı, bir ara Bahriye Bakanlığı yapmış ve Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye)’na vekâlet etmiş olan meşhur Noradungian Gabriel Efendi de dâhil olmak üzere, Bogos Nubar Paşa’yla birlikte, bazı hainler veya onlara göre idealistler ülkeyi paylaşmaya gelmiştir.

Baktığımız zaman, bu çerçeve içerisinde Batılı yazarlar, stratejistler, Türkiye’nin bugünkü 70 milyon nüfusu üzerinde, yine Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi veya günümüzdeki bazı gafillerin veyahut kasıtlı hareket eden birtakım batılı aydınların ifade ettikleri gibi, birtakım rakamlar veriliyor. Bakıyorsunuz 10-15, son zamanlarda 25-30 milyona çıkarıyorlar Kürt nüfusunu. Bu sadece Türkiye’de olduğu iddia edilen Kürt nüfusu. Balkanlar dan gelen, ondan sonra Kafkasya’dan gelen diğer nüfusu, Gürcüsüyle, Süryanisiyle, Keldanisi, Ermenisiyle, Rumuyla, Abazasıyla, Boşnağıyla birlikte şöyle rakamları alt alta koyduğumuz zaman, neredeyse Türkiye’nin nüfusu 100 milyonu buluyor. Ama Türklerin nüfusundan hâlâ söz eden yok. Bizdeki, o “efendi diplomasi” devri geçmiştir. Ama hâlâ yapanlar var. O diplomatik çerçeve içerisinde Yunanistan’ın meşhur eski Kültür Bakanı, toprağı bol olsun diyelim, Melina Mercury, ölmeden önce, Kültür Bakanlığı sırasında, bizde de bu konuda bazı yetkililer çam devirdiler geçmişte, bir harita yayınlandı Bu, Rumca, İngilizce olarak yayınlandı 200 000 adet yayınlandı ve dünyadaki birçok bilim kuruluşuna, parlamentolara, yayın kuruluşlarına gönderildi. Bu haritaya şöyle baktığımız zaman Türkiye 5 bölgeye bölünmüş. Bu “1922-1982, 60 Yıllık Türk Zulmü” denilen haritaya şöyle baktığımız zaman, hayali Pontus İmparatorluğu’ndan, güneydeki Çukurova bölgesindeki Arabistan’dan, Doğu Anadolu içlerine kadar uzanan, İstanbul da dahil olmak üzere Megali-İdea’nın veya Enosis’in bir uzantısı olan beş bölge tespit edilmiştir. Melina Mercury bunu bütün yetkili kişilere, uluslararası kuruluşlara göndermiştir.

Yine haritalar içerisinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği parçalanmadan önce yayınlanan, bizdeki PKK eşkıyasının hücre evlerinde

veya inlerinde ortaya çıkan hem Rusça hem Türkçe yayınlanan bir harita daha var. Henüz Sovyet İmparatorluğu dağılmamış ve şöyle bir baktığımız zaman bu haritada da Türkiye yedi bölgeye ayrılmış. Bu, 1920'deki Sevr Antlaşması'nda ileri sürülen karşı tezler, oluşturulan plânlar, programlar değil, günümüzde ortaya çıkan bir harita. Şöyle baktığımız zaman Karadeniz Bölgesi, Karadeniz Sosyalist Halk Cumhuriyeti haline getirilmiş, eski Pontus gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Doğu Anadolu'da bir Armenika Sosyalist Halk Cumhuriyeti var. Diyarbakır'dan başlayıp Çukurova'ya kadar uzanan bölge içerisinde bir Kürdika Sosyalist Halk Cumhuriyeti var. Yine Çukurova'dan başlayıp Konya'nın güneyine uzanan, Adana'yı içine alan Arabika Sosyalist Halk Cumhuriyeti var ve Ege ve Marmara bölgelerinde bir Yunan Sosyalist Halk Cumhuriyeti var. Bu, son zamanlardaki bazı kesimlerin Türkiye'ye hiç yer veremedikleri gibi, istatistiklerinde, rakamlarında şöyle bakıyoruz, Orta Anadolu'da bize yer kaldı mı? diye, orada da kalmıyor. Burada da bir Karamanika (Karaman) Sosyalist Halk Cumhuriyeti var. Bu haritada da Türklere hiç yer yok. Şimdi Ermenilerin de Gürcülerin de benzer haritaları, var. Gürcü profesörlerin de yaklaşık on yıl önce yayınladıkları haritalar var. Bu sözünü ettiğimiz Kürdistan, Ermenistan denilen bölgeleri veya Pontus denilen bölgeleri Gürcüler de Doğu ve Güney Doğu Anadolu başta olmak üzere, bu profesörler Gürcistan İmparatorluğu'nun bir parçası gibi görüyorlar. İşte, çünkü plânlar, programlar bugün tekrar gündeme getiriliyor. Ama Misakımillî gibi o gün 7'den 70'e, aydınıyla, parlamenterleriyle, paşasıyla, ilim adamıyla, nasıl kararlı bir tutum izlemişse, bugün de yapılabilir. Bugün kanayan yaralarımız vardır. Ama şu da bir gerçek ki, 200 yıldır hep müdafaacı bir toplum olduk. Askeriyle böyle, ilim adamıyla böyle, sanayicisiyle böyle, ticaret erbabıyla böyle, basın-yayın mensuplarıyla, öğrencisiyle böyle. Herkesin bir düşmanı var. Ben uzun yıllar Avrupa'da müşahade ettim. İlk karşılaştığımız zaman, Türküm dediğim zaman, kinle nefretle bakan Lübnan Ermeni'sinden, Suriye Ermeni'sine, İran Ermeni'sinden Amerikalı Ermeni'ye veya Rum'una, Süryani'sine, Keldani'sine kadar hepsinde ortak nokta. Türk düşmanlığı. Ama Türkçeyi konuşmaktan, Türk kültürünü paylaşmaktan hâlâ kendilerini alamıyorlar. Bugün belki, benzer bir slogan demeyelim ama. 7'den 70'e herkesin benimseyeceği. Sayın Türkmen Partisi Başkanı, demiyorum, ben de Türkmen lideri diyorum, O'nun da ifade ettiği gibi, bu yaralarımızın belirli bir politika çerçevesinde ve sadece müdafaacı değil, çünkü Yunanlılar öyle yapıyor, burayı alacaksa, daha ötesini, daha ötekini iddia ediyor, ama burayı muhakkak surette alıyor, taarruzcu bir fikre sahip olmamız gerekir. Ordumuzda, teknolojimizde, ilimimizde, irfanımızda, her kesimde bu idealin olması gerekir. Her devletin bir düşmanı var. Türk, ortak düşman birçok ülke

için. Özellikle dört bir tarafımızı saran komşularımız için. Bizim analarımızın, bacılarımızın söylediği ninnilerde düşmanımızın adı hep “öcü”. Kim, belli değil. Ama bakın bir Yunan çocuğunu korkutmak için hâlâ Türk geliyor ninnisini söylüyor. Bir İtalyan da bir Fransız da. Elbette keskin sirke küpüne zarar verir, bir insanlık düşmanı olmayacağız, ama dost kim, düşman kim, iyi bilinmesi gerekir. Herhalde bir idealin kafalarda, gönüllerde çizilmesi gerekir. Ne olur bazen çıkıp da “Batı Trakya” diyecek diplomatlarımız olsa veya son zamanlarda Kıbrıs meselesinde gördüğümüz gibi, “Maraş’ı iskâna açarız” diyen bir babayiğit veya anayiğit çıksa veya “gerekirse entegrasyona gideriz” deseler.

Hatay Meselesi’ndeki gibi, daha savaş yapılmadan bu denilse, birtakım meseleler herhalde kendiliğinden düzelir. Tarafsız veya yanlı görünen üçüncü Dünya ülkelerinin politikaları da herhalde buna göre yapılır, çekidüzen verilir.

Hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlıyorum.

IRAK TÜRKLERİ'NİN TARİH, DİL VE KÜLTÜRLERİ

Prof. Dr. Hidayet Kemal BEYATLI*

Irak Türkleri'nin Tarihçesi

Orta Asya'nın değişik Türk Bölgelerinden getirilmiş ve "Hassa Ordusu" diye adlandırılmış Türk askerlerine, Abbasî halifelerinden Me'mûn zamanında hilafet ordusu saflarında yer vermeye başlanmıştır. Böylece asıl Türkmen gruplarının Irak'a ilk girişleri H.32 (M. 652) yılında olmuştur. Me'mûn'un kardeşi Mu'tasım'ın -ki annesi Türk'tü' hilâfetinde ise bu olay daha çok önem kazanarak, kısa bir zamanda ordu arasındaki Türklerin sayısı artmaya başlamıştır. Bundan dolayıdır ki Bağdat'ın 60 km. kadar kuzeyinde şimdiki "Samarra" kenti kurulmuş ve Devlet merkezi ile birlikte bu "Hassa Ordusu" da oraya alınmıştır. Bağdat'ın M. 945'de Büveyhiler tarafından işgali, Abbasî Halifeleri üzerinde Türk egemenliği, kısmen de olsa azalmıştır. Fakat onların birlikleri arasında da yoğun bir biçimde yine Türk askerlerine tesadüf edilmekte idi. Ancak, Selçuklu devleti genişledikçe, Büveyhiler'in huzursuzluğu da aynı oranda artıyordu. Bu arada Selçuklu sultanı Tuğrul Bey e elçiler gönderen Abbasî halifesi, onu Bağdat'a yardıma çağırıyordu! Bu çağırışı değerlendirerek Bağdat üzerine yürüyen Tuğrul Beg, kenti ele geçirdi. Bağdat Hâkimi Melekurrehîm'i de tutsak alarak, Büveyhiler Devletine M. 1055'de son verdi. Böylece Irak'a yoğun Türk dalgası, Selçuklularla birlikte başlamış oluyordu. Bundan sonra siyasî nüfuz tam olarak Türklerin eline geçmiştir. Bu devirde Türkmenler, Irak'a kalabalık guruplar halinde gelerek çeşitli kentlere yerleşmişlerdir. Selçuklular Irak'a hâkim olunca, bölgeler Türk İlbeyleri tarafından idare edilmeye başlandı. Daha sonra Türkmenler'den Karakoyunlular bu bölgelere egemen olunca Karakoyunlu devletini kurdular. İşte bu devirde çok yoğun bir biçimde Oğuzlar yani (Türkmenler), Kerkük, Erbil, Musul ve çevrelerine akın ederek yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeler yedi devirde tamamlanmıştır:

Birinci Devir: Emevîler zamanı

İkinci Devir: Abbasî-Büveyhiler zamanı

* Trakya Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı.

Üçüncü Devir: Selçuklular zamanı

Dördüncü Devir: Cengiz Han işgalinden kopan, Harzem Şah'ın ordusundan kalanlardır.

Beşinci Devir: Moğollar zamanında yerleşenler

Altıncı Devir: Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri zamanında

Yedinci Devir: Osmanlılar zamanında

Göçler, Kanunî Sultan Süleyman 1534'de, daha sonra Sultan IV. Murat 1630'da Irak'ı Osmanlı İmparatorluğu'na katmanlarıyla, daha da yoğunlaşır.

Konuyu özetlersek, Irak'taki Türk varlığı 32 H. 'ye kadar dayanmaktadır. Yani aşağı-yukarı 14 asır! (1370 yıl). Irak Türkleri, şüphesiz en huzurlu günlerini, Türklerin egemen olduğu asırlarda geçirmişlerdi. Çileli günleri de şüphesiz Irak'ın bizden koptuğu günden beri başlamıştır.

Türklük ülküsünün en temizini, en safını taşıyan Irak Türkmenleri Osmanlı'nın o bölgeden çekilmesinden sonra kendi kaderleri ile baş başa bırakılmışlardır, 1930'lara doğru Irak, İngiliz mandası altında sözde bağımsızlığına (!) kavuşur ve krallıkla idare edilir. İlk işleri, Türkmenlerin yoğun bulundukları yerlerde bütün Türk okullarını ve Devlet dairelerini, Araplaştırmak oldu. Buna direniş gösteren Türkmen aydınları güneye sürgün edildi. Daha sonra topluca öldürmeler başladı. Kraliyet kanlı bir darbeye (14 Temmuz 1958) son buldu. Ardından hemen Cumhuriyet kurulur ve yeni Anayasa ya göre sözde azınlıklara haklar tanınır! Bunların arasında tabii ki Kürtlerden sonra Türkmenler gelir. Önce, günde yarım saat radyo programı, ayrıca ayda bir çıkan yarısı Arapça yarısı Osmanlıca "Kardeşlik" adında bir dergi. Arkasından yine korkunç bir katliam (14-17 Temmuz 1959). Yönetim değişikliği arka arkaya devam eder. 1968'de ikinci kez Hristiyan BAAS¹ partisi, yönetimi ele alır. Niye Hristiyan BAAS partisi diyorum! Çünkü kurucusu Lübnanlı bir Katolik Arap olan Mishel Aflak'tır. Şimdi iki ayrı kanat olan bu Parti'nin asıl destekçileri ve hatta asıl yapımcıları: İngiliz ve Fransızlardır! Saddam ve Hafız Esat bunların birer kuklalarıdır. Her ne kadar (Allah'a şükür) birbirlerine düşmansalar da ancak Türk düşmanlığında biri diğeri ile yarışır. Peki, neden bu Türk düşmanlığı?

Birincisi: Çünkü Avrupalı patronları böyle istiyor!

¹ Bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Tarih Sohbetleri**, İstanbul 1968. s. 237-238.

İkincisi: Bir muhacir Arap şairi olan ve adı da Arap adlarına benzeyen “Refik Rızık Sellum” ki bu zat Mishel Aflak’ın eniştesi yani teyzesinin kocası olur. Teşkilât-ı Mahsûsa “İhanet Dosyalarını” başarılı bir operasyonla ele geçirdiği zaman; işte bu zatın adı da o ihanet dosyalarında geçiyordu. Kurulan Divân-ı Harp, inkâr kabul etmez ve reddi gayri mümkün belgelerin ışığı altında suçluları idamla cezalandırır.

Demek ki Irak halkının birçoğu bugün düştüğü bu acı durumu çoktan hak etmiştir! Neden mi? İşte Kuran-ı Kerim in Maide sûresi 51. ayet: “Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost (veya önder) edinmeyin, çünkü onlar birbirinin dostudurlar (yani birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutan olursa o da onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna yol göstermez.”

Ve İsrâ sûresi 16. Ayet:

“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şırmamış elebaşlarına iyilikleri emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstahak olur, biz de orayı darmadağın ederiz.”

Peki biriniz sorabilir Saddam veya onun gibi zalimler niye hemen darmadağın olmuyorlar? Bunun yanıtı ise: “Fırsat verir ancak ihmâl etmez!”

Bu da bize Ziya Paşa’nın şu beytini andırıyor:

Zâlim yine bir zulme giriftar olur âhir,
Elbette olur ev yıkanın hânesi vîrân!”

İşte böylece ne yazık ki bazan suçsuzlar da suçlular yüzünden ceza görürler, bunun da nedeni, onların suçlarına göz yumdukları, belki de saflıklarından dolayı onların suçlarına ortak veya âlet oldukları içindir! İşte bütün İslâm ülkelerinin durumu göz önündedir. Bunlar arasında huzur içinde yaşayan bir ülke var mıdır acaba?!

Irak Türkmenlerinin çok güzel bir deyimi vardır ki, Irak’taki her darbeden sonra ve çok eskilerden beri ünlü bir hikâyeye dayanan bu deyimi kullanırlar: “Rahmet kefen çalana!” Bunun Türkiye Türkçesi ile bu günkü karşılığı ise: “Gelen, gideni aratır!” demektir. Şimdiki Hristiyan BAAS yönetimi de gidenlere çok ama çok rahmet okuttu. Yine önce vaatler: Yerel Türkçe okullar ile TV programları, eğitim hakları (!) arkasından tutuklamalar ve idamlar öyle yoğunlaştı ki, önceki katliamlar solda sıfır kaldı! Çocuklar daha ilkokulu

bitirmeden, Türkmen okulları kapatıldı. Kerkük'ün bazı ilçe, bucak ve köyleri “Diyâle” ve daha sonra il olan “Tikrit’e bağlandı. Bazı büyük Türkmen köyleri yerle bir edildi, yerlileri güneye Arap bölgelerine kaydırıldı. Güneydeki Araplar ise Türkmen yerleşim bölgelerine yerleştirildi. Türk Türk’e gayrî menkulünü satamaz! Emekli olduğu halde kendi bölgesine dönüp kalan yaşamını sürdüremez! Nihayet son göç ve Irak’ın bölünme eşiğine gelmesi! İşte bu Hristiyan BAAS demokrasisinin (!) altında Irak Türkmenleri düşe kalka günümüze dek yaşamaya çalıştılar! Bütün bunlara rağmen 1918’den beri yine yılmadılar. Türk dilini, kültürünü var güçleri ile yaşattılar ve bunun mücadelesini hâlâ da vermektedirler. Dillerini sadece aralarında konuşarak sürdüren Türkmenler, ard arda gelen bazı yönetim boşluğundan yararlanarak, dergi, gazete, TV programları ve bazı edebi kitap yayınları gibi, bazı haklar elde ettiler. Ancak ne var ki bu etkinlikler kısıtlı ve devletin kontrolünde oldu. İngiliz Yapımı olan frak devleti 1930’larda kurulduktan şimdiye dek özellikle Türklerin nüfusunu hiçbir sayımda kesin bir sayıyla açıklamadı. İngiliz ve Araplar oradaki soydaşlarımızı sayılarını her zaman çok düşük ve çelişkili rakamlarla vermişlerdi. Katliamlar ve sürgünlere rağmen bugün Irak’taki soydaşlarımızın nüfusu 2.5 milyon civarındadır.

Irak Türklerinin Dili ve Kültürü

Bir Kerkük hoyratı şöyle der:

“dilim dilim
kes kavun, dilim dilim
men bu Dil den vazgeçmem;
olursam dilim dilim!”

Kültür düzeyleri çok yüksek olan Irak Türklerinin konuştuğu şive ise Doğu Oğuzca sahasında yani. Azeri Türkçesi’nin bir başka dalında yer almaktadır. Osmanlı ve Azeri sahaları arasındaki ayrılıklar hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde görülür. Ancak bu ayrılıklar esas itibarıyla sadece konuşma dilinde kalmıştır. Folklor değeri bakımından Türkçe’nin çok zengin ve çeşitli malzemesini taşıyan Kerkük bölgesinin hoyratları, Manileri, Halk şiirleri, masalları, tekerlemeleri ve bulmacaları artık Türk Dünyası’nda da yankılar vermiştir. Irak Türkmen Türkçesi, bugün 2.5 milyon Türkmen dediğimiz soydaşlarımızca konuşulmaktadır. Kerkük ağzı, dilimizin Azeri Türkçesi (Doğu Oğuzca) sahası içine girmektedir. Azeri sahası Dil coğrafyası bakımından Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun, Güney Kafkasya, Kuzey-Güney Azerbaycan, Irak ve Suriye Türkmenleri bölgelerini kapsar. Bugün Kerkük ağzı dediğimiz Türkçe, bütün Irak Türkmenlerinin ufak tefek değişik

farklarla konuştuğu ağızları kapsamaktadır. Irak'ta konuşulan Türk ağızları genel olarak aynı çizgide olmasına rağmen, Irak Türkmen Türkçesi'nde, Türkmenlerin, bulundukları bölgelere göre kimi ağız ayrılıkları somut olarak göze çarpmaktadır. Bu ayrılıkları bazen aynı il, ilçe, bucak ve bazen de bunların iki ayrı mahallesinde ortaya çıkar. Bu durum da değişik zamanlarda bu bölgelere göç edip yerleşen Türkmen boylarının ağız ayrılıklarından ileri geldiği söylenebilir. Türklüklerine çok bağlı olan Irak Türkleri 1990'lara dek yaşamlarını tek bölgede sürdürürken bugün maalesef Amerika ve Batı'nın yeni oyunları ile 36. paralelden dolayı, Kuzeyli ve Güneyli durumlarına düştüler!

Bugün Kuzey Irak'ın adı geçince, nedense hep Kürtlerden söz edilmektedir. Hâlbuki 36. paralelin kuzeyinde Kürtler içinde ve kendi bölgelerinde bir milyona yakın Iraklı Türk soydaşımız yaşamaktadır. Maalesef bu gerçeğe Anavatan Türkiye de eskiden beri hep göz yummuştur. İşte oradaki soydaşlarımızı da derinden üzen Anavatan'ın bu kayıtsız tutumudur. Ancak son bir iki yıldır, Kıbrıs gibi oranın da Türkiye için hayati bir önem taşıdığını bazı sağduyulu siyasetçilerimiz nihayet anlamış olsa gerek ki bu konuyu ele alma mecburiyetinde kaldılar. Bu tutum, 16. yüzyılda Arap bölgesinde (yani Bağdat-Hille arasında) yaşayan Türk Dünyasının en büyük Şairlerinden Fuzûlî'yi de etkilemiş; sanki hemşehrilerinin başlarına gelecekleri ve yalnızlığa itileceklerini görür gibi olmuş, bakın dertlerini iki mısrayla nasıl dile getirmiştir:

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge,
Ne açar kimse kapım, bâd-ı sabadan gayri!

Soydaşı ve meslektaşı olan Ziya Gökalp, yaklaşık dört asır sonra Fuzûlî'nin yanan yüreğine az da olsa "Çoban ile Bülbül" adlı şiiriyle birkaç damla soğuk su serpmiştir:

Çoban dedi: "Edirne'den ta Van'a Erzurum'a kadar benim mülklerim,"

Bülbül dedi: "İzmir, Maraş, Adana İskenderun, Kerkük en saf Türklerim!"

Bu kez ikisine birlikte, bakın GAZÎ MUSTAFA KEMAL 1 Mayıs 1920 tarihli Meclis konuşmasında nasıl kesin bir yargıyla yanıt veriyor:

"Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudud meselesi tayin ve tespit edilirken, millî hudûdumuz İskenderun'un güneyinden geçer doğuya doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder! İşte Milli hududumuz budur dedik!"

Ama kader, Kime Şikâyet edeyim seni bilmem? Zira ecel birkaç yıl daha müsaade etseydi, Hatay'dan sonra elbette ki sıra Musul ve Kerkük'e gelecekti. Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür eder saygılarımı sunarım.

MİSAKİMİLLÎ VE YENİ TÜRK DEVLETİ’NİN KURULUŞU

Prof. Dr. Durmuş YILMAZ*

Misakımillî’ye ve yeni Türk Devleti’nin, yani Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında onun nasıl bir hareket noktası olduğuna geçmeden önce Osmanlı Devleti’ni resmen olmasa bile fiilen ortadan kaldıran bir başka tarihi olaya, değinmek lazımdır. Bu I. Dünya Savaşı ve sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’dır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti 10 ay içinde iki büyük cephede çok kanlı bir savunma savaşı vermiş ve yaklaşık 330 bin evlâdını feda etmiştir. Yaralı ve sakatlar hariçtir. Bu iki cephe Sarıkamış ve Çanakkale’dir. Bunlardan birincisi, çok talihsiz bir hareket olup soğuk, hastalık ve açlık neticesinde 80 bin şehitle sonuçlanmış Doğu Anadolu’yu Rus işgal ve istilâsından kurtarma hareketidir. Başarısız bir cephedir. İkincisi ise Türk tarihinin Malazgirt, Miryakefalon, Mohaç gibi zaferleriyle kıyaslanabilecek kahramanlık destanlarındandır.

Kayıpların büyüklüğü sebebiyle her iki cephe hareketi de Türk milletinin morali üzerinde çok menfi tesirler bırakmıştır. Yani I. Dünya Savaşı’nın ilk yılı Türk milleti için çok kötü başlamış. Kayıp, yaralı ve sakatlarla birlikte yarım milyondan fazla insan kaybımıza sebep olmuştur.

Sonraki yılların kayıpları da az olmamakla birlikte Sarıkamış ve Çanakkale boyutunda değildir. En azından tek cephede bu büyüklükte değildir. 1916 yılından itibaren Türk orduları daha çok güney cephelerinde savaşmış, Mısır, Hicaz ve Orta Doğu topraklarını korumak uğruna ya da İtilâf Devletleri güçlerini Anadolu sınırlarından uzakta tutmak için mücadele vermiştir.

1917 yılında vukuu bulan Bolşevik İhtilali ve Almanya’nın Avrupa cephelerinde İngiliz ve Fransız orduları karşısında ardı ardına yenilgiler alması sonucu savaşın seyri değişmiş ve yılın ikinci yarısında Almanya ve ardından da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çekilmek zorunda kalmışlardır. Bulgaristan’ın da ayrılmasıyla Osmanlı Devleti savaşamaz hale gelmiş ve çekilme isteğinde bulunmuştur. Bu istek 30 Ekim 1918 tarihli

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü.

Mondros Antlaşmasıyla noktalanmıştır. Bu andan itibaren de yeni bir dönem başlamıştır.

Mondros Antlaşması 24 maddelik bir ateşkes antlaşmasıdır. Biz şimdi kısaca bu 24 maddeyi sadece 3 cümleyle özetlemeye çalışacağız,

1- Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ortadan kaldırmıştır.

2- Devlet gelirleri kontrol altına alınarak, ekonomik baskı kurulmuştur.

3- Ordunun terhisi ve silahların teslimi istenerek de güvenlik sistemleri ortadan kaldırılmıştır.

Antlaşmanın böyle hükümlerine bakarak da diyoruz ki, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Osmanlı Devleti fiilen ortadan kalkmıştır.

Zaten sonraki gelişmelerde de hep bu antlaşmanın tarihi esas alınmış ve bu tarihteki sınırlar esas alınmıştır. Gerek Erzurum Kongresi'nde ve gerekse Sivas Kongresi'nde belirtilen istiklâl kavramları 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırları esas almıştır.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışını takip eden aylardaki gelişmeler 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanmasıyla daha da billurlaşmış, ya da formüle edilmiştir. İşte Misakımillî bu formülün adıdır. Misakımillî'nin en önemli hükmü kurulmasına çalışılan yeni devletin sınırlarının tayinidir. Şunu hemen söylemeliyiz ki, Misakımillî'nin gösterdiği sınırlar, fiziki olduğu kadar, tarihi coğrafi, demografik hususiyetleri de ihtiva etmektedir. Fakat hareket noktası 30 Ekim 1918 tarihinde ateşkes imzalandığında orduların tuttukları yerlerdir. Yani 4 sene süren savaşın sonunda ordular, yani Türk ordularının koruduğu, İtilaf güçlerinin giremediği yerler yeni Türk Devleti'nin toprakları ve sınırları olacaktır. Öyleyse adı geçen tarihte Türk askerinin koruması altında bulunan noktalan bir kere daha hatırlamakta yarar vardır.

Güney Cephelerinde

İsmet Paşa (İnönü) Nablus'da; Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Kilis'de; Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Halep yakınlarında Katma denilen yerde ve nihayet Ali İhsan Paşa (Sabîs) da Musul'un güneyinde bulunuyordu. Güney sınırlarımız için bu çizgi hep esas alınmış ve bunun adına "Hudud-u Millî" denilmiştir. Erzurum Kongresi'nde de Sivas Kongresi'nde de son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda da bu sınır hep "Hudud-u Millî" olarak anılmıştır. Mustafa

Kemal 24 Nisan 1920 tarihinde Meclis açılışının ertesi günü yaptığı uzun konuşmada bu hududa uzun uzun değinmiştir.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere Millî Mücadele'nin önde gelen kadroları esasen Millî Mücadele'nin hedefini net olarak koymuşlardı. Hedef belli idi. İşte kongrelerde ve son Osmanlı Meclisinde kesin biçimde dile getirilen bu sınırlar dâhilinde yeni bir Türk Devleti vücuda getirmek. Hedef bu idi. Misakımillî'nin hedefi Osmanlı Devleti'ni yeniden ayağa kaldırmak değildi. Mısır'ı, Hicaz'ı, Balkanları, Kafkasya'yı yeniden kurtarmak değildi. Zamanın şartları içinde bunların imkansızlığını bilen komutanlar pragmatik ve gerçekçi bir düşünce ile hazırladıkları plânlarını Misakımillî'de ifadesini bulan sınırlar içinde yeni bir Türk Devleti kurmak üzerinde yapmışlardı. Bağımsızlık Savaşı da bu planı gerçekleştirmek içindir.

Biz şöyle düşünüyoruz: Misakımillî'nin konuşulduğu tarihlerde devletimizin hali belli, fakat akıbeti belli değildi. Zaten bu kararın çıkmasından yaklaşık olarak bir buçuk ay sonra, kararın yayınlanmasından da bir ay sonra İngiltere ve Fransa Yüksek Komiserlikleri hükümetlerine danışarak İstanbul şehrinin işgaline karar vermişlerdir. Çünkü Misakımillî aynı zamanda bir savaş kararıdır. Çünkü bu kararda belirtilen sınırların korunması için mücadele edileceği hakkında kesin inanç ve azim vardır. Oysa bu karar alındığında belirtilen sınırların çok daha ilerileri işgal edilmiş, paylaşılmış ve halkın elindeki bütün silah, cephane ve diğer malzemelere el konulmuştu. Durumun ciddiyetini idrak eden İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri bunu hükümetlerine duyurdıkları zaman onlardan İstanbul'un işgali için emir aldılar ve bunu da 16 Mart 1920 tarihinde uyguladılar.

Biz diyoruz ki, Misakımillî son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden müstakbel, gelecek nesillere bir vasiyetidir. Zira bu karar alındığında bu sınırlar içinde veya başka şekilde bir sınır içinde yeni bir Türk devletinin kurulabileceği kesin değildi. Türk Milleti büyük bir mücadele başlatmıştı, fakat mücadelenin başarı şansı tartışılıyordu. Avrupa'da yayınlanan pek çok yazıda, bunların içinde Türk yazarlar da vardı, Avrupalı yazarlar da vardı, İngiltere ve Fransa gibi o devrin güç ve kudretini temsil eden iki devlete karşı verilecek bir bağımsızlık savaşının ancak macera olacağı yazılıyordu. Türkiye'den kaçarak Fransa da iki kitap yazıp yayınlayan Ömer Kazım adında biri, kitaplarının birisinde L'Aventure Kemaliste, Kemalist Macera, adını vermişti. İşte biz bunun için bu kararı bir vasiyet olarak telakki ediyor, öyle değerlendiriyoruz. Bu vasiyet bundan sonrası için de gereklidir. Eğer bir gün Türk Devleti, olmaz ya, sıkıntıya düşecek olsa, egemenlik haklarını kaybetme

gibi bir tehlikeyle karşılaşacak olsa Türk insanı Misakımillî'yi esas alarak tekrar devletini ve vatanını savunacaktır. Hatta. Misakımillî'nin içinde bulunduğu halde bugün sınırlarımız dışında bulunan Elviye-yi Selase'nin üçüncü şehri, Batum ile Musul, Kerkük, Erbil şehirleri nesiller için bir "çalınmış topraklar ve şehirler" olarak önümüzde durmaktadır. Türk vatanının bu güzel köşeleri maalesef 1918 yılının namüsaît şartları içinde hileyle işgal edilmiş ve bir daha da kurtarılamamıştır. Ateşkesten sonra orduların kalıcı barış antlaşmaları yapıncaya kadar ilerlemesini sürdürmüş ve Musul bölgesini işgal etmiştir. Ali İhsan Paşa'nın direnmesi maalesef İstanbul Hükümeti tarafından desteklenmemiştir. Onun için biz bu toprakları savaşta değil, fakat ateşkesten sonra hem de hileyle işgal edildiğini biliyoruz, bunu da gelecek nesillere böylece aktaracağız.

Misakımillî her şeyden önce bir millî devlet, üniter devlet düşüncesinin ürünüdür. İmparatorlukların dağıldığı dönemin şartlarını taşımaktadır. Bu itibarla da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini yansıtmaktadır.

DÜNDEN BUGÜNE IRAKLI TÜRKLERİN İNSAN HAKLARI BEYANNAMESİ

Dr. Aydın BEYATLI

Geçte olsa Irak Türkmenlerinin konusu Türkiye’de resmi ağızlarda telaffuz edilmeğe başlandı. Irak’taki istikrarsızlığa bir çare aramak gayesiyle ABD’nin girişimiyle yapılan toplantılarda Irak Türkmenlerinin adları zikredilmektedir. Bu süreç Irak Türkmen’lerine hangi rolü biçeceği henüz vuzuha kavuşmuş değildir. İşte bu aşamada Selçuk, Üniversitesi tarafından hazırlanan “Irak Türkleri Sempozyumu” meselenin bilimsel açıdan ele alınıp çözüm yollarının aranmasında ışık tutacak ve karanlık kalan noktaların aydınlanmasına da yardımcı olacaktır.

Bin yılı aşkın bir süreden beri. Irak topraklarında yaşayan Türkmenler bugün her türlü insan haklarından mahrum kalmıştır. Türkmenler, Irak bağımsızlığını kazandığı günden bugüne dek iktidara gelenlerin haksızlıklarına uğramıştır. Irak’ta Arap ve Kürtlerden sonra üçüncü unsur olmasına rağmen hep göz ardı edilerek bir kenara itilmiştir.

Irak’ta yaşayan 2,5 milyon Türkmen varlığı, her şeyden önce insanca yaşamayı arzulamaktadır: Diğer özgür ülkelerde yaşayan insanlar gibi huzurlu, hür ve insan haklarına saygılı bir ortamda yaşamak elbette ki en doğal hakkıdır.

Irak Türklerinin sıkıntıları, bugünkü yönetimle başlamamıştır. 1924, 1926, 1939, 1941, 1946 ve 1959 yıllarında Türkmenlere uygulanan katliamlar, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri bunun en bariz delilidir.

Irak’ta Türkmenlere siyasi hakların tanınması 1922 yılında Irak ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmanın 3. maddesi gereğince çıkartılması tasarlanan Anayasa da vatandaşlar arasında siyasi farklar gözetilmemesi okullarda ana dille tahsil yapılması teminat altına alınıyordu. 1933 yılında son şeklini alan Anayasa’nın 17. maddesinde Irak’ta resmi dilin Arapça olacağı belirtilmiştir. 1931 yılında yayınlanmış olan 74 Numaralı yerli diller kanunu gereğince başta Kerkük ve Erbil olmak üzere bazı Türkmen bölgelerinde muhakemelerin Türkçe olarak yapılması kabul edilmiş, Türkmenlerin

çoğunluk teşkil ettiği ilkokullarda öğretimin tamamıyla Türkçe olması kararlaştırılmıştır.

Ellili yıllarda hükümet eğitim müdürlüklerinden eğitim ve ders açıklamalarının Türkçe yapılmamasını istemiştir. 24 Ocak 1970'te çıkarılan bir kararla ilkokullarda eğitimin Türkmence yapılması kararlaştırılırken ancak bir yıl sonra bu karar iptal edildi ve Türkçe eğitim yasaklandı.

1971 yılından itibaren ağır bir sindirme ve asimilasyon politikasına tabi tutulan Türkmenlerin, yüzlerce genci idam edilmiş savunma hakkı tanınmadan devrim mahkemelerince türlü cezalara çarptırılmış veya tutuklanmıştır. Türkmenler en sıkıntılı dönemlerini 1980'den sonra yaşamışlardır. Sekiz senelik İran-Irak ve Körfez Savaşı'na ve Irak yönetiminin geçirdiği bütün sıkıntılara rağmen Irak Türkmenlerine uygulanan baskı, asimilasyon toplu tutuklamalar, yargısız infazlar ve toplu katliamlar devanı etmiştir. 28 Mart 1991 yılında Altınköprü'de 87 Türkmen'in kurşuna dizilerek şehit edilmeleri Körfez Krizi'ndeki hengâmeden dolayı yeterli ölçüde dikkat bile çekmemiştir.

Bugün güvenli bölge olarak ilan edilen ve yönetimi Kürtlere terk edilen Kuzey Irak'ta da insan hakları ihlali açısından Irak'ın içindekinden pek farklı değildir. Milis güce sahip her parti ve lider kendini bölgenin hâkimi olarak görmekte ve keyfi uygulamalarda bulunmaktadır. Bölgede otorite boşluğu yüzünden anarşi her alanda kendini hissettirmekte terör kol gezmekte güvenlikten bahsetmek ise imkânsız hale gelmiş soygun ve öldürme olayları her gün birçok kez yaşanan hadiselerdir.

Kürt partileri arasındaki çekişme, nüfuz ve çatışmalar yüzünden halk endişe içinde yaşamaktadır.

Irak'ın hukuk sisteminde Türkmenlerin gözardı edildiği sabit bir husustur. Irak Cumhuriyeti'nin 7 Temmuz 1990'da yayımlanan Anayasası'nın 6. maddesine göre Irak halkının Arap ve Kürtlerden meydana geldiği tespit edilmiş, Irak yönetimi Türkmenleri asimile etmek ve bölgelerini Araplaştırmak için 1980'den sonra çeşitli vesilelere başvurmuştur. Açık yerlerde Türkçe konuşmayı yasaklamakla kalmamış telefonda kendi ailesiyle konuşanları dahi cezalandırma yönüne gitmiştir. Yüzlerce Türkmen köy ve kasabası çeşitli bahanelerle yıkılmış, Türkmen halkı başka yerlere göçe zorlanmıştır.

27 Eylül 1984 tarih 1081 Nolu Devrim Komuta Konseyi kararı ile Irak'ın güneyinden yüz binlerce Arap vatandaşının Türkmen bölgelerine yerleşmeleri

için kendilerine karşılıksız teşvik primleri verilmiş ve arazi dağıtılmıştır. 8 Nisan 1984 tarihinde 418 Nolu karar ile de: Kerkük'te Türkmenlerin gayri menkul satın almaları yasaklanmıştır. 30 Ekim 1981 de 1391 Nolu karar ile Türkmenlerin planlı program dâhilinde Güney illerine tehcir edilmeleri kararlaştırılmış ve bu plan halen uygulanmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin maddelerinde;

Madde 17/a- Her şahıs tek başına veya başkalarıyla birlikte mal ve mülk sahibi olma hakkına haizdir.

b- Hiç kimse keyfi olarak mal ve mülkünden mahrum edilemez.

Madde 5/a- Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayri insani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.

Madde 1 1/a- Bir suç işlemekten sanık herkes; savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılanma ve kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır denmektedir.

Irak'ın içinde insan hakları tümüyle çiğnenirken maalesef Irak'ın dışında da ve özellikle insan hakları ve demokrasi havarisi kesilen bazı hür dünya ülkeleri tarafında da Türkmenlerin seslerine kulak verilmemiştir.

Dünyada demokrasiye yönelik hareketlerinin hızla geliştiği ve devletlerin insan haklarına verdiği değer ölçüsünde saygınlık kazanmaya yöneldiği günümüzde Irak Türkleri de demokratik bir düzende temel insan hak ve hürriyetleri doğrultusunda insanlık haysiyetine yakışır bir biçimde yaşama isteklerinin, hür dünya ülkelerince de benimsenmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Bugün Türkmenlerin bulunduğu bölge sadece Irak'ın değil Ortadoğu'nun da stratejik ve ekonomik yönden en önemli bölgelerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti, Türkmenleri destekleyerek bölgenin iktisadi yönden kalkınmasında etkin rol alabilecek duruma gelebilmeleri için çeşitli yollar aramalıdır.

II. OTURUM
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA MUSUL KERKÜK VE ERBİL
MESELESİ

Başkan : Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU

Sekreter : Prof. Dr. Durmuş YILMAZ

Konuşmacılar : Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ

Prof. Dr. Refik TURAN

Yard. Doç. Dr. Dursun GÖK

Hasan ÖZMEN

Prof. Dr. Mahir NAKİP

MUSUL, MİSAKİMİLLÎ'YE DÂHİL MİDİR, DEĞİL MİDİR?

Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ

Bilindiği gibi, 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde kabul edilerek 17 Şubat 1920'de bütün dünyaya duyurulması kararlaştırılan Misakımillî, diğer bir deyimle Ahd-ı Millî'nin I. maddesi “Devlet-i Osmaniyye'nin (Osmanlı Devleti'nin) münhasıran (özellikle) Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrin-i evvel (Ekim) 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde (yapılışı sırasında) muhasım (düşman) devletlerin işgali altında kalan aksamının (kısımlarının) mukadderatı (geleceği), ahalisinin serbestçe beyân edecekleri ârâya (oylara), tevfikân (uygun olarak) tayin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr (bahis konusu) hatt-ı mütareken (mütareke sınırı) dâhil ve haricinde dinen, ırkan, aslı müttehid (dîn, ırk ve asıl bakımından birleşmiş, aynı) ve yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatı ile meşhû: (karşılıklı hürmet ve fedakârlık hisleri ile dolu) ve hukûk-u irkiyye ve ictimâiyyeleriyle (ırkî ve sosyal hakları ile) şerâit-i muhiyyelerine (çevre koşullarına) tamamiyle riâyetkâr Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası (tamamı) hakikaten veya hükmen hiçbir zaman tefrik (ayrılık) kabul etmez bir küldür (bütündür)” şeklindedir¹. Kısaca mütarekenin imzalandığı anda Osmanlı kuvvetlerinin elindeki yurt kısımları birbirinden ayrılmaz bir bütündür, ayrılık kabul etmez, denilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin ikinci gününde (24 Nisan) yaptığı, yakın tarihin bir panoraması olan uzun konuşmasında “mütareke-nâmenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel 1334 (1918) tarihinde çizdiği hudut, hudud-u millî'dir, der. Ardından da “Vatanımızın hududu olacak bu hududu ihtimal teferruatıyla (ayrıntıları ile) bilmeyen arkadaşlarımız vardır.” Gerekçesi ile, bunu tanımlar: “Şark (Doğu) hududuna Elviye-i selâseyi (üç livayı, yani Kars, Ardahan ve Batum'u) dâhil ederek tasavvur buyurunuz. Garp (Batı) hududu Edirne'den

¹ Misakımillî metinleri pek çok defalar bazan sadeleştirilerek, bazan bu arada eksik olarak, bazan da tam metin halinde yayınlanmıştır, bk. Hilmi Uran. **Hatıralarım**. Ankara 1959, s. 133-134; Mahmut Goloğlu, **Birinci Büyük Millet Meclisi**. Ankara 1970. s. 80-82; Yılmaz Altuğ. **Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)**. İstanbul 1975, s.55-56; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1989, s. 197-198.

bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük tebeddülât (değişiklik) Cenup (Güney) hududunda olmuştur. Cenup hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep’le Katma arasından Cerablus Köprüsü ne müntehî olur (ulaşır) bir hat ve Şark parçasında da Musul vilâyeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntı-kayı yekdiğerine kalbeden (birleştiren) hat. Efendiler; bu hudut, sırf askeri mülâhazat (düşünceler) ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-u millîdir.”

Gerçekten de 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa (Sabis)’nın elinde bulunuyordu. İngiliz birlikleri de Musul güneyinde Hamam Alil mevkiinde idiler. 4 Kasım 1918’de Musul’a doğru ilerlemeye başladılar. Irak’taki İngiliz Ordu Kumandanı General Marshall, mütarekeyi bilmezlikten gelerek Musul’u işgal etmek istemektedir. Musul önlerine gelen kuvvetlerin kumandanı General Cassels, Ali İhsan Paşa tarafından şehrin kenarındaki bir köşkte misafir edilir. Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalanmış olduğundan ileri hareketin doğru olmayacağını, yeniden ateşin başlayacağını bunun da mütarekeyi ihlâl olacağını bildirir. 6. Ordu Kumandanı Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile haberleşir. Ahmet İzzet Paşa “mütarekenin bozulmasına meydan verilmemesi, gerekirse Musul’un tahliye edilmesi” talimatını verir. Neticede İngiliz birlikleri ancak 10 Kasım 1918 de Musul şehrine girer². Erbil, Süleymaniye ve Osmanlı birliklerinin elindedir, mütarekenin imzası sırasında. İngilizler Mondros Mütarekesi’nin 2. maddesine dayanarak şehre girmişlerdir.

Ahmet İzzet Paşa Musul’un ve İskenderun’un mütarekeye aykırı olarak işgaline kayıtsız kalmıştır. Bunu hatıralarında şu sözlerle geçiştirir:

“Benim sadrazamlığımın son günlerinde Musul’un İngiltere, İskenderun’un Fransa tarafından işgal edilmemesi meselesiyle didişilip durulurken, birkaç gün geçmeden Fransız istilâ seli bütün Adana vilâyetini içine almakla kalmayarak, Halep’ten, Urfa, Antep, Maraş bölgelerine doğru genişlemeye başladı”³.

İngilizler Musul’u Irak’ın bir kısmı olarak göstermek ve bunu kabul ettirmek çabasıındadırlar. Ekim 1915’te Sykes-Picot Anlaşması’na göre Irak İngiliz nüfuz bölgesi olacağından, Suriye de Fransa’ya kalacağından, İngiltere bu petrol bölgesini kendi elinde bulundurmak için onu Irak’ın bir parçası

² Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi, Harp Hatıralarım**, 4. Cilt. İstanbul 1991, s. 318.

³ Ahmet İzzet Paşa (Furgaç). **Feryadım**, 2. Cilt. İstanbul 1993, s. 210.

olarak kabul ettirmek gayretindedir⁴. Hâlbuki Musul 16. yüzyılda Diyarbekir ve havalisi. Osmanlı Devleti bünyesine katıldığında Musul da Diyarbekir Beylerbeyliği'nin bir sancağı idi⁵. Daha sonra müstakil beylerbeylik haline geldi.

Musul, Misakımillî sınırları içerisinde bulunduğu halde, petrol bölgesi olduğundan, Lausanne'da bile Irak-Türkiye sınırı çizilemediğinden, durumu muallâkta, yani askıda kalmıştır. Bunun için Lausanne Barış Antlaşması'nın 2. Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında Musul, Hatay, Boğazlar ile ilgili maddeler. Güneyde Urfa-Mardin illerimizin Suriye'de kalan bazı kısımları tenkit konusu olmuştur⁶. Tenkitlerde bulunanlar haklıdır, onların da belirttikleri gibi, bütün Millî Mücadele yılları boyunca hep Misakımillî sınırlarına erişebilmenin hayali ile yatılıp kalkılmış, sonunda bu hedeflere erişilememiştir.

Siyasette devlet adamlarının nereye erişebileceklerini, nerede durulması lâzım geldiğini iyi hesaplamaları çok önemli bir husustur. Artık son yıllarına gelinen 20. Yüzyıldaki, bir kısım tarihî olaylar ve sonuçları bize, iyi hesap-kitap bilemeyen devlet adamlarının Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan da olduklarının örneklerini pek çok defalar sergilemiştir. Mitler ve Saddam Hüseyin bunlara iki misal teşkil ederler. Fahrettin Altay'ın hatıralarını içeren kitabının adı "On Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922'dir. Bu memleketin asil evlâtları Balkan Harbi'nden itibaren 1918 sonlarına kadar (30 Ekim 1918'e kadar) çok geniş ve Anavatan'a uzak yerlerde canla-başla savaşmış, şehit olmuş, gazi olmuş, sonunda da üç yıl anayurdunu müdafaa etmek zorunda kalmış, onu düşman elinden kurtarmış, istiklâlini yeniden elde etmiştir. On yıl boyunca savaşmış, memleketin pek çok yeri düşman istilâsına ve tahribine uğramıştır. Bu itibarla Lausanne'da uzun ve çetin mücadeleler sonunda belirli hedeflere varılabilmektedir.

Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi pek çokları tarafından yanlış anlaşılmaktadır, Atatürk'ün 16 Mart 1923'te Adana'da Türk Ocağı'nda Çiftçilere hitaben yaptığı bir konuşmadaki şu sözleri hatırlanmalıdır: "Bu veya bu sebepler için milleti harbe sürüklemek tarafından değilim. Harp zarurî ve ha-

⁴ Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul 1987. s. 18-19, aynı yazar. **Musul ve Kürdistan Sorunu**, Ankara 1992, s. 7.

⁵ Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin ilk idari taksimatı", **Tarih Dergisi**. Sayı: 23, 1969, s. 29-30.

⁶ Mahmut Goloğlu **Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Ankara 1971; s. 247-280; Durmuş Yılmaz, **Misak-ı Milliye Göre Musul**, Konya 1995, s. 47-49.

yatî olmalı, hayat-ı millet (milletin hayatı) tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir.”

Onun için 1923’te Misakımillî hedeflerine tam olarak varılamayınca, silâha müracaat edilmemiş, beklenmiş, hedefin bazı kısımlarına daha sonraki yıllarda sulh yolu ile erişilebilmiştir. 20 Temmuz 1936’da Montreux’de Boğazlarda Türk hâkimiyetinin tanınmasını sağlayan anlaşma ile Misakımillî’nin 4. maddesindeki arzular gerçekleştirilmiş, 23 Temmuz 1939’da Hatay’da yönetimin Türkiye’ye devri ile Antakya ve İskenderun’un anavatana kavuşması ile de Güney sınırlarımız Misakımillî hedeflerinden bir diğerine erişilmiştir.

Bu olaylar göz önüne getirilirse, Atatürk’ün “Yurtta sulh, dünyada sulh” ilkesi daha iyi anlaşılır. Atatürk millî hedeflerden şaşılmamasının, fakat onları bekleyerek, zamanı gelince sulh yolu ile erişilmesinin örneklerini vermiştir. Eğer dünyada da bir kısım liderler aceleci davranarak harp yolu ile bir şeyler elde etmeye çalışıp sonra eldekilerini de kaybetmeyip, sabırlı olsalardı, hem onlar dünya düzenini alt-üst etmemiş olurlardı, hem de milletlerini felâketlere sürüklemeyiz, onların acı çekmelerini, yurtlarının harap olmasını önlemiş olurlardı.

MİSAKİMİLLÎ VE ATATÜRK'ÜN LOZAN SONRASI HEDEFLERİ

Prof. Dr. Refik TURAN*

Misakımillî

Misakımillî son Osmanlı Mebusan Meclisinin o zamanki Türk toplumunun kaderini ele alarak dünyaya ilan ettiği bir hak vesikasıydı.

Nitekim bu karardan sonra Ankara'da birikim sağlayıp, Türk milletinin haklarını savunmaya başlayan Kuva-yı Millîyeciler her diplomatik platformda bu vesikayı getirecekler ve onu adeta siyasi ve hukuki bir manivela gibi kullanacaklardır.

Misakımillî'ye bu değeri kazandıran ne idi?

Öncelikle bu belge Osmanlı Devleti'ni sukû ettiren İtilaf Devletleri'nin hiç beklemedikleri bir çıkış, itiraz ve bir başkaldırma hareketi idi.

Zira. Osmanlı Devleti'nin beyni ve kalbini temsil eden İstanbul, İtilaf kuvvetlerince ele geçirilmiş Türk toplumu her türlü hareket kabiliyetinden mahrum bırakılmıştı. Artık yıllar yılı hasta diye nitelendirilen devlet ve millet, başına yediği ağır siyasi ve askerî darbeye sessizleştirilerek, bitkisel hayata geçmişti Türk milleti hakkında Müslüman Arap yazar Cahiz'in yıllar öncesine dayanan "Bir Türk'ü eli kolu bağlı vaziyette bir kuyuya atın, ne yapar yapar çıkmayı, kurtulmayı başarır." şeklinde bir yargısı vardır. İşte XX. yüzyılın başında Türk toplumunun maruz kaldığı ağır buhran, böyle bir haldî. Bu noktada Türk Milletinin imdadına yine bağrından çıkardığı öz cevher şahsiyetler yetişti.

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki heyet, adeta bir hekim nazikliğiyle hummalı bir faaliyete girişti. Yeni Türk sevdalıları önce Türk Milletinin kalbini Anadolu'nun ortasına taşıdılar ve 27 Aralık 1919'dan itibaren yeniden çalıştırmayı başardılar. Çalışmaya başlayan, kalp bitkisel hayata girmiş vücuda yeniden kan pompalamaya başladı. Bu taze kan hala daha beyin mesabesinde olan İstanbul'a ulaştı ve bunun sonucu Türk toplumunun zihni

* Atatürk Araştırma Merkezi Yürütme Kurulu Eski Üyesi.

refleksleri harekete geçti. İşte bu refleksin ilk güzel örneği “Peyman-ı Millî” veya “Misakımillî” adıyla tarihe geçmiş olan meşhur “Misakımillî”miz oldu. Üstelik bu çıkış İtilaf Devletleri’nin göstermelik olarak kabul ettikleri ve dolayısıyla devletler umumi, hukukuna göre varlığını inkar edemeyecekleri bir müesseseden geliyordu. Yani son Osmanlı Mebusan Meclisi’nden. İşte beklenmedik anda, yokluğun kol gezdiği, ümidin yeis olduğu zamanda ortaya çıkan bu irade üstelik meşru kabul edilen bir merkezden de çıkınca değer üstüne değer kazandı. Misakımillî ne istiyordu?

Müslüman Türk halkının salt haklarını.

Türklerin yaşadığı vatanın bağımsız olmasını.

Müslümanların ve azınlıkların gerçekten eşit haklara sahip olmasını,

Türk toplumunun ekonomik olarak ayağa kalkmasını ve bunu engelleyen sebeplerin ortadan kalkmasını istiyordu¹.

Atatürk’ün Lozan Sonrası Hedefleri

Atatürk’ün Lozan sonrası Misakımillî’nin temel ruhunu terk etmeden akılcı bir tarzda hedefe doğru gittiğini görmekteyiz. 30 Ağustos Zaferi’nin hemen akabinde onun yüreğindeki Misakımillî düşüncesi tam bir coşku vaziyetindeydi. Fransız le Figaro Gazetesi’nde verdiği demeç gaye ve hedefi tüm berraklığıyla ele vermektedir. Amerikalı Yazar Richard Danin’in sorduğu soruya karşılık;

- “Makedonya’yı ve Suriye’yi terk ettik. Fakat artık arkada kalan ve sır Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmayı azmettik ve kurtaracağız.

Yazar: İhraz ettiğiniz muzafferiyetten sonra projelerinizin neden ibaret olduğunu sorabilir miyim?

Paşa: Bütün Türk toprakları halas olmadıkça tevakkuf etmeyeceğim.

Yazar: Paşa hazretleri, Türk toprakları demekle ne murad ediyorsunuz?

Paşa: Avrupa’da İstanbul ve Meriç’e kadar Trakya, Asya’da Anadolu, Musul arazisi ve Irak’ın nısfı.”

¹ R. Turan-M. Şahin-M. Safran-G. Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Ankara, 1994. s. 128-132.

Açıktır görüldüğü gibi Atatürk Irak'ın yansıma hedefliyordu. Kastedilen topraklar en az 250 bin metre karelik bir alandı. Buna Suriye içinde yer alan Türklerle meskûn topraklar da dâhildi. Yukarıdaki sözlerden bu da anlaşılmaktadır.

Atatürk Lozan sonrası güneydeki bu hedefleri gerçekleştirmek için hummalı bir faaliyete girişti. Malum olduğu üzere Lozan'da Kuzey Irak meselesi muallâkta bırakılmıştı. Ayrıca burada Güney sınırımızın özelliğine de dikkat çekmek istiyorum. Türk Tarihi'nin ve Türk siyasi teamüllerinin dışında bir sınırdı. Malum olduğu üzere Türk sınırları ya sıradağlara ya deryaya veya büyük bir nehre dayanmalıdır. Oysa burada böyle bir şey yoktur. Sınırın büyük bir kısmı demiryoludur. Bu özellikle Atatürk tarafından değişmeye namzet, geçici bir devlet sınırı olarak telakki edilmiş ve öyle kabul edilmiştir. Zira sınırın doğusunda Musul eyaleti, batısında Sancak veya Hatay Türk siyasî amaçlarının başlıca odak noktası olacaktır.

Atatürk'e göre Misakımillî büyük zaferden sonra da ele alınan hedef olarak devam etmiştir. Bu noktada Atatürk, Misakımillî'nin bir Türk sınırı muhteva etmediği üzerinde durarak, herhangi bir bölgede yaşayan Türklerin haklarının, çizilecek sunî bir sınır vasıtasıyla ezilmemesini amaçlamıştır. 27 Şubat 1338 (1923) tarihli Meclis gizli oturumunda O, Misakımillî'yi şöyle izah etmektedir: "Misakımillî'nin ne olduğunu evvela anlamalı ondan mütevacizlerin kimler olduğunu meydana koymalı. Efendiler arazi meselesi ve hudut meselesi Misakımillî'nin malumu âliniz, birinci maddesinin daire-i şümulündedir. Misakımillî bu hat bu hat diye hiçbir vakit hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyet-i Celile'nin isabeti hazandır. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde veya yapılması teklif olunan işlerde hiçbir vakitte buna taarruz edilmemiştir. Bilakis riayet edilmiştir."²

Yine Atatürk, Misakımillî'ye bağlı olarak Musul politikasını şu şekilde izah etmektedir: 'Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek ondan sarfı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsalı için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana itizardır, bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğiniz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız. Ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız. Bunda menfaat

² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: 4. Ankara 1985.

var mıdır, yok mudur?... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz bugün alacağız desek mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızın müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzubahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar³.

Atatürk 1923'te Musul meselesini savaşız olarak halletmek isterken, sonraki dönemde her ne pahasına olursa olsun bu meseleyi çözmek istemiştir. Bunun için bütün çabayı da göstermiştir. Ancak Musul bir türlü Anavatan'a döndürülememiştir. Bunun en birinci sebebi, burada da belirtildiği üzere İngiltere'dir. Atatürk önderliğindeki Türkiye bir türlü İngiliz seddini geçememiştir. 1925'te Türk ordusu savaş için harekete geçirilmiş, hedef Musul'dur. Bu siyasî reste karşı İngiliz hükümeti de restle karşılık vermiştir. İngiltere bu restini 1. Hakkâri'yi işgal etmek, 2. Şeyh Sait Ayaklanması'nı çıkartmak fiilleriyle göstermiştir.

Son derece gerçekçi bir lider olan ve askerî satrancı iyi oynayan Atatürk bunu iyi gördü ve bundan böyle dış politikada aksiyonel yaklaşımına 1936'ya kadar ara verdi. Onun yeni devlete getirdiği yeni sistemi yerleştirirken, özellikle üç hedef üzerinde hassasiyetle durduğunu görmekteyiz. Bunlar:

- 1- Türk Sosyal kalkınması.
- 2- Türk ekonomik kalkınması.
- 3- Türk bilim ve teknolojisinin kalkınması.

Bu üç hedefe varıldığında bunların mihver noktası olan ana hedef medeniyet zirvesine ulaşılacaktır.

- Türk sosyal kalkınmasında son 12 yılda kayıp verilen 3 milyon civarındaki Türk gencinin telafisi olmasa da yerine yeni bir neslin yetiştirilmesi için olağan üstü çaba gösterilmiştir. Nüfus artışı için devlet gücünün yettiği yere kadar tedbir ve teşvikler gerçekleştirmiştir. Nihayet Cumhuriyet'in 10. yılında âdeta rahat bir nefes alınmış, "10 yılda 15 milyon genç yarattık her yaştan" denilerek, bu konudaki hasretin bir kısmının sona erdiği dile getirilmiştir. Bütün bunların yanı sıra Atatürk, yeni yetişen nesle ve toplumun geneline öncelikle "kendine güven duygusu" vermeye çalışmıştır. Nihayet yeni Türk insanının kimlik ve şahsiyeti güçlendirilmesi

³ A.g.e., s. 1318-1319.

için özellikle Türk Tarihi, Türk Dili ve millî birlik konularına özel önem verilmiştir.

Türk ekonomisi 1923'te tam manasıyla dibe vurmuştur. Bu konuda da adeta bir seferberlik başlatılmış ve umulmadık mesafeler kat edilmiştir. Örnek olarak, 1930-1940 arası;

Kömür üretimi	1,59 milyon tondan 3 milyon tona,
Krom	28 bin tondan 170 bin tona,
Demir	0 dan 1.30 bin tona,
Tekstil	%80'in ihtiyacını karşılar vaziyete gelmiş,
Şeker	5162 tondan 95.192 tona,
Demiryolu	4631 km.den 7381 km.ye,

Karayolu 22.053km.den 41.582 km.ye ulaşmıştı. Bunun yanında 1930'da 2.12 lira bir dolar iken 1939'da 1.28 lira bir dolardır⁴.

Gösterilen bütün bu hedeflerde ve varılan noktalarda bilim ve teknoloji en önemli anahtardır, rehberdir. Bunun dışında rehber aramak Atatürk'e göre "gaflet, dalalet ve cehalettir"⁵. Türk toplumunun dünya üzerinde gerçek yerini alabilmesi için bilimin ve tekniğin ışığında muasır medeniyet seviyesini mutlaka yakalaması gerekmektedir. Zira dünyaya meydan okuyan büyük güçlerin engelleri ancak bu şekilde geçilebilecektir. Yine ancak bu şekilde büyük devlet ve millet olunabilecektir.

⁴ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C II. İstanbul, 1983, s. 467.

1924 TÜRK BASININDA MUSUL MESELESİ

Yard. Doç. Dr. Dursun GÖK*

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emperyalist politikasının bir sonucu olarak bilindiğı gibi Mondros Mütarekesi 30 Ekini 1918 tarihinde imzalanmış ve bu imzadan çok kısa bir süre sonra da işgaller başlamıştı. İngiltere petrol yatağı olan Musul bölgesine sahip olabilmek için bölgenin Türk askerlerinden hemen tahliyesini istedi. Bölgede bulunan 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa İngiltere'nin bu isteğı üzerine Hükümetten açıklık istedi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa gönderdiği telgrafta mütareke hükümlerinde Musul'un boşaltılmasıyla ilgili herhangi bir madde bulunmadığını, ancak düşmanın bölgeyi işgalinde ısrar etmesi halinde karşı koyulmayarak kuzeye çekilmesini bildirdi. Bu sırada 2 Kasım 1918 de İngiliz kuvvetleri Musul'u ablukaya aldılar. İngilizler Ali İhsan Paşa dan Türk askerlerinin teslim olmasını istedilerse de bu istekleri reddedildi.

Musul'u işgal etmeyi İngilizler amaç edindiklerine göre, yeni birtakım iddialar ileri sürmeleri de beklenmekteydi. Nitekim İngiltere Musul bölgesinde bulunan Ermenilerin Türklerin baskısı sonucunda şehri terk etmeye başladıklarını ileri sürdüler. İhsan Paşa İngiliz Komutan Marshall'ın ileri sürdüğü bu fikirleri reddetti. Marshall. Ali İhsan Paşa ya bir ultimatoma vererek 15 Kasım 1918 tarihine kadar Musul'un boşaltılmaması halinde dökülecek kanların hesabının kendisine ait olacağını bildirince; Ali İhsan Paşa durumu, hükümete ilette. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından 9 Kasım da gönderilen tebliğ üzerine Musul 10 Kasım'da boşaltıldı. Altıncı Ordu karargâhı Nusaybin kasabasına taşındı. Ordunun silahı ve cephaneleri de geceleri Cizre ye gönderildi*¹.

İngiltere Musul'a girmiştir, ancak bu giriş hemen ortaya çıkan bir durum değildi. İngiltere Musul'a sahip olmayı daha Birinci Dünya Harbi'nden önce hedeflemişti. Çünkü burası tabii servetleri ve petrol yönünden oldukça zengindi. Bölgenin zenginliğı ile ilgili olarak 26 Mayıs 1340/1924 tarih ve

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ali İhsan Sabis. **Harp Hatıralarım**, Ankara 1951. s. 7-9.

9751 sayılı İkdâm Gazetesi'nde bu bilgiler verilmektedir. (Bu bilgiler Herodot'tan nakledilmektedir)

“Buğday cihetinden o kadar verimlidir ki, bire iki yüz veriyor. Darı'nın bire üç yüze kadar verdiği vardır.” Yine aynı gazetede Sir Vilyan Wilkoks'a aut bu bilgiler yer almaktadır. “Basra Körfezi civan İstiklâl sevdasında bulunan birtakım savaşı kavimler ile meskûndur. Bu müstesna kıta bir zaman olduğu gibi yine bir gün dünyanın en zengin iklimi olabilir. Bağdat güzergâhı, diğer seyyahlar gibi ben de görüyorum ki, bütün medeniyet âlemi ve ticaret üzerinde pek büyük tesir yapabilir. Ne mümbit topraklar? Ne güzel feyznak nehirler? Ne namurelmabeybânı vahşet olmuş duruyor? Nil'den daha feyyaz olan Dicle-Fırat nehirlerinden araziye sulamak için pek çok kanallar görülür. Bu sahralardan büyük ma'muneler, Mısırlar, hatta Hindistanlar vücuda gelir...”

Bu sözler İngiltere'nin bölgeye hâkim olma isteğini herhalde en iyi şekilde açıklamaktadır. Yine 15 Ekim 1918'de Bağdat'taki İngiliz siyasi ajanına göre; petrol, kömür, tütün ve tahıl zenginlikleriyle Musul'un potansiyel değerine Londra gayet vakıfır. Musul Bağdat vilâyetinin pazarıdır.² Basra körfezi nasıl Ceziret-ül Arab'ın hâkim noktası ise; Musul havalisi de Halep, Suriye, Filistin ve Doğu Anadolu'nun zahire ambarıdır. Erzurum, Sivas, Elazığ, Van, Bitlis ve Urfa'dan inen yüz binlerce koyun ve diğer hayvanların kışın barınabileceği bir kışlaktır Musul³.

Musul bölgesi sadece iktisadi yönden değil, Türklerin “Anakucağı”, “Canevi” olması yönünden de önemlidir.

1903 yılında Almanya'da basılan Almanca “Otuz senelik Petrol Harbi” adlı esere göre Musul ve Ortadoğu, büyük güçlerin petrol arama ve işletme kavgalarının verildiği bir bölgedir. İngilizlerin petrole düşkünlüğü o kadar ileri boyutlara varmıştır ki, Fransız gazetelerine çizilen karikatürlerde İngiliz bayrağında petrol tenekesi ve petrol lambası bulunmaktadır^{4,5}.

İngiltere 1919 yılında dış politika amaçları doğrultusunda Ortadoğu'nun haritasını şekillendirmek için Şerif Hüseyin'i kendi tarafına çekerek Suni Arap devletçikleri kurma yolunu tuttu. Aynı İngiltere Van, Bitlis, Diyarbakir,

² M. K. Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, İst. 1987, s. 18.

³ 28 Mayıs 1340/1924 **İkdâm**.

⁴ 4 Kasım 1340/1924 **Tevhid-i Efkâr**.

⁵ 2 Haziran 134/ **İkdâm**.

Musul vd. vilayetindeki Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'nden ayırmak için para dâhil her yola başvurmuştur.

Türklerle Kürtleri ayırmak için çok çalışmıştır. Ancak, bir şeyi unutmuştu İngiltere. Bu iki milletin et ve tırnak gibi kaynaştığını. Haçlı ordusunu Antakya'dan çıkaran Musul Selçukilerinin ordusunun içinde Kürtler de vardı. Selahaddin Eyyubi'nin askerlerinin yarından fazlası Türklerden oluşmaktaydı⁴.

Musul meselesi Lozan Konferansı'nda İngiltere tarafından Türkiye'ye verilmemek üzere gündeme getirildi. İngiliz delegeleri İngiltere'nin İktisadî ve siyasi menfaatlerini korumak için uzmanı diplomatlarla masa başına geldiler. Türk heyetinin başında bulunan İsmet Paşa ise bir diplomat değil, askerdi. Bu sebeple İngiltere diplomatik alanda daha başarılı olacaktır.

Lozan Türk heyeti üyesi Rıza Nur, Lord Curzon'la yaptığı özel görüşmede Musul'un Türkiye'ye bırakılması halinde diğer ihtilafli konularda daha çabuk anlaşılacağını belirtince; Curzon, Türklere petrolün olmadığı ve aşiretlerle iskân edilen Kuzey Musul'u vererek İngiltere'nin dünya kamuoyunda sömürgeci bir devlet olmadığını göstermek istemekte. İsmet Paşa ile görüşen Curzon'un fikrinde pek değişiklik yoktur. Ancak İsmet Paşa da Musul'suz Ankara'ya dönmek istememektedir. 23 Ocak 1923 günü sabah ve öğle yapılan toplantılarında İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye aitliğine dair ırkî, siyasî, tarihi, coğrafi, iktisadi, askeri delilleri ileri sürer. Türk heyetinin verdiği delillere göre Musul vilayetinde 503 bin nüfus vardır. Bu nüfusun da yaklaşık 412 bini Türklerden ve Kürtlerden meydana gelmektedir. Müslüman olmayan nüfusu ise 31 bindir.

Türk heyetinin bu görüşüne karşı İngiltere tarafından bildirilen bilgiler birbirleriyle uyuşmamaktadır. Çünkü İngiltere Kürtlerin İran kökenli olduğunu kabul etmekte. Ama İngiltere'nin en önemli kaynağı olan Encyclopedia Britannica Kürtlerin Turan asıllı olduğunu yazmaktadır. Gelenek, görenek bakımından da Türklerden pek fazla ayrılıkları da yoktur.

Bölgede yaşayan Hristiyan unsurlardan Nesturiler ise devletin buhranlı anlarında zaman zaman isyanlar çıkartmıştır. Rus orduları Van vilâyetini istilâ edince harekete geçen Nesturiler Müslüman halkı kıyıma uğratmışlardır. Ancak Rus ordusu çekilince onlar da Ruslarla birlikte gitmek durumunda, kaldılar. Keldanîler ile Asuriler kışkırtmalara kapılmadan Müslüman halk ile tam bir uyum içinde yaşayışlarına devam etmişlerdir⁶.

⁶ 16 Mayıs 1924 **Vatan**.

İngiltere işte bu Hıristiyan Türk tebaasını da ileri sürerek bölgenin ayrılmasını isteyecektir. Hâlbuki bir İngiliz’le bir Galli’nin münasebetleri ne ise Türklerle Kürtlerin münasebeti de odur. Lloyd George gibi Galli’nin İngiltere’nin başvekili olmasından İngilizler nasıl yabancılık hissi duymazlarsa bir Türk de bir Kürt ün memleketin her kesiminde söz sahibi olmasından rahatsızlık duymaz. Türkiye, Irak üzerinde manda lâzım olduğunu hiç tanımadı. Osmanlı imparatorluğu parçalarından olan Irak hakkında Araplarla yapılan anlaşmaların hukuki hiçbir değeri yoktur. Cemiyet-i Akvam Misakı’nın 22. maddesine uyulmamıştır. Halk reyini vermekte serbest bırakılmamıştır. Faysal’ın krallığı meselesinde de silahlı tenkilden sonra reye müracaat edilmiştir. Musul vilayeti mütarekeden sonra ve mütareke hükümlerini çiğneyerek işgal olunmuştur. Musul’un itibarı İzmir, Antep, Urfa, Adana ve diğer yerler gibidir. Onlar gibi Türkiye’ye verilmelidir⁷.

Tarihi sebeplerden Musul bir Türk yurdudur. M. Şemseddin 28 Nisan 1340 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi’nde “Musul Vilayeti Tarihen de Türk Yurdudur” başlıklı yazısında Musul bölgesinin Mutasım devrinden itibaren Türkler tarafından idare edildiğini işaretle şunları yazmaktadır: “Türk valiler nüfuz ve saltanatlarını idame için milletdaşlarından kuvvetli ordular teşkil siyasetini takip ettiklerinden Fergane ve Kaşgar havalisinden celbettikleri Türkleri Elcezire’de iskân etmeye başlamışlardır.

Hatta bu Türklerin başka ırklarla karışarak cengâverlik vesaire milli seciyelerini kaybetmemeleri için başka ırklardan olan kadınlarla evlenmelerine müsaade etmemişlerdir.

Türklerin Musul bölgesindeki varlıkları daha sonraki yıllarda da devam edecek. Atabey Türk hanedanı ile Artuklar, bağımsız devletler kurmuşlardır. Musul, Sancar, Cezire-ibn Omar, Harput, Mardin gibi yerlerde hüküm sürmüşlerdir. Bu hanedanlar özellikle Musul’da pek çok anıtlar bırakmışlardır. Sonra Selçuklular bölgeye hâkim olmuşlardır⁸.

İsmet Paşa’nın tarihi deliller olarak ileri sürdüğü görüşlere karşı Lord Curzon Musul’un Araplar tarafından işgal edildiğini ve uzun müddet Bağdat Paşalığı’nın parçası olduğunu savunmuştur. Hâlbuki tarihi kaynaklar Curzon’u yalanlamaktadır. Mesela Antakya ve havalisini Haçlı Seferlerinden temizleyen Musul Selçukileridir. Hülagü kumandasındaki Moğol ordularını da yenilgiye uğratan Musul Selçukileridir. Yirmi beş kere bu uğurda kan

⁷ 23 Nisan 1340/1924 **Tevhid-i Efkâr**.

⁸ 25 Mayıs 1340 İkdâm.

banyosuna girmiş, on beş milyon Türkü de İslâmiyet yolunda kanlara boğmuştu⁹.

Lozan'da Musul'un Türklüğüne ait delillerden biri de coğrafi ve ekonomik delildir. Toprak yapısı ve iklim yönünden Anadolu'yu Irak'tan ayıran çizgi, Cebel Hamrin-Cebel Fuhul-Vadii Tatar-Cebel Sancar çizgisidir. Bu çizginin kuzeyinde Musul vilayeti iklim ve diğer şartlar bakımından Anadolu'ya eş bir görünüştedir^{10, 11}.

Doğu Anadolu sathı mailleriyle tabii bir bütünlük teşkil eden Musul vilayetini Irak'a bağlamak "taksim-i arazi ilmi"ni ortadan kaldırmak demektir".

İngilizlerin Musul'un Irak'a aitliği için ileri sürdükleri ekonomik ve askeri görüşler de Türk heyeti tarafından delillerle çürütülür. Ancak Musul'un petrol yatağı olması meseleyi alelade bir hudut tespiti basitliğinden çıkarmış ve çok geniş bir mesele haline getirmiştir. Bunun için Musul meselesi bütün dünyayı ilgilendirmeğe başlamıştır¹².

Türk tezi karşısında bocalayan Lord Curzon meseleyi bağımsız bir organa havale etmek ve referanduma götürmemek kararındadır. İsmet Paşa ise meselenin Milletler Cemiyeti ne götürülmesinin haklı olamayacağını ve Musul'un ülkenin bir parçası olduğunu savunuyordu. Bu fikri savunan İsmet Paşa kısa bir müddet sonra Musul meselesinin barış yapılmasına engel olmaması için Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmelerde halledilmesini Lord Curzon'a bildirir. Lozan Konferansı'nın birinci görüşmeleri 4 Şubat 1923 günü kesildi ve Türk heyeti Ankara'ya döndü. TBMM 27 Şubat 1923 günü İsmet Paşa'yı dinledi ve Konferansla ilgili bilgi aldı.

İsmet Paşa Meclis te yaptığı konuşmada Musul meselesi hakkında anlaşma sağlanamazsa durumun Cemiyet-i Akvam a intikal edeceğini ve Cemiyet-i Akvam'ın meseleyi sonuçlandıracağını söyledi. İsmet Paşa'nın meselenin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesi fikrine karşı tepki gösteren mebuslardan Erzurum Mebusu M. Durak Bey'e göre Musul meselesinin

⁹ 24 Mayıs 1340/İkdam.

¹⁰ 16 Mayıs 1340/Vatan.

¹¹ 24 Mayıs 1340/İkdam.

¹² 22 Aralık 1922/**Tevhid-i Efkâr**.

hallini bir sene sonrasına bırakmak demek, Musul'u kaybetmek demektir. Musul'un kaybı demek ise Şarkın kaybedilmesi demektir.

Siirt Mebusu Necmeddin Bey e göre de meseleyi Cemiyet-i Akvam'a vermek demek İngilizlere vermek demektir.

Sivas Mebusu Rauf Bey de Musul meselesinin şark vilayetlerimiz meselesi olduğunu Şark vilayetlerimizin tehlikeye düşmesi demek ise Türkiye'nin tehlikeye girmesi demektir. Onun için Musul Türkiye sınırları içinde kalmalıdır¹³.

Mustafa Kemal Paşa Musul meselesinin bir yıl sonraya bırakılmasının Musul'un İngilizlere bırakıldığı anlamını taşımadığını, bir yıl sonra daha kuvvetli olabileceğimizi söyleyerek, meselenin hallinin bugün sadece İngilizlerle olmayacağını. Türkiye'nin karşısında diğer devletlerin de bulunduğunu; ama bir yıl sonra sadece İngilizlerle baş başa kalacağımızı ileri sürerek, Musul'un askeri kuvvetle bugün alınabileceğini, ancak bundan sonra savaşın hemen sona erip ermeyeceğine dikkat çekmekteydi.

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, Türkiye'nin karşısında tek düşmanın İngiltere olduğunu. İngiltere'nin düşmanlığının gelecekte de devam edeceğini, İngiliz dostluğuna inananların hem aldanacağını hem de bilmeyerek vatana ihanet etmiş olacaklarını açıklayarak İngilizlerin güvenilmez bir millet olduğunu bunun en iyi örneğinin de Kıbrıs'ın Türkiye'ye iade edilmemiş bulunmasını gösterir¹⁴.

Hüseyin Avni Bey Mustafa Kemal Paşa ya hitaben yaptığı konuşmasında da ordunun başına geçerek Musul'u almasını, kendisinin de bir nefer olarak savaşa katılacağını söyler.

İngiltere ile Musul problemi devam ederken Fransa ile Türkiye arasında İskenderun ve Antakya meselesi önemini muhafaza etmektedir. İngiltere Türkiye'ye isteklerini kabul ettirmek için Fransa'ya karşı Türkiye'yi destekler bir tavır içine İstanbul Konferansı sırasında girecektir. Türkiye ile Fransa'yı karşı karşıya getirerek meseleyi kendi lehinde halletmek isteyecektir. 15 Mayıs 1340/Tanin'de çıkan bir haber ve yayımlanan bildiri dikkatimizi Suriye sınırına çekmektedir. Antakya ve İskenderun havalisi Türk Kuva-yı Milliye'si Kumandanı Ali Tufan imzasıyla Türkiye ve İslâm âlemine hitaben yayınlanan beyannamede Güney de Fransızların Türkleri ve Müslümanları yok ettikleri,

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, Ankara 1985, s. 85.

¹⁴ TBMMGCZ, S 110-111.

kadınların namuslarına tecavüz ederek köyleri yakıp yıktıkları ve binlerce Türk'ü kör kuyulara atarak imha ettiklerini, beşikteki çocukları bile öldürdükleri dile getirilerek altı yüz bin Müslüman Türk'ün imdat çağrılarını kulak verilmesini belirterek beyanname şu sözlerle devam ediyordu: “Ey muhterem hür Türk ve Müslümanlar. Altı yüz bin kardaşınızı unuttunuz mu? Cebir ve alçak Fransızlara vaktiyle sizler de hadlerini tanıttırmış mücahitleriniz esarete alışamayan ve Türkiye'nin bir parçası bulunan altı yüz bin öz kardaşınız Fransızlarla üç aydır cihada kıyam etmiştir. Muhterem kardaşlarımız. Nazarlarınızı bir kere Güney e çeviriniz kan ve ateş tufanı içinde çırpınan bu kardaşlarınıza yardımınızı esirgemeyiniz. Bunu siz kardaşlarımızdan bekliyoruz.”

Fransızlara karşı İskenderun ve Antakya'da Türk mücahitlerinin mücadelesi devam etmektedir. Fransız kumandanına gönderilen notada Fransızların bölgede ne işleri olduğu soruluyor ve şöyle deniliyordu:

“Hukuku beşer beyânnamesini doğuran büyük ihtilalden sonra insanlık âleminin medeniyet hocalığı yaptığını iddia eden Fransızlar. Türk'ün et ve kemiğiyle karışmış ve asırlarca Türk olarak yaşamış toprağımızda ne işiniz var? Bu mukaddes yurdumuzu kendinize mal etmek için bu kadar kan dökmek, bu kadar günahsız ve masum insanları öldürmek kadın, çocuk kesmek, diğerinin hakkına, hürriyetine, hülâsa bütün mukaddesatına tecavüz etmek hakkını hangi medeniyetin, hangi kanunun, hangi insaniyetin, hangi vicdanından aldınız? Size bu hünkârlığı ilham eden müstemleke gayesinden vazgeçiniz”.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi İngiltere, Türkiye'nin Güney de bir İskenderun ve Antakya problemi olduğunu bilerek Musul'u vermemekte direnmektedir. Hatta Musul'un bazı bölgelerini bombalamaktadırlar. Mevcut Türkiye sınırının iç kesimlerine operasyonlar düzenleyerek saldırılarda bulunmaktadır¹⁵. İngiltere'nin bu şekilde davranmasının amacı İstanbul'da yapılacak görüşmelerde kendini kuvvetli göstererek istediği doğrultuda bir anlaşma imzalatmaktır.

Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul'da yapılacak görüşmeler için İngiliz heyeti Sir Perci Cox başkanlığında İstanbul'a geldi. Haliç Konferansı olarak tarihe geçecek görüşmeler 19 Mayıs 1340/1924 de başladı¹⁶. Görüşmede Türk heyetinin başında Ali Fethi (Okyar) Bey bulunmaktadır.

¹⁵ 15 Mayıs 1340/Tanin.

¹⁶ 16 Mayıs 1340/Vatan.

Konferansın açılış konuşmasını yapan Fethi Bey açış konuşmasında meselenin halli için ümitvar dileklerini belirtirken, İngiliz heyeti başkanı Perci Cox daha açış konuşmasında belirtilen müddet zarfında mesele neticelenmezse Lozan Antlaşması gereğince anlaşmazlık Cemiyet-i Akvam Meclisi ne havale edilecektir, diyerek İngiltere'nin niyetini ortaya koyuyordu¹⁷.

Türk heyeti ırkî ve coğrafi delillere dayanarak Irak ile Türkiye arasında tespit edilecek hududa ait görüşlerini açıkladı. Buna karşılık İngiliz heyetinin konferansa sunduğu proje şu esaslardan oluşuyordu;

- 1- İngilizler Süleymaniye ye kadar çekilecek, fakat Musul'u muhafaza, edecekler.
- 2- Düyun-u Umumiye hissesine isabet eden meblağın tahsilini taahhüt etmektedir. Ancak bu meblağ Türkiye'nin borçlarına mahsûb edilecektir. Buna karşılık İngiltere Türkiye'ye ihracatta bulunacak.
- 3- Kuponlar meselesinin hallinde de anlaşmazlık vardır.
- 4- İngiltere Suriye hududunun tespitinde Türkiye lehine yardımda bulunacak.
- 5- İngiltere Batı Trakya meselesinin Türkiye lehine halli için bir Türk-Bulgar-Yunan Anlaşması yapılması için çalışacaktır

İngiltere'nin konferansta bu teklifleri ileri sürmesinin amacı gayet açıktır. Musul meselesini bu şekilde kamufle ederek kendi lehine halletmek. Çünkü İngiltere Irak hükümeti ile Musul meselesini Irak lehine halletmek için anlaşmıştır. Yeni Irak hükümetini coğrafi, ırkî ve askerî yönden korumayı vaat etmiştir. Onun için de Irak'ın İngiltere'nin istekleri doğrultusunda bir sınır çizilmesinde ısrar etmektedir¹⁸.

İngiltere Musul'un Irak'a aitliği hususunda bölgede konuşulan dilin Arapça olmasını da ileri sürmüştü. Lozan görüşmelerinde. Aynı iddialarını İstanbul'da da tekrarlamıştır. İngiltere'nin bu iddiasıyla ilgili olarak 22 Mayıs 1340 tarihli İkdam Gazetesi'nde yayımlanan yorumda; bir kavmin kullandığı lisan ile değil, kavmi seçkinlikleriyle, üstünlükleriyle nazarı itibara alındığı; aynı dili konuşan milletlerin bile dağıldığı buna örnek olarak Türkçe konuşan Ermenilerin ve Rumların Türklere karışmadıklarını, Türklere yanaşmadıklarını, yine aynı şekilde aynı dinden olmasına rağmen

¹⁷ 20 Mayıs 1340/Tanin.

¹⁸ 20 Mayıs 1340/Tanin.

Arnavutların, Arapların, Çerkezlerin de Türklerle kaynaşmadıklarını ve bu bölgelerin de elimizden çıktığına işaretle Musul bölgesinde Arapça konuşulmasının burasının Araplara ait olması gerektiği görüşünün temelde yanlış olduğu belirtilerek şöyle devam ediliyor:

“Musul medeniyetimizin bir başka mukaddesesidir. Binlerce senelerden beri üzerinde gezdiği topraklarla alâkasını bilmeyen Türk, Türk olamaz. Musul’un Irak’tan sayılması iddiasının ruhlarında ne tesirler hâsıl edeceğini Türkler takdir edebilirler. Musul’un Anavatan’a avdetine çalışmak İstanbul’un fethi kadar bir faaliyet-i Peygamberi pesendâne sayılmalıdır”¹⁹.

Times Gazetesi Türklerin Musul’un tamamını istediğini belirterek Musul’un Türkiye’ye bırakılması halinde Türkiye’nin tehditkâr bir şekilde Bağdat’a yaklaşacağını ve İran ticaretinin tehlikeye gireceğini yazarak, İngiliz niyetini bir defa daha ortaya koyuyordu. Gazetedeki yorumda İsmet Paşa’nın Türklerle Kürtlerin Turan ırkından geldikleri, yedi asır evvel bölgeye gelip yerleştikleri görüşünü kabul etmeyerek, Türkmenlerin bin yıl evvel gelip Musul’a yerleştiklerini, kabul etmekte. Ancak Türk nüfusunun da 65 bin olduğunu, 450 bin dağ Kürdü ile 185 bin sahra Araplarının yaşadığını, Musul’un kuzeyden Bağdat’ın koruyucusu olduğunu belirterek Musul’un Türkiye’ye verilemeyeceğini yazmaktadır²⁰.

İstanbul Konferansı’na katılan İngiliz heyetine verilen direktiflerden birisi de Musul’u Türkiye’ye vermemek ve Güneydoğudaki azınlık Hristiyan tebaanın isyana teşvikiydi. İşte Nesturi meselesi gündeme getirilerek, Türkiye’den Hakkari istenecektir.

Journal Gazetesi’nin siyasi yazarı Mösyö Sepisi’ye göre İngilizlerin Musul meselesinde takip ettikleri siyasetin esasında petrol vardır. İngiltere, Fransa ve

Türkiye arasındaki münasebetlerin iyi olmamasından da istifade ederek meşeleyi Fransa’nın zararına halledecektir. Çünkü petrol meselesinde Fransa da alâkadardır. 1920 San Remo Anlaşması’yla Fransa Musul’u İngiltere’ye terk etmişti. Buna karşılık İngiltere Fransa’ya Musul petrollerinin %25’ni verecekti. Ancak İngiltere bu anlaşmanın Amerikalıların protestosu dolayısıyla hükümsüz kaldığını iddia etmişlerdir. İngiltere Musul meselesini kendi lehine halletmek için Fransa’ya karşı Türkiye’yi Duyun-u Umumiyye ve Suriye hududunun düzeltilmesinde Fransa aleyhine Türkiye’ye destek

¹⁹ 22 Mayıs 1340/İkdam.

²⁰ 22 Mayıs 1340/İkdam.

vermeyi vaat etmiştir. Daha da ileri giden İngiltere, Fransa ile Türkiye'yi vuruşturmayı düşünmektedir²¹.

İngiliz Obsome Gazetesi ise İstanbul Konferansı'ndan bir netice çıkmayacağını daha işin başında yazmaktaydı. Gazetede ki şu ifadeler İngiltere'nin esas maksadını açıkça gösteriyordu: “Görüşmelere başlayacağız da ne olacak? Aynı tartışmalar bir daha tekrarlanacak nasıl olsa. Nihai ve bizim için en uygun çözüm Milletler Cemiyeti'nde sağlanacaktır.” Adı geçen, gazeteye göre İngiltere'nin esas amacı Arapları Türk boyunduruğundan kurtarmaktır. İngiltere Irak'ı bağımsız bir devlet haline getirmek üzere Milletler Cemiyeti ne karşı sorumluluk taşıyordu. Bu uğurda Faysal ile bir anlaşma imzalanmıştır.

Gerek İngiliz basını ve gerekse İngiliz siyaset adamları Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması hususunda anlaşmışlardır. Gazeteler aslında İngiliz politikasını açıklamaktadır. İngiliz politikasının bir diğer yüzü Musul Türklerine karşı baskı, katliam ve sindirme metodu. Bu politikanın bir sonucu olarak bayram günü Musul ve Kerkük'te; Türkler Nesturiler, Ermeniler ve İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından çoluk-çocuk, kadın-kız demeden katledilmişlerdir. Memleketin önde gelen münevverleri de toplanarak çöllere, hatta Hindistan'ın en uzak yerlerine uçaklarla sürgün edilmişlerdir²².

Diğer taraftan Irak hükümeti tarafından görevlendirilen Irak Genelkurmay başkanı ve Musul Valisi Ta Bey, ya Irak'tamamen Türkiye'de kalmalı ya da Musul Irak'ta kalmalıdır şeklinde bir beyanatta bulunarak bu bölünmenin aslında şimdi olmasa bile ileride önemli problemler yaratacağına adeta parmak basıyordu. 10 Haziran 1340 tarihli İkdâm Gazetesi'nde bu sözlerle ilgili önemli tespitlerde bulunulmuştur. Bu yorumlara göre Araplar bir kısım Kürtleri de kandırarak burada bir “Keldanistan” teşkil etmekten vazgeçerek, “Türk sevgisi”ne yönelmelidirler. Bir gerçek var ise Türkler Arabistan'ı mâmur, Arapları zengin, cahil iken âlim, esir iken hür ettiler. Bu uğurda da aziz Anadolu'yu harâb, necîb ve asil Türk kavmini fakir ettiler. Musul'u Türklerden koparmakla kendinizi kurtaracağınıza hangi mantıkla hükmedebilirsiniz? Düşünün ki Foarsa'nın tebaayı Müslimesi Lâtinlerin iki üç misline ulaşmış, İngiltere'nin Müslüman tebaası ise Anglo-Sakson kavminin on mislini geçmektedir. Demek mesele kemiyette değil, keyfiyettir denilerek haklı olarak şu soru sorulmaktadır:

²¹ 30 Mayıs 1340/Vatan.

²² 31 Mayıs 1340/İkdâm.

“Nerede kaldı o yekpare bir heyet-i müttehide-i Arabiyye nazariyeleriniz?”

Yukarı almış olduğumuz bu yorum adeta yıllar sonrasını görmekte ve Mescid-i Aksa’nın da bir gün Müslümanların elinden gideceği endişesini taşımakta. Bu mısralar bu endişelerin bir sonucu olarak kaleme alınmış olsa gerektir:

“İbtidâ kendimize, kendimiz urduk nize.
Çekerek işte Irak’ı da düşürdük denize.
Korkuyordum o musibet, o fena yellerden,
Korkuyordum içinizden çıkacak seyyilerden
Korkarım Mescid-i Aksa’ya da çan taktırasız
Şahm-ı İslâm ile havralara mum yaktırasız,”

Bugün Güneydoğu Anadolu’da ortaya çıkarılan ve “Kürt meselesi” olarak ortaya atılan, yıkıcı medya, basın ve şahıslar tarafından gündemde tutulan Türkiye’nin bölünmesi meselesi, o zaman da “Musul Kürtleri” olarak İngilizler ve Arap ileri gelenlerince sık sık tekrarlanır hale getirilmişti ki bu vaziyet Doğu Anadolu vilâyetlerinde bir Ermeni devleti kurmayı amaçlıyordu. Ermeni devleti kurma düşüncesi “Musul maddesi kıyafetine girmiş bir şekliydi.”

İngilizler daha öncede belirttiğimiz gibi bazı Arapça isimlerden hareketle bölgenin Araplara aitliğini ileri sürmüşlerdi. Musul’a “El Musul” demelerini de bir örnek olarak gösteriyorlardı. Bu meseleye Haliç Konferansı’nda bulunan Fevzi Bey aklıklık getirerek şnları söyler:

“Bir milletin hakiki hayatı etrafında dolaşan meselelerde kelimelerden isimlerden yardım beklenemez. Bir mahal ancak mefhum-u hakikisi ile tasavvur edilir. Musul Katolik misyonerlerinin bölgede uçan kuşu Keldâni defterine yazan bir Hristiyan hesabı. Arapların “El-Cezire-Mabeyn-n-Nehrin-Diyar-ı Rebia” Türkler’in “Şarki Anadolu Mlhakatı” “Şimal-i Elcezire” dedikleri yerler; bugünkü manasıyla Musul vilayeti meselesi şeklini almıştır. Musul Suriye’yi, Irak’ı, Şarkî Anadolu’yu birbirine bağlayan bir ulaştırma geçididir²³.

İngiliz heyeti Konferansta Musul’u vermemek için Türk ve Kürtlerin yaşadığı Hakkârî sancağımızın merkezi olan Çölemerik, Revandiz ve Beytüşşebab kazalarını da istedi. Buna gerekçe olarak da burada yaşayan bin

²³ 23 Mayıs 1340/İkdam.

Nesturi'yi ileri sürdü. Bölgede yaşayan 55 bin Türk ve Kürt, İngilizler için önemli değildi. İngiliz heyeti sadece zamanın geçmesi için ipe un serme politikası takip ediyordu. Bu iddiamızı ispatlayan görüş ise yine bir İngiliz yetkilisinin Kral Faysal'a verdiği teminattır. İngiltere Fevkalâde Komiseri Henri Devis Kral Faysal'a gönderdiği mektubunda şu görüşlere yer vermektedir:

- 1- İngiliz hükümeti İstanbul'da yapılacak Konferans ta Irak'ın Musul'a ait taleplerinden hiçbirini feda etmeyecektir. Türkler İngiltere'nin taleplerini kabul etmezlerse mesele Lozan Antlaşması mucibince Cemiyet-i Akvam a havale edilecektir.
- 2- İngiltere Cemiyet-i Akvam'ın manda yerine Irak Anlaşması'nı kabul etmesini talep edecektir.
- 3- Andlaşmanın müddeti sona erdikten sonra İngiltere hükümeti Irak Cemiyet-i Akvam a kabul edilse de edilmese de Irak mandasını kendi arzusuyla muhafaza etmeyecektir. İngiltere, Musul'un Irak'ta kalmasını kendi yönünden bir namus borcu olarak görüyor.

Haliç Konferansı'nın devam ettiği sırada Kerkük'ten Zeki Bey meseleye açıklık getirmek ve bölgenin Türklüğünü belirtmek için bir mektup gönderir. Bu mektubunda Zeki Bey önemli teshiller yapmıştır. Bunları ana batlılarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Musul vilâyetinin çoğunluğu Türk ve Türkleşmiş Kürtlerden oluşmaktadır. Mevcutları az olan Hristiyanlar dahi Türkçe konuşurlar.
- 2- Musul vilâyeti Mondros Mütarekesi ne göre geçici olarak işgal edilmiştir. İngiliz kumandan Musul'u işgal ederken buradaki memurlarımıza ve mülki işlerimize karışmayacaklarını, Musul'un geçici olarak işgal edildiğini resmen beyanname ile neşrederek doğrulamışlardır. Perci Cox'unda bu beyannameden haberdar olması gerekir.
- 3- İşgalden bugüne kadar geçen süre içinde vilayetin her tarafında resmi muameleler Türkçe ve Türk kanunlarına göre yapılmıştır.
- 4- Son zamanlarda Lozan Antlaşması ve protokol hükümlerine aykırı olarak iştirak ettirilen şahıslar hakiki seçilmiş mebus değil, İngilizlerin ısrarı ile gönderilmiş kimselerdir. Seçim resmen ve hukuken geçersizdir.

- 5- Musul vilayeti İngiliz işgali altında olmasına rağmen her zorluğu göze alarak B.M. Meclisi ne mebuslarını göndermiştir. Meclis e iştirak etmeyerek beklmeleri Lozan Antlaşması hükümlerine riayet içindir.
- 6- İngilizler mütareke mucibince geçici olarak işgal eyledikleri Musul vilayetini İstanbul ile beraber tahliye ve terk etmeleri icabetlerken, İktisadî ve petrol ihtirasları dolayısıyla sonraya bırakmıştır.
- 7- İngilizler Irak için emin bir hudut istiyorlarsa, o hudut Musul vilayetinin eski hudududur. Bu da Hamrin dağıdır. Bu dağ dururken başka emin sınır aramak doğru değildir. Ancak İngiltere'nin aradığı hudut değil; hudut ve milliyet momedyası perdesi altında petrol ihtirası ve iştiyâkıdır.
- 8- İngiliz murahhası Musul vilâyetinin yedi yüz bin nüfus arasında ekserisi Türk ırkına mensup Türkçe konuşan yalnız elli altmış bin kadar Hristiyan Türkiye idaresinde bırakılmaya söz verdiklerini söylüyor. Eğer bu sözler doğru ve o Hristiyanlar Irak idaresine, İngiliz himayesine talip ve ragıb iseler Bağdat'tan Arfe ve etrafında yüz binlerce Türk ve Kürtlerle mübadele mümkündür ve her iki hükümet için de uygundur.

Bu izahatlardan da anlaşılacağı gibi Musul her yönüyle Türk'tür. İngiltere'nin ileri sürdüğü bütün iddialar geçersizdir. Ancak İngiltere petrol hâkimiyetini kurmak ve Hindistan yolunu emniyette bulundurmak ve Türkiye'nin yeniden dirilmesini önlemek için anlaşmaya yanaşmadı ve herhangi bir anlaşma olmadan konferans 5 Haziran 1340/1924 tarihinde sona erdi. Percy Cox meselenin Cemiyet-i Akvam a havale edildiğini beyan ederek amaçlarına ulaşmak için bir adım daha attılar. Bundan sonra Musul meselesi Cemiyet-i Akvam da görüşülecek. Cemiyet-i Akvam bölgeye tahkik; heyeti gönderecek. Ama netice Türkiye aleyhine sonuçlanacaktır²⁴.

²⁴ 6 Haziran 1340/Vatan.

TÜRKMEN HAKLARI VE TÜRKMENLERİN STATÜSÜ

Hasan ÖZMEN*

Giriş

31 Ağustos 1991 günü Irak kuvvetlerinin Kuzey Irak'ın Erbil kentine yaptığı baskında çok sayıda Türkmen'i tutuklamıştır. Türkmen kurum ve kuruluşlarına düzenlenen baskınlar sırasında çok sayıda Türkmen hayatını kaybetmiştir. Bu üzücü olaydan sonra Türkmenler hatırlanmış ve gündeme gelmiştir daha sonra da tekrar unutulmuştur. Türkmenlerin bu şekilde ön hazırlıksız gündeme gelmeleri ilk defa olmuyor. Aynı durum 1990-1991 de İkinci Körfez Savaşı sırasında da yaşandı. Her sıcak olay sırasında saman alevi gibi bir Türkmen meselesi parlar, aynı sürat ile kaybolur. Ancak, bu durumun Türkmenler için ne getirip ne götürdüğü hiçbir zaman hesap edilmedi. Hedef durumunda olan Türkmenlere yeni baskıların uygulanmasına vesile olduğu bir gerçektir. Türkmenlerin maruz kaldıkları baskıları önlemek için çaba harcanmadığı gibi, Iraklı yetkililerin konu ile ilgili küstahça beyanatlarına cevap dahi verilmemiştir.

Türkmen meselesine, günlük politikadan etkilenmeden bir an evvel gerçekçi çözümler üretilmelidir, tez haline getirilip ulusal ve uluslararası mahfil-lerde savunulmalıdır. Çözümler veya tezler mutlaka tarihi gerçeklere dayandırılmak, hukuki esaslar göz ardı edilmemelidir. Gerekli araştırma ve çalışmalar yapmak üzere ilim adamları görevlendirilmelidir.

Mevcut Yapı

Asrın başında Irak'ta mütacanis (homojen) bir halk veya siyasi manada bir topluluk yaşamamaktaydı. Çeşitli topluluklar yan yana veya iç içe yaşamaktaydı.

Irak'ta yaşayan başlıca unsurlar ise;

- Araplar
- Kürtler
- Türkmenler

* Türkmeneli Vakfı Başkanı.

- Süryaniler
- Acemler (Farisiler)
- Yahudiler
- Ermeniler
- Yezidiler
- Sabialar (Subbiler)

Bu ana topluluklar bünyelerinde çeşitli unsurlar veya alt kimlikler barındırmaktadırlar. Örneğin en büyük topluluk olan Araplar, Bedeviler (kabileler) ve şehirliler olmak üzere iki farklı kimlik arz etmektedir. Ayrıca Araplar arasında mezhep farklılığı da önemlidir. Kürtler ise Bahdinan Sorar olmak üzere iki farklı topluluk ve bunlara bağlı aşiretler (kabileler) ve şehirliler olmak üzere çeşitli farklılıklar arz etmektedir. Süryaniler bile üç gruptur. Asuriler, Keldaniler ve Aramiler.

Bu anlatımdan amacımız Irak'ın gerçek etnik yapısını ortaya koyarak çözüm arayışlarına yardımcı olmaktır. Öteden beri savunduğumuz tez; Irak'ın meselelerinin çözümü birbirine bağlantılı oluşudur. Irak'ta çözümün bir topluluğa münhasıran olması iç barışın sağlanmasına katkıda bulanamayacağı gibi yeni sorunları ve çatışmaları da beraberinde getirecektir.

Aynı durum Türkmenler için de söz konusudur. Türkler Irak'a Anadolu'ya yerleşmeden çok önce ve çok kalabalık bir şekilde yerleşmişlerdir. Irak'a Türk göçü Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Yoğun Türk göçünden bugün ise sadece iki-iki buçuk milyon kalmıştır. Türkmenler başka yerlerde olduğu gibi Irak'ta da kendilerinden önce yerleşen topluluklara uyum sağlamışlar, çoğu zaman kabile ve aşiretlere intisap ederek asimile olmuşlardır.

Türkmenler arasında farklı şiveler konuşulmaktadır ve farklı mezheplere mensupturlar. Bunun da nedenleri farklı Türk boylarına mensup olmaları ve farklı zamanlarda göç etmelerinin yanı sıra yerleşik başka etnik gruplardan etkilenmeleridir.

Irak'ta Türkmenler, Kuzey'de Tellafar'dan başlayarak Bağdat'ın güney batısında Mendeli kasabasına kadar uzanan şerit üzerinde yaşamaktadırlar. Ancak Türkmen şeridi süreklilik arz etmemektedir. Araya Arap ve Kürt toplulukları girmektedir.

Düşünülecek çözüm modeli, gerçekçi olması bakımından, başka gerçekleri göz önünde bulunduracağı gibi bu gerçeği de göz önünde

bulundurmalıdır. Yukarıda anlatılan farklılıklar Türkmenler arasında amaç birliğini gerçekleştirmeyi güçleştirmektedir. Öbek öbek yaşayan Türkmenler'in çıkarlarının farklı olması tabiidir. Buna misal olarak Erbil'de yaşayan Türkmenler Kürtler ile işbirliğinden yana, Kerkük'te yaşayan Türkmenler merkezi yönetimin idaresi altında yaşamayı tercih etmektedirler.

Lozan ve Ankara Anlaşmaları

Lozan Anlaşması ve 1926 Ankara Anlaşması Türkmenlerle ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu nedenle Türkmenler sıradan bir Irak vatandaşı muamelesi görmektedirler. Müzakereler sırasında, Türkmenlerin statüleri ve hakları ile ilgili Türk tarafı görüş ve öneride bulunmamıştır.

Türkmen Hakları

Irak bir mozaikler ülkesidir. Her etnik topluluğun alt kimlikleri bulunduğu bir gerçektir. Bu yüzden çözüm bütünlük arz etmektedir. Tercihen bir paket şeklinde olmalıdır. Iraklı yöneticiler ise bu gerçeği hiçbir zaman göz önünde bulundurmamıştır. Topluluktan eritme ve asimile etme yolunu seçmiştir. Tarihin en korkunç jenosit ve diskriminasyon suçlarını Irak yönetimleri işlemişlerdir.

İngilizler Irak'ı işgal ettiklerinde en sert muhalefeti Şiiler ve Türkmenlerden gördüler. Necef ve Kerbela da bulunan Şii ulema gidenin gelenin ise gayri Müslim olduğu, İngilizlerle işbirliği yapmanın haram olduğu yönünde fetvalar yayınladılar. Fetvalar kısa sürede etkisini göstererek Haziran 1920'de Irak'ta büyük bir isyan patlak verdi. İsyan genellikle Şii ve Türkmen bölgelerinde odaklaştı ve bu iki kesim açıkça Osmanlı ve Türk taraftan olduklarını belli ettiler. İsyanın önemli merkezlerinden Tellafar Türk sınırına yakın olmasından dolayı Ankara hükümeti ile isyancılar arasında teması sağlıyordu. Bu durum İngilizleri elbette ki rahatsız ediyordu.

Irak'ı yönetemeyeceklerini anlayan İngilizler, Iraklılardan oluşan bir hükümeti kurma yoluna gittiler. 11 Ekim 1920'de ilk Irak hükümeti kuruldu ve alalece Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal Irak'a getirildi. 23 Ağustos 1921'de taç giydirilerek Irak kralı ilân edildi. Yeni hükümet İngilizlerle Irak aleyhine çok ağır şartlar içeren yirmi yıl süreli bir anlaşma imzaladı.

Yeni Irak Devleti'nin temel politikası 1920 isyanının iki ana unsuru olan Türkmen ve Şiileri sistemin tamamen dışına itmekti. Bunda elbette ki, Kerkük- Musul ihtilafının da payı vardır. Bu politika günümüze kadar devam etmiştir. Kasım 1996'da Kuzey Irak'ta çarpışan iki Kürt grubunu barıştırmak maksadı ile Ankara'da yapılan toplantılara Türkmenlerin katılması ve

oluşturulacak barış izleme gücünün. Türkmenler ve Asurîlerden oluşmasına sıcak bakan Kürdistan Yurtseverler Birliği Başkanı Celal Talabani'ye Saddam Hüseyin tehdit mektubu göndererek sert bir şekilde uyarmıştır. Mektupta hiç alâkası olmamakla birlikte Şiilere de dikkat çekerek bu iki unsurdan uzak durmasını talep etmiştir. “Bunlar bizim yasaklarımızda, bu yasakları aşarsanız sonuçlarına katlanırsınız” demiştir. Sosyalist ve Arap milliyetçisi olduğunu iddia eden Saddam ve Baas Partisi İngilizlerden devrildikleri bu kötü mirasa sıkı sıkıya bağlı olduklarını ispat etmişlerdir.

Irak'ta ilk kurucu meclis 7 Mart 1924'te ilk toplantısını yapmıştır. Kurucu Meclis i iki önemli görev beklemekteydi. İlki Irak-İngiliz anlaşmasını onaylamak, ülkenin anayasasını hazırlamak. Ve tabii ki seçim yasası.

Kurucu Meclis hazırlanan anayasayı 10 Temmuz 1924'te kabul etti. Anayasa 21 Mart 1925'te kral tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girdi.

1925 Anayasası Irak'ın ilk anayasasıdır. Bazılarının iddia ettiği 1920 veya 1921 Anayasası diye bir anayasa yoktur. Bunu şahsen araştırdığım gibi Iraklı Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden de sorma imkânım oldu. Böyle bir anayasanın olmadığını bana ifade ettiler. Pek çok Iraklı Türkmen yazar kaynağını bilmediğim bu yanılgıya düşmektedir. Hatta Erşat Hürmüzlü Irak Türkleri adlı eserinde 1921 Anayasası Arapçanın yanında Türkçe, Kürtçe olarak basıldığını iddia etmektedir. Fazıl Demirci ve Haluk Çay ise bu olmayan anayasada Türkmenlere birtakım haklar tanındığını iddia etmektedirler. Yine bu olmayan anayasanın bazılarına göre 18'inci bazılarına göre ise 16'ncı maddesi Irak halkının Arap, Kürt ve Türkmenlerden oluştuğunu iddia etmektedir. Kamuoyunu, siyasi ve ilmi çevreler bugüne kadar bu iddialarla yanıltmıştır. Krallık döneminin tadil edilen anayasalarını tetkik ettik, Türkmenler veya diğer etnik gruplar veya milliyetlerle ilgili hiçbir kayda rastlamadık. 1958 ihtilalinden sonra kabul edilen geçici anayasanın üçüncü maddesi Kürt varlığını kabul ederken yine Türkmenlerden bahsetmemektedir. İsim verilmeden azınlıkların haklarının güvence altında olduğu yazılmaktadır.

Irak'ta yaşayan azınlıklar işgal ve manda döneminde İngilizlerden ileriki aşamalarda ise Irak yönetimlerinden, kültürel, siyasi ve sosyal istekleri olmuştur. Bunlar bildiri, mektup ve ultiatom şeklinde olmuştur. İsteklerinin yerine kabulü için gösteri, yürüyüş, hatta başkaldırı ve isyana başvurmuşlardır. Buna mukabil Türkmenlerin isteklerini içeren herhangi bir metne rastlamak mümkün değildir. Bunun neticesi olarak gösteri, isyan ve benzeri eylemlerde de bulunduklarına dair kaydedilmiş bir olay yoktur.

Çeşitli tarihlerde Iraklı yetkililerle görüşen Türkmen ileri gelenleri sosyal içerikli mahalli sorunlarla ilgili taleplerde bulunmuşlardır. Bunlar, tayin, okul, hastane, yol, öğrenci yurtları ve bazı okullarda kontenjan ayrılması gibi siyasi olmayan istekleri olmuştur.

Siyasi isteklerini ve maruz kaldıkları haksız uygulamaları Türk yetkililere iletmeyi tercih etmişlerdir. Hâlbuki bu gibi durumlarda muhatap Irak yönetimleri olmalıdır. Hakların talep edileceği makam Irak Devleti'dir. Bilgi, destek ve takibi için tabii ki, bu istekler Türkiye'ye hatta başka ülkelere de iletilir. Ne yazık ki Türkmenler haklarını elde edebilmeleri için bu yönde yönlendirilmedikleri gibi her ne hikmetse bu gibi faaliyetlerde bulunanlar da engellenmiştir. Daha doğrusu Türkmen davasını politize etme çabaları anlaşılabilir engellerle karşılaşmıştır. Türkmen davası dar çerçevede muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

Irak'ta Türkmenlerin varlığını kabul eden ve Türkmenlere birtakım haklar tanıyan iki önemli belge bulunmaktadır. Birincisi çok önemli olduğu için detaylı anlatacağız. İkincisi ise 24 Ocak 1970 tarihli Devrim Komuta Konseyi kararıdır. Türkmen Vatandaşların Kültürel Hakları adı altındaki karar yedi maddeden oluşmaktadır.

İlk üç maddesi Türkmence eğitimi ile ilgilidir. İlkokullarda Türkmence eğitimi öngörülmektedir. Geri kalan dört madde ise kültürel haklarla ilgilidir. 'Türkmen Şair ve Edebiyatçıları Birliğinin kurulması, Türkmence haftalık bir gazete ve aylık bir derginin çıkarılması ve Kerkük televizyonunda Türkmence programların artırılması öngörülmektedir. Türkmence eğitimi ile ilgili maddeler iki sene kısmen uygulandıktan sonra askıya alındı. Diğer dört madde ise kısmen de olsa günümüze kadar uygulanmaktadır.

İki önemli belgeden İkincisini kısaca anlattıktan sonra birinci önemli belgeden bahsetmek istiyoruz.

Bu belge Irak Devleti'nin 1932 yılında Başbakan Nuri Said'in imzası ile yayınlanan bir deklarasyon. Deklarasyonunun başlığı ise;

IRAK KRALLIĞI'NIN DEKLARASYONU

Irak'ta Manda Rejiminin Sona Ermesi Münasebeti ile Kanun

Bu belgede Türkmenlerin varlığı ilk defa ve resmen kabul edilmektedir ve geniş haklar tanınmaktadır. Ne yazık ki, Türkmenler ve Türk Dışişleri Bakanlığı bu önemli belgenin varlığından dahi haberdar olmamışlardır. Bu belge değerli araştırmacı Dr. Ömer Turan tarafından gün ışığına çıkarılmıştır.

Değerli araştırmacı tarafından yayınlanmasına ve tarafımızdan birçok vesile ile dile getirilmesine ve yazdığımız makalede zikretmemize rağmen ilgililerin ne yazık ki, dikkatini çekmemiştir. Bu da vurdumduymazlığımızın acı örneğidir. Konu ciddiye alınması ve ilgilenilmesi için belge Dışişleri Bakanı Tansu Çiller Hanımefendi'ye bizzat takdim edilmiştir.

Deklarasyon iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 10 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde azınlıkların haklarından ve temel insan hak ve özgürlükleri sıralanmaktadır. İkinci bölüm ise uluslararası anlaşmalar devletler arası ilişkiler, Irak'ın Milletler Cemiyeti ne girişi ve üyeliği ile ilgili ve benzer taahhütlerdir.

Birinci bölümde en önemli husus birinci maddedir. Madde şöyledir;

- Bu bölümde ifade edilen taahhütler Irak'ın temel kanunları olarak kabul edilmiştir ve hiçbir kanun, tüzük ve resmi hareket bu maddelerle çelişemez veya bunlara karşı olamaz, hiçbir kanun, tüzük ve resmi hareket şimdi veya ileride bunların üstüne geçemez.

Bu madde çok önemlidir diğer maddeler açısından.

Deklarasyon din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü güvence altına almakta vatandaşlar arasında din, dil ve ırk ayrımı yapmamayı taahhüt etmektedir. Herkese kendi dilinde eğitim öğretim hakkı tanımaktadır. Irak vatandaşlarına diledikleri dilde özel görüşmeler, dini ve her türlü basın yayın faaliyetinde bulunma hakkı tanımaktadır. Azınlıklara vakıf, dernek, araştırma enstitüleri kurma hakkı ayrıca verilmektedir. Deklarasyon Türk dilini resmi dil olarak kabul etmektedir. Mahkemeler dâhil Türkmenler yaşadıkları yerleşim merkezlerinde devlet dairelerinde Arapçanın yanında Türkçenin kullanılmasına müsaade edilmektedir.

Üçüncü maddenin beşinci fıkrası ise aynen şöyledir: Arapçanın Irak hükümetinin resmi dili olması ve Irak hükümetinin yaptığı özel düzenlemelere aykırı olmamak sureti ile bu deklarasyonun Tuncu maddesinde ifade edilen Kürtçe ve Türkçenin kullanımı ile ilgili olarak ana dili resmi dilin dışında olan bütün Irak vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini yazılı ve sözlü olarak kullanabilmelerine gerekli imkân sağlar.

8'inci maddenin birinci fıkrası ise şöyledir:

- Ana dili resmi lisan olmayan Irak vatandaşı insanların belli nispette olduğu şehir ve ilçelere eğitimini düzeni içerisinde, Irak hükümeti, bu toplulukların

çocuklarına ilkokullarda kendi dillerinde eğitim görebilmelerine imkân sağlar; bu imkân sağlama Irak hükümetinin mezkûr okullarda Arapçayı mecburi dil tutmasına mani teşkil etmez.

Yine Sekizinci maddenin ikinci fıkrası; azınlıklara bütçeden ve fonlardan yararlanmalar öngörülmektedir.

Madde dokuzun 1. ve 2. fıkraları ise;

Birinci fıkranın ikinci bölümü: Bununla birlikte, nüfusun çoğunluğunun Türkmen ırkından olduğu Kerkük livasına bağlı Kifri ve Kerkük kazalarında, resmi dil Arapça ile birlikte Kürtçe ve Türkçe olacaktır.

2'nci madde Irak mezkûr kazalarda makul bir miktar istisnalar hariç olmak üzere devlet memurlarını her ihtimale karşılık yeterince Kürtçe veya Türkçe bileceklerini garanti eder.

10'uncu madde ise deklarasyonda yer alan maddelerin Milletler Cemiyetinin garantisi altında olduğunu vurgulamaktadır. Cemiyet konseyinin çoğunluğunun muvafakati olmadan hiçbir maddenin değiştirilemeyeceğini Irak yönetimi taahhüt etmektedir. Resmi ve çok önemli bir belgede Türkmenlerin statüsü belirlenmiştir.

Kuzey Irak'ta Yaşayan Türkmenlerin Statüsü

31 Ağustos olaylarından sora bir olay çok önemli başarı imiş gibi Türk kamuoyuna sunulmaktadır. Türkmenlerin Kuzey Irak'taki oluşumunda yer almaları için uğraş verildiği söylenmektedir. Hâlbuki bu istek Kürt partileri tarafından yıllardan beri yapılmaktadır. Hatta zaman zaman bu yönde baskılar dahi yapılmaktadır. Amaç bu bölgede oluşan yönetime meşruiyet kazandırmaktır. Türkmenlerden ise vitrin malzemesi olarak istifade edilmektedir.

Irak Millî Türkmen Partisi bölge yönetimine katılmayı iki şarta bağladı:

Türkmenlerin varlığı ve hakları hukuki zemine oturtulsun, bu da ancak;

a- İki Kürt partisi veya bölge parlâmentosu Türkmenlerin hakları ve statülerini belirleyen bir deklarasyon yayınlamaları,

b- Kürt-Türkmen ilişkilerini düzenleyen ve bölgede yaşayan Türkmenlerin statüsünü kabul eden bir protokol taraflar arasında imzalanmalıdır.

Bu iki şarttan biri gerçekleşmeden bölge hükümetine katılmak son derece yanlış ve sakıncalıdır.

Bugüne kadar Kürtler bu iki konuyu müzakere etmekten kaçındılar. Türkmenlerin yönetiminde yani Kürt olan yönetimde bireysel olarak yer almalarını istediler ve istemektedirler. Bu yapılırsa hem Türkmenlerle hem Türkiye'ye yazık olur.

Sonuç

Irak'ta mevcut yapının devam etmesi durumunda Kuzey Irak'ta bir başka deyimle Özerk bölgede yukarıda zikredilen iki şarttan biri muhakkak gerçekleştirilmelidir.

Irak'ın diğer bölgelerinde yaşayan Türkmenler için 1932 deklarasyonunda taahhüt edilen hakları ve yükümlülükleri yerine getirmeye Irak yönetimi zorlanmalıdır.

Irak'ta değişiklik söz konusu olduğunda ise çözüm Iraklıların 1992'de mutabık kaldıkları eyalet sistemidir. Buna göre Irak en az sekiz eyaletten oluşacaktır. Bunların ikisi Türkmen, ikisi Kürt, ikisi Şii Arap, ikisi Sünni Arap olacaktır. Bu sistem etnik çatışmaları önlediği gibi ayrılmayı da önleyecektir. Ayrılan hiçbir eyaletin tek başına ayakta durması imkânsızdır.

TÜRKİYE, IRAK TÜRKLERİ MESELESİNE NASIL BAKMALI?

Prof. Dr. Mahir NAKİP*

Osmanlı'nın çökmesinden bu yana geçen süre zarfında Irak Türkleri çok ciddi badireler atlatmıştır. Bu topluluğun makûs kaderi. Musul meselesinin Lozan görüşmelerinden çıkarılmasıyla başlamıştır. Görüşmeler sırasında Musul'un sosyal, kültürel ve coğrafi olarak Anadolu'nun tabii bir uzantısı olduğunu ve bu vilâyetin kendileri için Urfa, Antep ve İzmir'den farklı olmadığını şiddetle savunarak yola çıkan Türk Murahhas Heyeti, Haliç Konferansı'nda iddialarından vazgeçmiş ve Ankara Antlaşması'yla da Musul'u kayıtsız şartsız İngilizlerin mandası olan kukla Bağdat yönetimine bırakmıştır. Böylece ileride onları koruyabileceğimiz veya üzerlerinde hak iddia edebileceğimiz hiçbir dönüş yolu bırakılmamıştır.

O tarihlerde Kuzey Irak'ta kardeşçe yaşayan Türk ve Kürt halkları, bu durumun geçici olduğuna inanıyor ve var güçleriyle İngiliz yönetimine birlikte karşı koymaya çalışıyordu. Musul, Erbil ve Kerkük'te yaşayan Türk halkı, Türkiye'ye olan bağlılığını çekinmeden dile getiriyordu. Kerkük'ün heyecanlı şairlerinden merhum Nazım Refik Koçak o yıllarda Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya korkmadan ithaf ettiği "Yurdumun Derdi" isimli şiirinde söze;

Yurdum Kerkük, avulum Türk. Başbuğum Kemal Paşa
Ben seninle öğünürüm al-bayrağım bin yaşa.

mısrasıyla başlıyor ve sonunda Atatürk'e hitap ederek şiirini şöyle bitiriyor:

Geçmiş günler bu yurt içre hep biz idik efendi.
Kürt ne imiş, Arap kimdir? Anlamazdık bu fendi,

Şimdi bizim buyruğumuz geçmez olmuş burada Boynu bükük öksüz gibi dolaşırız arada

Çekemeyiz biz bu derdi içerimiz hep yandı
Artık yetiş ölüyoruz, bıçak kemiğe dayandı.

* Erciyes Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Kaderini, fitrattan Anadolu'ya bağlamış olan Kerkük Türk halkı, şairleri Nazım Refik Koçak'tan geri kalmamıştır:

Ay ananı
Yıldız anam ay anam
Meni bıraktın gettin
Harda kaldın ay anam
Kerkük etrafı dağlar
Keklik sahipsiz ağlar
Yar meni koydu getti
Yol verme üçe dağlar.

O tarihlerde Türk gazetelerinin baş manşetlerinden verilen Musul-Kerkük, bir anda gündemden düşer ve bu sansür 1958 yılına kadar devan eder. 14 Temmuz 1958 günü İngilizleri devirerek yönetimi ele geçiren General Kasım, komünistlerle işbirliği yapar ve o tarihlerde Moskova'da, bulunan Molla Mustafa Barzani'yi Irak'a davet eder. Kerkük üzerinden Süleymaniye'ye geçen Barzani, Kerkük'te bazı olayların meydana gelmesine sebep olur. İşte Türkiye, ilk fırsatını burada geçirir. Çünkü İngilizler gitmiş ve başa geçen yeni yönetim, Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde birtakım karışıklıklar ve huzursuzluklar çıkarmaktaydı. Nitekim o tarihlerde merkezi Kerkük'te bulunan ikinci Ordu'nun Komutanı General Nazım Tabakçalı 9 Eylül 1958 günü General Kasım'a gizli bir rapor sunar. Tabakçalı bu raporunda Kerkük'ün, halkı Kürt olmadığı halde Kürdistan bölgesine dâhil edilmek istendiğini; bundan amacın Irak Cumhuriyeti'nin millî serveti olan petrole egemen olmak olduğunu açıkça yazar. Komünist Bağdat yönetiminin Türkler hakkındaki niyeti belli olduğundan, bu ikaz bir kenara itilir ve olaylar kendi mecrasına bırakılır.

Hadiselerle ilgili bazı eksik ve yanlış haberler Türk basınında yer alınca, Türkiye'de yaşayan Kerküklüler basını aydınlatırlar. Bağdat ve Ankara hükümetlerine birer telgraf çekerek, Kerkük'teki Türklerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını talep ederler. Buna rağmen 14 Temmuz 1959 günü korkulan başa gelir. II. Ordu Komutanı Tabakçalı önceden görevden alınır ve yüzlerce eli silâhlı eşkiya komünist Kürt Kerkük'e girer ve elliye yakın Türk'ü hunharca katlederler. Devrin Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Irak'a bir nota çekmesine rağmen, Bağdat yönetimi bildiğini okumaya devam eder ve 21 Eylül 1959 günü Türk dostu General Nazım Tabakçalı ile 13 subay arkadaşını kurşuna dizer. İşte Türkiye, ikinci bir müdahale fırsatını burada geçirir. Çünkü daha 35 yıl önce kendi vatandaşı olan Kerküklü soydaşları hiçbir sebep gösterilmeden katlediliyordu.

Uç yıl sonra komünistler devrilir ve Türkler birkaç yıl rahat nefes alırlar. 1968 yılında iktidarı ele geçiren Baas Partisi üç sene sonra Türklere bazı kültürel haklar verir; Türkiye'nin Kerkük'te bir kültür merkezi açmasına müsaade eder. Ancak Saddam'ın 1974 yılında cumhurbaşkanı yardımcılığı görevine gelmesiyle her şey birden değişmeye başlar. Türkleri eritmek için bir asimilasyon plânı hazırlanır ve hemen yürürlüğe girer. Okullar kapatılır, Kerkük'ün ismi değiştirilir. Kerkük'ün il merkezine bağlı en büyük iki Türk ilçesi, başka bir Arap vilâyetine bağlanır. Türklerin Kerkük'te gayrimenkul almaları ve burada tayin olmaları özel izne bağlanır. Yüz binlerce medeniyet görmemiş bedevi Arap, Türk bölgelerine yerleştirilir. Bu plânlı uygulama Ocak 1980'de kanlı bir eyleme dönüşür. Irak Türklerinin tanınmış üç lideri, Türkiye hükümetinin ve basınının tutuklu olduklarından haberdar olduğu halde, idam edilirler. Türkiye'nin bu olaya karşı tepki göstermemesi, Irak yönetimini büyük ölçüde cesaretlendirmiştir. Çünkü 1959 katliamından bu yana, hiçbir Bağdat hükümeti Irak Türklerinden kimseyi idam etmemiştir. Aslında Saddam'ın üç Kerküklü lideri idam etmedeki amacı, Türkiye'nin nabzını tutmaktır. Nitekim Türkiye tavrını koymayınca bu idamlar, 8 yıl anlamsız yere devam eden İran-Irak savaşına rağmen devam etmiştir. Binlerce Türk cephede bir hiç uğruna can verirken, yüzlerce Türk de Bağdat zindanlarında işkenceden öldürüldü.

Irak Türkleri en büyük darbeyi Körfez Krizi'nden sonra yemiştir. Saddam'ın Kuveyt'teki hezimetini fırsat bilen Kürt gruplar Kerkük'e girdiler. Bunu da bahane eden Saddam, Bağdat'tan uçaklarını kaldırarak bütün Kuzey Irak'ı ateşe verir. Yüzlerce günahsız Türk sebepsiz yere öldürülür. 1991 yılında cereyan eden bu iza'n dışı hadise, özellikle Kerkük'ün Altunköprü İlçesinde çok elim sonuçlar doğurur. Burada Türkmen gençleri, insafsızca ve rastgele kurşuna dizilerek şehit düşerler. Üzülerek söylemeliyiz ki ismi gibi buram buram Türklük kokan Kerkük'ün tarih dolu ilçesinde bugün tek-tük Türk genci kalmıştır. Çünkü sağ kalanların hepsi ya Türkiye'ye ya da Avrupa ülkelerine iltica etmek zorunda kalmıştır. İşte Türkiye bir diğer fırsatı da burada kaybetmiştir. Şöyle ki: Körfez Krizi'nden sonra, Kerkük'ü işgal ettikleri için Saddam, silâhlı ve silâhsız bütün Kürt halkını ateşe vermiştir. Kürtlerin Halepçe katliamında da insafsızca katledildikleri bilinen bir gerçektir. Ancak unutmamak gerekir ki, Kürtler, İngilizler zamanından beri sürekli Bağdat'a baş kaldırmışlar ve yönetime karşı her zaman silâhlı mücadele içinde olmuşlardır. Bunun tersine, Türkler hiçbir devirde isyan etmemişler, silahlanmamışlar, Irak'ın en itaatkâr ve hizmetsever vatandaşları olmuşlardır. O zaman Türklere revâ görülen bu zulmün sebebi nedir?

Bu sorunun cevabını vermeden önce şunu belirtmeliyiz. Irak Türkleri yüzyıllardan beri Azeri Türkçesiyle konuştukları halde, yazı dillerinin tamamıyla Anadolu Türkçesiyle yapılması, herkesin dikkatini çekmelidir. Günümüze kadar Irak'ta Türkçe yazılmış bütün ilmi, edebi, dini ve tarihi eserler hep Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Bu politikayı yetmiş yıldan beri bilinçli olarak sürdüren Irak Türkleri, dünyaya bir mesaj vermeyi hedeflemiştir. Bu mesaj, "Irak Türkleri Anadolu Türklüğü'nün bir parçasıdır" mesajıdır. Bunu ne dünya ne de Türkiye göz ardı etmelidir. Buna karşılık Türkiye, Irak Türkleri meselesini kırklı yıllardan beridir tabu olarak telakki ettiği dış Türkler meselesinin bir parçası olarak görmüştür. Hiçbir Türk hükümeti Irak Türklerinin meselesini alenen dile almış değildir. Irak'la olan ikili ilişkilerde ve görüşmelerde hiçbir zaman gündem maddesi olmamıştır. Şurası bir gerçektir ki, eğer Irak, Türkiye'ye komşu olmasaydı, Türkmenlere uyguladığı baskı bu kadar fazla olmazdı. Irak yöneticileri her zaman Türkmenlerden değil, esas itibarıyla Türkiye'den çekinmişlerdir. Nitekim bugüne kadar idam edilen yüzlerce Türkmen'e isnat edilen asılsız suç, Türkiye'ye casusluk yapmak olmuştur.

Körfez Krizi'nden sonra meydana gelen olaylar göstermiştir ki, Türkiye Irak Türklerinin meselesiyle daha yakından ilgilenmek zorundadır. Daha açık bir ifadeyle Irak Türklerinin meselesi artık Türkiye'nin bir dış meselesi olmaktan çıkmış, bir iç meselesi haline gelmiştir. Bugün Irak Türklerinin içine düştükleri siyasi, iktisadi ve sosyal çıkmazdan kurtulması, ancak Türkiye'nin bu meseleyi enine boyuna ele almasıyla mümkündür. Irak Türkleri Türkiye'den askeri müdahale istememektedir. Irak Türklerinin tek beklentisi kendi öz toprakları üzerinde millî ve kültürel kimliklerini koruyarak, Türkiye'nin güvencesi altında yaşayabilmektir. Türkiye'den başka onları karşılıksız dinleyebilecek ikinci bir devlet olmadığına göre, bu misyonu Türkiye'nin benimsemesi zorunludur. Baas yönetimi kendi soydaşı olan Şii Arapları katlederken, hatta partinin içinde sesini yükseltenleri ortadan kaldırırken, kısacası hiçbir muhalefete yaşama hakkı tanımazken. Türklerin sesine kulak vermesini beklemek saflık olur. Buna karşılık Irak muhalefetiyle yakından ilgilenen devletler yok değildir. Ancak bu devletlerin Irak Türkleri meselesiyle karşılıksız ilgilenmesi beklenmemelidir. Nasıl ki Irak muhalefet grupları İran, Suriye, Suudi Arabistan, Avrupa ve Amerika'dan destek görüyorsa, Irak Türkleri de elbette Türkiye'den destek görecektir. Çünkü arada bir soy ve kader birliği söz konusudur. Ancak bu demek değildir ki, Irak Türklerinin politikaları Türkiye tarafından çizilecek ve Türkiye'nin inisiyatifinde olacaktır. Bu görüş sakıncalı ve telafisi zor olan sorunlar doğurur. Irak Türkleri siyasi gelecekleri, bağımsız siyasi teşkilâtları tarafından

tain edilmelidir. Yoksa Irak Türklerinin ne Irak yönetimi ne muhalefeti ne de dünya ülkeleri nezdinde itibarı kalır.

Körfez Krizi'nden sonra Irak Türklerinin içinde bulunduğu durumun incelenmesinde yarar vardır. Irak Türklerinin bugün içine düştükleri çıkmazın bizce ana sebebi, suni olarak çizilen. 36. paralelden kaynaklanmaktadır. Bu paralelin Kürtleri Araplardan ayırdığı kesindir. Ancak Türk bölgesini ikiye böldüğü de bir gerçektir. Bu bakımdan Birleşmiş Milletler'in bu husustaki kararının altına imza atan bütün ülkelerin, Türklerin ikiye bölünmesinde vebali ve sorumluluğu vardır. Kaldı ki, 36 paralelin üstünde olduğu halde Musul'un güvenlik bölgesine dâhil edilmemesi; buna karşılık 36. paralelin altında olduğu halde Süleymaniye şehrinin güvenlik bölgesine dâhil edilmesi, bu taksimatın petrol haritasına göre yapıldığını göstermektedir. Netice itibariyle Birleşmiş Milletler'in bu kararını onaylayan ülkeler, bir taraftan Türklerin bölünmesini, diğer taraftan petrol yataklarının Bağdat tarafından kontrol edilmesini onaylamış olmaktadır.

Ağustos 1996 tarihine kadar yukarıdaki durum aynen devam etmiştir. Bu dönem zarfında Erbil'de yaşayan 400.000 civarındaki Türkmen'e çeşitli Türk kuruluşları tarafından yardımlar yapılmış ve belli bir mesafe kat edilmiştir. Bizce Erbil'de Türkmen siyasi kuruluşları tarafından kurulan ve sayıları 20 civarında olan Türk okullarının varlığı, bugüne kadar elde edilen sonuçların en yücesidir. Ancak geçtiğimiz Ağustos ayında aniden Erbil'e girebilen Irak askerleri birkaç gerçeği gün ışığına çıkarmıştır.

- 1- Bağdat yönetimi, istediği zaman Erbil şehrine girebilmekte ve özellikle de Türkmenlere eziyet edebilmektedir. Nitekim Türk vatandaşı oldukları halde Irak askerleri tarafından götürülen birçok Kerküklüden haber alınamamıştır.
- 2- Erbil'de yaşayan Türkmenler beş yıl zarfında hiçbir ciddi askeri ve siyasi otorite kuramamışlardır.
- 3- Türkiye, bölgeye yeteri ölçüde nüfuz edememiş ve en azından orada faaliyet gösteren Türkmenleri. Irak kuvvetlerine karşı koruyamamıştır.

Son 2-3 ay içerisinde Kuzey Irak ve Türkmenlerle ilgili meydana gelen gelişmeler incelemeye değer niteliktedir. Bir kere Türk Dışişleri Bakanı'nın Irak Türkleri konusunda verdiği demeçler oldukça anlamlı ve önemlidir. Çünkü son 70 yıl zarfında ilk defa bir Türk Dışişleri Bakanı Irak Türklerinin meselesini bu kadar sarıh bir şekilde telaffuz etmektedir. Ayrıca aynı bakanın bu meseleyi Amerika Birleşik Devletleri yetkililerine kabul ettirmesi ve iki

Iraklı Kürt liderinin Ankara'daki görüşmelerine gözlemci olarak Türkmenlerin de katılmasının sağlanması ve Türkmenlere, bölgede bir denetçi ve arabulucu görevi verilmesi olumlu gelişmelerdir. Ancak Irak Kürt gruplarının Türkmenlerle birlikte Ankara'da toplanması kuşkusuz ki, Irak yönetimini ciddi manada tedirgin etmiştir. Nitekim birkaç ay önce ani bir şekilde Ankara'ya gelen Irak Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Tarih Aziz, bu husustaki rahatsızlığını Türk yetkililerine ilettiği söylenmektedir. Kaldı ki, Türklere bu bölgede hangi haklar verildi ki, bir de onlara Kürt gruplarını denetleme görevi verilsin? Yani Türkmenlerin ilk etapta hakları verilmeli, sonradan onlara sorumluluklar yüklenmelidir. Kaldı ki, Türkmen yetkilileri bu görüşmelere Irak'ta yaşayan 2.5 milyon Türk halkı adına mı, yoksa Erbil de yaşayan 400.000 Türk'ün adına mı katılıyor? Eğer bütün Türkmen halkı adına ise 36. paralelin altında kalan 2 milyon Türk'ün geleceği, bu görüşmelere katılan Türkiye ve Amerika'nın garantisi altına alınmalıdır. Eğer sadece Erbil de yaşayan 400.000 Türkmen'i kapsıyorsa, bu açıklanmalı ve oradaki Türkmenlerin hakları sıralanmalıdır. Bunun yanında özellikle son görüşmeler sırasında, Amerikan yetkilileri Kürt gruplarını Bağdat'la görüşmeden uzaklaştırmak istediği halde, Türkiye'nin Kürt gruplarını Bağdat yönetimiyle barışmaya zorlaması, bizce dikkat çekicidir. Türkiye, bu tavrını, PKK'yı daha rahat kontrol etme amacıyla takınmış olabilir. Ancak bizce, bu tavır Irak Türkleri açısından oldukça mahsurludur. Çünkü Kürtler, ne zaman Araplarla barışsa, Bağdat'ın Türklerin desteğine ihtiyacı kalmadığından, Türklere baskı o denli artmaktadır. Türkiye'nin bu görüşünü gözden geçirmesinde fayda vardır.

Buna paralel olarak Türk Dışişleri Bakanının son aylarda verdiği demeçler ve Türkmen temsilcilerinin Kürt gruplarıyla birlikte toplantılara katılması, Bağdat yönetimini yeni birtakım eylemlere ittiği bir gerçektir. Nitekim Türkmenlerin kendilerini Arap yazdırmaları konusunda tehdit edildikleri gelen haberler arasındadır. Bunun arkasından 36. paralelin altındaki Türkleri güneye sürme, gayrimenkullerine el koyma ve aylık temel ihtiyaç karnelerini iptal etme gibi sinsî uygulamaların şiddetlenmesi de beklenebilir. Yani Türkiye, Irak Türklerinin meselesiyle ağırdan ilgilenmeye başlarken, Bağdat yönetimini hızlı bir şekilde Türkmenler hakkında insanlık dışı muameleleri pekâlâ uygulayabilir. Irak yönetiminin geçmiş yıllarda çeşitli gruplara sürpriz sindirme eylemleri uyguladığı, dünyaca bilinen bir gerçektir. Meselâ Irak'ın askeri istihbaratı, yıllar önce dini temayüllerinden ötürü Irak'ın Bağdat, Necef ve Kerbela gibi mukaddes şehirlerinde yerleşen. İran asıllı binlerce Şii aileyi bir gecede toplatarak 1979 yılında İran'a sürmüş ve bütün

mallarına el koymuştu. Ayrıca Halepçe'ye atılan kimyasal bombaların bıraktığı acı izleri insanlık daha unutmamıştır.

Hal böyle olunca çok dikkatli olmak ve belki de biraz acele etmek lâzımdır. Temel bir prensip olarak Irak Türklerinin bütünlüğünü zedeleyecek gelişmelere, Türkiye'nin mutlaka mani olması gerekmektedir. Irak Türklerinin bölünmesini öngören, bir kısmının Kürt ve diğer kısmının Arap bölgesinde kalmasını doğuracak bir teklifin asla kabul edilmemesi gerekir. Bu durumda Irak'taki çıkmazı çözecek her alternatife karşı Türkmenlerin durumunu belirlemekte yarar vardır,

- Kürt bölgesinin eskisi gibi kayıtsız şartsız Bağdat'ın hâkimiyetine girmesi mümkün görünmediğine göre en basit çözüm, 1970'lerde Kürtlere verilen özerklik statüsünü genişleterek yeniden gündeme getirilmesidir. Bu durumda Talafer'den Mendeli'ye kadar uzanan bölgede Türkmenler de haklarını almalıdırlar. Yeri geldiğinde Türkiye bunu açıkça dile getirmelidir. Bu, Irak'ın toprak bütünlüğünü bozmayan bir yol olup, mevcut durumu pek değiştirmeyen bir çözüm şeklidir. Ancak Kürt gruplarının bu çözümü yeterli görmedikleri açıktır. Çünkü özerklik haklarını zaten 1970'lerde elde etmişlerdi. Bu özerkliği genişletmeden Kürtlerin rıza göstermesi ihtimal dâhilinde değildir.

- 36. paralelin üstünde Kürtlerin kuracağı bağımsız ya da yarı bağımsız bir yönetim, ikinci bir seçeneği oluşturuyor. Kuzey Irak beş yıldan beridir bu statü ile yönetilmektedir. Ancak iki Kürt grubunun anlaşmazlığı ve bölgenin herhangi bir ekonomik kaynağının olmaması, bu çözümü zorlaştırmakta ve ömrünü giderek azaltmaktadır. Aslında Türk Dışişleri'nin gayretleriyle Ankara'da bir araya getirilen ve sadece kâğıt üzerinde anlaşılan iki Kürt grubunun, uzun süre bu antlaşmaya sadık kalacakları şüphelidir. Eğer Kürt grupları ciddi bir ekonomik kaynak bulur ve güçlü devletlerden de bir destek görürlerse, bu bölgede bir Kürt devleti ilân etmeyi düşünebilirler. Bu durumda Türkiye ve Türkmenleri memnun etmek için Erbil'de yaşayan Türkmenleri, küçük ortak olarak yönetime almak isteyecekleri kesindir. Ancak bu yol hem Türkiye hem de Türkmenler için tehlikeli bir çözüm yoludur. Çünkü bugüne kadar PKK bu yönetim biçimi sayesinde Kuzey Irak'ta barınabilmiştir. Öte yandan bu çözüm Türkmenleri ikiye bölmekte, Türkiye topraklarından tamamen koparmakta ve 36. paralelin altında yaşayan Türkmenlerin %75'inin kendi kaderlerine ve Saddam'ın insafına bırakmaktadır. Bilindiği gibi şu anda Güvenlik Bölgesi içinde yaşayan Türkmenler sadece Erbil şehrinde bulunmakta ve toplam Türkmen nüfusunun takriben %25'ini

oluşturmaktadırlar. Ayrıca Türkmenler, ne Kuzey Irak'ın bir Kürdistan olarak görülmesini ister, ne de kendilerinin bu bölgede bir azınlık kabul edilmelerine razı olurlar.

Bu çözüme alternatif olabilecek şu öneri de gündeme getirilebilir: Bilindiği gibi Irak muhalefeti hiçbir şekilde Irak'ın içinde yaşatılmamış ve yurt dışında örgütlenmek zorunda kalmıştır. Bu durumda bütün Irak muhalefetine katılacağı bir hükümet Kuzey Irak'ta kurulur; Şii Araplar, Kürtler, Türkmenler ve Sünni Araplar nüfus oranlarında bu hükümette temsil edilebilirler. Bu çözüm aslında Irak'ın toprak bütünlüğüne halel getirmeyen bir çözüm olmakla beraber, ciddi siyasî ihtilafların doğmasına neden olabilir. Çünkü, muhalefet grupları da kendi aralarında pek ahenkli sayılmazlar. Kaldı ki Kürtlerin, bu bölgeyi diğer etnik gruplarla paylaşmak isteyecekleri meçhuldür. Bilindiği gibi geçen haftalarda Kürt grupları Türkmenlerin de katılımıyla Ankara'da bir araya geldiler, Amerika'nın temsilcisi ve Türk Dışişleri'nin baskısıyla tekrar anlaştıkları vurgulandı. Barzani Ankara'ya gelmemeyi tercih ederken, Talabani Ankara'ya geldi ve PKK ile işbirliği içerisinde olmadıklarını ısrarla söyledi. Dikkat edilirse birkaç yıl önce Abdullah Öcalan'ı dünya basını önüne çıkaran Talabani olmuştu; o yıllarda Barzani Türkiye yanlısı bir tablo çiziyordu. Bugün ise roller değişmiştir. Talabani Türkiye yanlısı, Barzani ise Türkiye'den yana menfi tavırlar içerisinde. Bunun sebebi çok açıktır. Zayıf ve sahipsiz kalan Kürt lideri, Türkiye'den yana olmak zorunda kalmaktadır. Türkiye, bunun bilinci içerisinde olmalı ve özellikle PKK ile mücadelede bu Kürt gruplarına fazla bel bağlamamalıdır. Gerçekten Kuzey Irak'ta zeminin çok kaygan olduğunu ve küçük hesaplara boğulmanın zaman kaybı olacağını iyi bilmeliyiz.

3- Üçüncü bir çözüm ise mevcut Güvenlik Bölgesi'nin 36. paralelden 34. paralele düşürülerek Kerkük ve Musul'un da Güvenlik Bölgesi ne dâhil edilmesini sağlamaktır. Burada eşit haklara sahip iki toplumlu bir federasyon kurması söz konusudur. Bu durumda Türk bölgesi ve nüfusunun %75'i bu bölgenin içine alınmış olmaktadır. Ancak bu çözümü de Bağdat yönetiminin kabul etmesi mümkün değil; hatta bunun olmaması için savaşı dahi göze alması muhtemeldir. Çünkü Irak petrollerinin beşte üçü 34. paralelin üstündeki Kerkük ve Musul bölgelerinden çıkmaktadır. Kaldı ki, bugün ambargonun kısmi bir şekilde de olsa kalkması Saddam yönetimini biraz daha güçlendirmiş ve bu gibi çözümleri ihtimal dışı bırakmıştır. Ayrıca korkarız ki, bu nispi güçlenme, Irak yönetimini Türkler üzerinde yeni baskılar kurmaya iter ve Türklerin durumu daha da vahim bir noktaya gelir.

Görüldüğü gibi Kuzey Irak meselesi bir çıkmazdadır. Çözümlerin hiçbirisinin sancısız gerçekleşmesi mümkün değildir. Durum böyle olunca Irak Türkleri konusunda Türkiye'nin dirayetli, daha hazırlıklı ve plânlı olması gerekmektedir. Eğer bir Türk dışişleri bakanının bir demeci Kerkük'teki baskının dozunu artırabiliyorsa, Türkiye'nin geri adım değil, daha cesur, hızlı, atak ve sağlam adımlar atması gerekmektedir. Bir kere mevcut hükümetin iki kanadının Irak Türkleri konusunda hemfikir olmaları şarttır ki, bu konuda hükümetin iki kanadının bu konuda fikir teatisi içerisinde oldukları şüphelidir. Irak Türklerinin dosyasının idari masalardan alınıp, siyasi masaya konulması elzemdir. Kıbrıs ve Batı Trakya meselesinde nasıl ki, hükümetin muhalefet partileriyle ve özellikle de orduyla mutabık kalması gerekmişse, bu konuda da aynı uyumluluk aranmalı ve gösterilmelidir. Partiler Irak Türkleri konusunda mutabakata varmalıdırlar. Irak Türklerinin meselesi hiçbir partinin inhisarında kalmamalıdır.

Türkiye, Türkmenler konusunda müttefiklerinden biri olan ABD ile hemfikirdir. Ancak diğer müttefiklerle de bu konuyu masaya yatırmanın zamanıdır.

Türkiye, Türkmenler konusunda dünyayı yanına almalı ve ikna etmelidir. Bunun yanında, başta Azerbaycan ve Türkmenistan olmak üzere Türk Cumhuriyetlerini de harekete geçirmeli ve onlara bu hususta rol verilmelidir. Onlar da bu misyonun tabii sahipleri; bundan Irak dâhil hiçbir dünya ülkesi rahatsız olmamalıdır. Ancak bu hususta hiçbir teşebbüsün olmadığını üzümlere söylemeliyiz.

Irak Türklerinin meselesi masaya yatırılırken hedefi iyi seçmek, stratejileri hatasız çizmek ve iyi plânlar hazırlamak gerekmektedir. Bu meselenin dört ana boyutu vardır. Bunlar; siyasi, sosyal, kültürel ve tanıtımdır.

Bugün Kuzey Irak denilince dünyanın aklına hep Kürtler gelmektedir. Türkmen isminin geçmemesinin ana sebebi tanıtım eksikliğidir. Irak Türklerinin meselesinin Türkiye'de iyi bilinmesi şarttır; fakat yeterli değildir. Asıl dünya kamuoyu, basını, radyo-televizyonları, insan hakları kuruluşları ve dünya af örgütü gibi müesseselerin bu meseleyi yakından takip etmesi sağlanmalıdır.

Irak Türklerinin sosyal meseleleri içler acısıdır. Körfez Krizi'nden sonra Irak Türklerinin durumu farklı bir boyut kazanmıştır. Her şeyden önce günümüze kadar devam eden ambargo, Türkleri plânlı asimilasyon kadar sarsmış ve yıkmıştır. Yokluk ve sefalet Türkleri perişan etmiştir. Bir zamanlar

sadece Türk olmayanların dilencilik yaptığı Kerkük ve Erbil’de, yüzlerce Türk dilencilik yapmak zorunda kalmıştır. Ahlâki çöküntü toplumun her kesimine yayılmıştır. Cinayetler, fuhuş, hırsızlık, rüşvet ve boşanmalar had safhaya çıkmıştır. Kerkük’te yaşayan Araplar istediği Türk kıızıyla zorla evlenebilmektedir. Gelir düşüklüğünün yanında çığ gibi büyüyen işsizlik, gençleri ya kötü yola itmekte ya da topyekûn Irak tan kaçmaya zorlamaktadır. Bugün Türkmen ailelerinin ellerine düşse, beşikteki çocuklarını bile Türkiye’ye gönderirler. Türkiye başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesine göç eden on binlerce Türkmen’in çoğu tahsilli ve meslek sahibi insanlar oldukları halde sahipsiz oldukları için perişandılar. Burada üzülererek söylemek gerekir ki, göç eden bu topluluk içerisinde durumu en kötü olanlar Türkiye’yi tercih edenlerdir. Bu genç insanların ikametleri, iş izinleri ve işleri yoktur. Çok önemli bir yara olan bu sosyal kanamaya bir şekilde dur demek gerekir kanaatindeyiz. Kısacası Irak Türklerinin sosyal yönden ciddi bir çöküntü içerisinde oldukları açıktır. Türkiye, meselenin sosyal boyutu ile de ilgilenmelidir. Bugün Türkiye, Irak’ta Türklerin nüfusu azalmasını diye onlara Türkiye’de ikamet, iş izni ve vatandaşlık vermemektedir. Bu karar genel olarak doğru olmakla beraber istisnalarına çok dikkat etmek gerekir. Yoksa bu tedbir Türkiye’nin aleyhine dönüşebilir. Şöyle ki: Siz devlet olarak Türklerin Irak’ta can ve mal güvenliklerini sağlayamıyorsanız, Türkiye’ye kaçmalarını normal karşılamamız gerekir. Aksi takdirde kaçan insanlar, bir taraftan Avrupa ülkelerine yönelirler, diğer taraftan da Türkiye’ye olan sevgi ve sempati kaybolur gider. Aslında Türkiye bu konuda da başından yanlış bir politika izlemiştir. 80’li yılların başlarına kadar Irak Türklerinin Türkiye’de vatandaş olmaları âdeta teşvik edilmiş ve Türkiye’de tahsil gören Kerküklülerin bir kısmı, Irak’a dönüp orada mücadele vereceklerine, Türkiye’de kalarak kendilerine rahat bir düzen kurmayı tercih etmişlerdir. Irak Türklerinin Irak’ta can ve mal güvenlikleri sağlanamıyorsa, Türkiye’ye iltica edenlerin durumları bilirkişiler tarafından incelenmeli, siyasi olarak dönmelerinde gerçekten sakınca olanlara iş ve ikamet izni verilmelidir.

Meselenin en can alıcı yanı şüphesiz ki siyasıdır. Irak Türklerinin en zayıf olduğu taraf siyasi faaliyetleridir. Irak Türklerinin meselesiyle tanışan her insanın aklından geçen ilk soru, “Bu topluluğun tahsillisi çok olduğu halde neden güçlü bir siyasi örgüte sahip olamamıştır?” sorusudur. Irak Türklerinin Irak topraklarında örgütlenmesi mümkün değildir. Çünkü, bu topluluğun büyük bir çoğunluğu büyük şehirlerde memur ve esnaf olarak yaşamaktadır. Bağdat yönetimi Irak ta hiçbir muhalefet grubuna yaşama hakkı tanımamıştır. Eğer bir devlet başkanı kendi damadını ve kendi bakanını öldürtebiliyor veya

öldürebiliyorsa o ülkede örgütlenmek mümkün mü? Aşağıdaki acı ve tüyler ürpertici olay, Irak'ta muhalefet olmanın veya örgütlenmenin ne kadar güç olduğunu göstermesi açısından yeterlidir sanırız.

“Kerkük’ün bir ilkokulunda Arap sınıf öğretmeni öğrencilerine soruyor:

- Dün Reis Hazretleri televizyonda ne dedi?

Bir Türk çocuğu hariç, herkes elini kaldırıyor. Öğretmen, elini kaldırmayan Türk çocuğuna “Sen söyle bakalım” diyor. Türk çocuğu bilmediğini söylüyor. Sebebini soran öğretmene, çocuk şu masum ve samimi cevabı veriyor:

- Dün Reis Hazretleri konuşurken babam televizyonun sesini kısıtı!”

Öğretmen durumu partilere rapor edince o çocuğun babası işten atılıyor ve yıllarca hapiste işkenceye maruz kalıyor.

Yurt dışında bile Türkmenlerin örgütlenmesi kolay değildir. Özellikle Türkiye’de yaşayan Türkmenlerin siyasi bir demec vermeleri veya en azından Irak Türkleri Derneği’nde görev almaları, ailelerinin Irak ta sıkıntı görmelerine sebep olabilmektedir. Bu şartlarda başarılı bir örgütlenme mümkün görünmemektedir.

1990 yılına kadar merkezi İstanbul’da bulunan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği bu davanın sosyal, kültürel ve siyasi misyonunu sürdürmüştür. Körfez Krizi’nden sonra siyasi arenada da varlığını göstermeye çalışan Türkmenlerin, altı yıl gibi kısa bir siyasi tecrübeleri var denilebilir. Ancak bu süre zarfında başarılı oldukları söylenemez. Çünkü bilfiil siyaset yapan samimi ve kabiliyetli Türkmenlerin sayısı az; buna mukabil gruplar ve bölünmeler her gün biraz daha artmaktadır. Şükür ki, gruplar arasında ideolojik bir farklılık yoktur. Üzücü olan şudur ki, yetişmiş ve tecrübeli siyasetçilerin olmamasından dolayı ufak ve önemsiz konular ayrılığa ve muhalefete sebep olabiliyor. Anlaşılan Irak Türklerinin siyasi sahada başarılı olabilmeleri için uzun bir sürenin daha geçmesi gerekiyor.

Son olarak şu acı gerçeği dile getirmeliyiz. Çeşitli sebeplerden dolayı Bağdat ve diğer Arap illerine göç eden Türklerin önemli bir kısmı Türklüğünü kaybederek Araplaşmış, Türk bölgelerinde yaşayanların önemli bir kısmı ise yurt dışına kaçmıştır. Orada kalanların büyük bir kısmı da Türkiye’den ümidini kesmiştir. Demek istiyoruz ki bu gidişle, ne Nazım Refik Koçak gibi

şairini Atatürk'e ithaf eden şairler buluruz, ne de Türk askerlerinin geri dönüşünü hoyrat ve manisine yansıtan bir halk buluruz.

Umarız ki, Cenab-ı Hak, bağımsız iradesi ile hareket eden, gücünü kendi toplumundan alan, bütün Irak Türkmenlerini hoşgörü ve sevgiyle kucaklayan ve herkesin desteğini alan bir Türkmen kuruluşunun ortaya çıkışını görmeyi yakın bir zamanda bize nasip eder. Sözlerimi bu samimi temennilerimle bitirirken hepinizi saygıyla selâmlarım.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Konuşmacılar : Prof Dr. Azmi SÜSLÜ
Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı

: Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Yönetim Kurulu Eski Üyesi

Selçuk Üniversitesi ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nın yaptığı bu toplantıda gerçekten bir kıvılcım ortaya atıldı. Geçmiş yılların bir muhasebesi yapıldı. Bu dönem içerisinde birtakım mesafeler kat edildi. Şimdi Musul, Kerkük, Süleymaniye veya Erbil Meselesi'nden şöyle bu 77 yılın dünkü, bugünkü durumunu karşılaştıracak olursak, birkaç husus ortaya çıkar. 36. paralelden sık sık bahsedildi. Armaoğlu Hocam'ın da büyük bir vukufiyetle ifade ettiği gibi, uluslararası teamüle uygun bir davranış değil bu Amerika'nın İngiltere'nin, Fransa'nın ve diğer müttefiklerin yaptıkları hareket. Çekiç Güç de bir görev yapıyordu gerek Türkiye açısından gerekse bölge açısından ama şunu göz ardı etmemek gerekir ki burada petrol denen bir olay var. Neden Hatay Meselesi halledildi? Elbette bunda Mustafa Kemal'in basireti var. Hasta olmasına rağmen yaptığı o faaliyet, basit bir savunma değil. Aynı şey Musul için de yapılabilirdi deniliyor. Ama orada Petrol var. Bu çok önemli bir olay. Sayın Özmen'in ifade ettiği gibi, 300 milyar metre küp yeni bir rezerv tespiti var. Ve o günden bugüne baktığımız zaman sadece bu petrol olayı değil, biraz sonra arz edeceğim başka faktörler de var. Önce Petrol Meselesi üzerinde duralım. O dönemden günümüze kadar Amerikan şirketlerinin, İngiliz şirketlerinin. Fransız şirketlerinin hatta kendisini petrol kralı ilân eden meşhur Ermeni Gülbekyan'ın da %5 civarında petrol hissesi var. %18 yanlış hatırlamıyorsam, ama bu rakamlar %1, 2, 3 oranında değişiyor, bir Fransız petrol hissesi söz konusu. %23 civarında İngiltere'nin, %22 civarında ABD'nin petrol hissesi var. Bu, sadece Irak için değil aynı zamanda Orta Doğu petrolleri için de belirli oranlarda geçerli olan bir olay. Ne zaman ki bölgede petrol keşfedilmiş, o zaman yeni olaylar çıkmıştır. Bu 77 yıllık bir olay değil, belki 150 yıllık bir olayın devamıdır. İran'da ve bölgede bilinmeden yıllarca yakılan, sönmeyen ateşin savaşı devam etmiştir. Ama 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında bu petrol savaşı veya petrol fırtınası, bu Orta Doğu dediğimiz bölgede ve Dünyanın çeşitli yerlerinde başlamıştır. GAP olayı da geçmişteki bir Asur, bir Eti, bir Sümer medeniyetinin bu "Croissant Fertil" denilen, "Münbit Hilâl" denilen hatta stratejistlerin o "kenar kuşak bölgesi" dedikleri yani bu bölgeye hâkim olanların Dünyaya hâkim olacakları teorisinin de bir uzantısıdır. Geçmişteki bu hububat ambarı, yani Dünyayı besleyen bir ambar durumunda olan bu bölgenin kilit noktası da Türkiye'dir. Onun için bugün Türkiye

* Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı

Cumhuriyeti'nin bu kadar düşmanı vardır. Aynı zamanda petrol denen, keşfedilen bu enerjinin paylaşımı veya tekeli söz konusudur. Fahir Hocam'ın da çok güzel ifade ettikleri gibi, gençlere özellikle böyle çarpıcı örnekler vermekte fayda var. Ben balon hikâyesini de beğendim, o leş kargaları hikâyesi de çok güzel. Gençlerin kafasında bazı şeylerin yer etmesinde fayda var. Keşke bazı diplomatların kafasında da böyle şeyler yer edebilse. Onun için petrol olayı basit bir olay değil, savaşı hızla devam ediyor, bakalım Orta Doğu'ya bir Libya'daki, bir Mısır'daki, bir Irak'taki petrol olayında, I. Dünya Savaş'ından günümüze kadar olan olaylara, savaşlara münakaşalara baktığımız zaman, hep o petrol olayının eski sahipleri olan kişilerden bu şekilde gerek rezervlerine sahip olmak, gerek rafineri kurmak, nakletmek, gerekse bütün Dünyanın petrol ofisleriyle bunun satışını, dağıtımını veya naklini yapmak şeklinde bu petrol imtiyazları, I. Dünya Savaşı'ndan bu yana hayallere birtakım "büyük idealler" süsü verilmek suretiyle, bu petrol bölgeleri Arap ülkelerinin elinden alındı. Bu emperyalizme Orta Doğu da tek karşı çıkanlar Türkler oldu. Bölgede birçok millet, birçok topluluk I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını ilân etti. Burada Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği Milli Mücadele bu bakımdan da önemlidir. Bu açıdan da Türkiye üzerinde düşmanlıklar vardır. Burada tabii petrol önemli bir olay. İmtiyazlar gitmeye başlayınca bölgede hemen bir ihtilâl veya savaş gündeme geliyor. İran'la Amerika arasında, İran'la Irak arasında, Türkiye ile Yunanistan veya İran ile Suriye arasında birtakım ihtilaflar çıkarılmaya çalışılıyor. Ama Türkiye bu oyuna gelmedi, bir savaşa girmedi. Her ne kadar bir önceki Genelkurmay Başkanı da Müttefikler Körfez Savaşı sırasında bize gelip Musul Kerkük, Süleymaniye'yi adın dediler diye açıklama yapmış olmasına rağmen, bu işin sonuçları da göz önünde bulunduruldu. Petrol olayı var tabii. Bu 32'nci paralel ile 36'ncı paralel yeni bir olay değil. Şöyle 75-80 yıl geriye baktığımız zaman aynı olayları görüyoruz. Ben Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde azınlıklar üzerinde çalıştım. "Tampon Bölge" veya "Tampon Devlet" (Etat Tempon) denen bir olay var. İki tampon bölge var. Birincisi Musul, Kerkük, Süleymaniye hattında, Milli Mücadele yıllarında, İkincisi de Kafkas hattında. Her ikisinde de o gün, bugündür savaşlar var. Nerede bir mezhep savaşı var ise, altında muhakkak surette İngiliz vardır. İşte bugün İngiltere'nin göbeğinde, Londra'da bir İslâm Şurası kuruluyor. Birtakım kişiler çıkıyor, inandığından değil, ama birtakım şeyleri karıştırıyorlar. Afganistan'daki olayda da parmağı var, PKK olayında da parmağı var bunların. Birtakım sun i olaylar çıkıyor. Sebep 70-80 yıldır alınan imtiyazların son yıllarda bitmesindendir. Biten bu imtiyazların uzaması, uzatılması, uzattırılması söz konusu. Ne olacak? Bir takımı olaylar çıkaracak.

Birinci ve ikinci Körfez Müdahalesi ve İran-İrak Savaşı gibi birtakım şeyler. Bugün sadece bu müdahaleci devletlerin İngiltere'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Fransa'nın veya İtalya'nın petrol konusundaki imtiyazlarını göz önünde bulunduracak olursak, Irak tan aldığı savaş tazminatı, Suudi Arabistan'dan, Kuveyt'ten aldığı savaş yardımı ki; imha edeceği birtakım silahları da orada kullanmış ve onların parasını da oradan almıştır, yine bir 100 yıl daha alacağı bu tazminatın faizi ile birlikte, bir 100 yıl daha devam edecek bir olayın resmen veya gayri resmi bir şekilde tekrar tescil edilmesi olayıyla karşı karşıya kalırız.

İkinci bir husus, bugün sayıları 3 milyona yaklaşan Kuzey Irak'taki Türkmenler ile Anadolu Türklüğü'nün o zaman kurulan bu tampon bölge ile irtibatlarını kesmektir. Yine aynı şekilde Kafkas hattında da bir hançer gibi, Mustafa Kemal'in veya Kazım Karabekir'in bilgileri dışında değil, ama bir mecburiyet yüzünden, Ermenistan bölgeye yerleştirilmiştir. Bir hançer gibi, Kafkas sınırına sokulan Ermenistan olayı da bunun bir örneğidir. Bakın 1914'te Türk İstatistiği'nin yapıldığı yıl, Rusya'da da aynı dönemde bir Nüfus İstatistiği yapılmıştır. Bugünkü Ermenistan'ın başkenti Revan dâhil, Gence ve diğer Kafkasya'daki vilayetlere baktığımız zaman Müslüman Türk nüfusu çoğunlukta ve yoğunluktadır. Eğer bu itilâfların ana hedeflerinden biri petrol ise, diğeri de Türk Dünyası'nın irtibatını kesmektir. Orada yaşayan, konuyla yakından ilgilenen arkadaşlarımız gibi, meslektaşlarımız çok yeni, orijinal bilgiler getirdiler. Bir de tabii Sayın Cumhurbaşkanımızın 10 Kasım 1997 de Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'ndaki Devlet Töreni'nde ifade ettikleri bir başka husus daha var. Evet, birtakım siyasi çalışmalar, iktisadi çalışmalar, bilimsel çalışmalar yapılmalıdır, ama dün olduğu gibi, Atatürk döneminde görüldüğü gibi, bugün de hamaset duygularına ihtiyacımız var. Bu çekilen acıları, çileleri Kuzey Irak'taki Türk arkadaşlarımızın gençlerimize burada aktardıkları zaman bile kendilerinde büyük hisler uyandırmaktadır. Gönüllerde, kafalarda bir yılda, beş yılda, belki bir asırda halledilecek meselelerimiz vardır. Akıllı politikalarla halledilecek meseleler. Ben son temenni olarak şunu ifade etmek istiyorum. Bu tebliğleri biz Merkezimizde yayınlayacağız. Selçuk Üniversitesi de yayınlamak isteği içinde, ama bu sadece Türkçe olarak çıkmasın, bir kitap halinde İngilizce olarak da çıksın. Bütün Dünya literatürüne, dost-düşman herkese gitsin. Bu mesele çok az biliniyor. Türkiye'deki insanlar bile çok az biliyor. Dünya literatüründe bugün Internet sınavı başladı, birtakım logolar yapılmak suretiyle, tartışma kanalları açılmak suretiyle, bir Musul denildiği zaman, bir Kerkük denildiği zaman orada sadece PKK görülmesin veya İngiliz'in, Amerika'nın politikası

çıkmasın, Türkün görüşü, politikası da yer alsın. Hepinizi saygı ve sevgi ile selâmlıyorum.

Efendim son olarak ben konuşuyorum. Bugünkü konuşmalardan benim sonuç olarak tespit ettiğim hususlar nelerdir? Bunu madde madde çıkarmaya çalışacağım. Bu tespit ettiğim hususlar benim yüreğten katıldığım hususlar olmuştur. Evvela Sayın Gönenç Hocamızın ve Refik Turan hocamızın belirttiği gibi bilhassa Musul meselesinde İhtiyatlı, rasyonel, soğukkanlı bir politikanın ben de tarafıyım. Ama ortada birtakım gerçekler olduğu muhakkak.

Birincisi Musul Sorunu. Elimizi vicdanımıza koyup kabul edelim. İhmal edilmiştir. Türkiye’de bir Kıbrıs meselesinin ilgisinin onda biri kadar ilgiyi Musul meselesi kamuoyumuzda, basınımızda kazanmamıştır. Bu bir gerçektir. Onun içindir ki, bundan sonrası için aktif bir faaliyet, yani aktif bir politika demiyorum. Hükümetler için görülen aktif politika yahut Musul meselesi için Aktif bir politika kolay değildir. Ama kamuoylarının bir serbestisi vardır. Hele demokratik bir düzende. Onun için Musul meselesini kamuoyuna ve basına duyurmanın ve benimsetmenin faaliyetini göstermek zorundayız. Bu işleri böyle sempozyumlarla, panellerle, konferanslarla, işleyelim. Ama her halükarda basında, kamuoyunda Kıbrıs meselemizin yanında bir de Musul meselemiz olduğunu kabul ettirmemiz gerekiyor. Bu bir gerçek.

Bir diğer nokta bunu yaparken, Musul meselesini kamuoyunun malı haline getirirken bu konuda çok dikkat etmek gerekecek. Kanaatimce bugün önümüzdeki aylarda Kıbrıs’taki Füze Krizi şimdilik yatıştırılmış görünüyor. Onun için önümüzdeki aylarda bu gündeme gelecektir. Çünkü Yunanlılar getirecek. Biz Gümrük Birliği ne girerken bize bir şartı kabul ettirdiler. Yunanistan’ın vetosunu kaldırmak için, dediler ki, Kıbrıs Meselesi için çok taraflı müzakereler başladığından itibaren 6 ay sonra Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği ne üyeliği müzakeresi başlayacaktır. Kıbrıs meselesi müzakereye başladığı zaman Amerika girecek. Birleşmiş Milletler girecek, yani çok taraflı müzakereler başladıktan 6 ay sonra müzakereler nasıl devam ederse etsin, 6 ay sonra Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği’ne üyeliği müzakereye açılacaktır. Ve bu müzakere ben size söyleyeyim en fazla 1 sene içinde halledilecektir. Belki de daha az bir sürede. Yunanistan bastıracaktır. Hele ki, çözüme de bağlanmaz ise müzakereler başladıktan sonra bu sefer Türkiye için, onun için sanıyorum ki, Türkiye Avrupa Birliği meselesini göz

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Eski Üyesi

önünde tuttuğu için Kıbrıs sorununda bu hükümetin bir uzlaşmaya varacağını sanıyorum. Yalnız şu hassas noktalar vardır. Yani Türk askerleri vardır. Türk askerlerinin Ada dan çıkması hayaldir. O Rumların hayalidir. Bugünkü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak da bir hayaldir. Senelerdir yerleşmiş ve çatır çatır bir devlet gibi işleyen bir hükümeti siz bir kalemde sileceksiniz bu mümkün değil. Olabilirse benim tahminim bir Konfederasyon a gitmek ve belki Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bu. Konfederasyon içinde yetkilerini biraz kısmak belki bir de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin miktarının biraz azaltmak. Bunun zaten daha önce de müzakeresi yapıldı. Türkiye bir miktar kısıntıyı zaten seneler önce kabul etmiştir. Onun için Kıbrıs meselesi bu yıl bir yola girmedikçe hemen Musul meselesini patlatmak bizim aleyhimize olur. Adamlar emperyalist, Kıbrıs'ı aldılar şimdi Irak'ın bağımsız topraklarını istiyorlar. Zaten Suriye'den de Hatay'ı aldılar. Suriye toprağıydı, bilmem ne, bu da bir yankı uyandırır. Dün akşam bir toplantıda söylediğim gibi, Avrupa ve Arap âleminde benim inancıma göre, Türkiye'den korkuyorlar. Neden korkuyorlar? Türkiye'nin dış politikasında ve ekonomide attığı her adım ne oluyor? Osmanlı Devleti mi geliyor? Emin olun Batı da Araplarda da bu inanç var. Osmanlı Devleti mi çıkıyor ortaya? Yine mi bunlar Viyana kapılarına dayanacaklar? Süveyş'e dayanacaklar, Basra'ya, dayanacaklar diye bir korkuları var. Onun içindir ki. mütemadiyen Türkiye'nin dış politikasındaki hamlelerine çelme takmaya başlıyorlar. Bakın Rusya'nın tutumu son derece enteresandır. Rusya başladı dışını göstermeye. Tercüman Gazetesi'ni açın bakın 1991'de Yeltsin iktidara geldiği zaman Tercüman'da 30 defa yazdım. Bu adam Stalin'den daha tehlikelidir Türkiye için diye yazmışımdır. Bakın dışlarını göstermeye başladı Türkiye'ye. Niye? Kafkasya da bir nüfusumuz var diye. Orta Asya'da bir etkinliğimiz var diye. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri ile bir bağlantımızı var. Ekonomide de geliyoruz. Türkiye 1996 yılında 9 milyar dolar dış borç ödedi. Faiz ve anapara olarak. Şimdiye kadar tasavvur edebilir miydiniz? Hani Sayın Demirdin 80 öncesinde bir sözü vardır. 70 sente muhtacız diye. 70 sente muhtaç olan Türkiye bugün senede 9 milyar dolar dış borç ödeyebiliyor. Bakın dünyada dış borç servisleri var. Bugün yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen hiçbirisi Türkiye'nin kredibilite notunu kıramadılar. Ve aksine yatırımcılar Türkiye'ye akmaya başladılar. Bu korku yaratıyor. Batıda da, Arap âleminde de korku yaratıyor. Ama ben şuna inanıyorum, Türkiye hak bildiği yolda ilerlemeye devam edecektir.

Hepinize teşekkür ederim.

KONUyla İLGİLİ MAKALELER

LOZAN KONFERANSI VE MUSUL SORUNU

Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU*

1- Giriş

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. *Atatürk Araştırma Merkezi* de Selçuk Üniversitesi *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin*, Misakımillî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi konusunda, 28 Ocak 1997 günü Konya'da düzenledikleri ve bizim de katıldığımız Sempozyum, Misakımillî'mizin gerçekten çok önemli bir konusu olan Musul Sorununun birçok açılardan değerlendirilmesine imkân vermiştir. Sempozyum programının, konular bakımından bir hayli yüklü olması sebebiyle, Musul ile ilgili bazı konulara değinilememiştir. Bu sebeple, bu yazımızla biz, değinilemeyen konulardan birini ele almak istiyoruz.

Bilindiği gibi, Lozan Konferansı sırasında, Türk delegasyonu ile, başta İngiltere olmak üzere Müttefik delegasyonları arasında Musul konusunda yapılan tartışmalar, makale veya kitap şeklindeki birçok yayınların konusu olmuştur. Biz aynı konuya bir kere daha girmeyeceğiz. Fakat. Konferansta yapılan tartışmaların, özellikle Türkiye açısından iki cephesi vardır ki, biz bu iki cephenin gelişmeleri üzerinde durmak istiyoruz. Bunlardan birincisi, Konferans müzakereleri sırasında, Türk delegasyonu ile Ankara arasında yapılan yazışmalar olup, konumuz bakımından özellikle Musul konusundaki Türk politikasının gelişmelerine ait bulunmaktadır.

İkincisi ise, Konferansın özellikle kapitülasyonlar ve Musul yüzünden 4 Şubat'ta kesilmesinden sonra ve TBMM'nin gizli oturumlarında Musul ve Misakımillî konusunda yapılan gayet hararetli, çetin ve hatta gayet sert tartışmalardır.

Bu iki konu veya gelişmeyi ana hatları ile belirtmeye çalışacağız.

Birinci konuda, yani Lozan ile Ankara arasındaki yazışmalar için temel kaynak olarak, Sayın Büyükelçi Bilâl Şimşir'in, Dışişleri Bakanlığı dosyalarından derlediği Lozan Telgrafları'dır. (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt I, 1990; Cilt II, 1994)

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Eski Üyesi.

İkinci konuda ise, açıklamalarımızı, 1985 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında yer alan 4 ciltlik TBMM Gizli Celse Zabıtları (1920-1934)'dır.

Açıklamalarımız sırasında, gerektiğinde diğer kaynaklara da atıfta bulunacağız.

2- Lozan'dan Önce Musul Sorunu

a) Mondros Mütarekesi ve Musul

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilâyeti olan Musul, petroler dolayısıyla daha 1914'te Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında söz konusu olmuş ise de bu konuya biraz aşağı da değineceğiz. Musul sorununun Lozan Konferansı'na gelişinin başlangıcı ise *Mondros Mütarekesi'dir*. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Irak'taki İngiliz kuvvetleri Musul'un güney kısımlarında bulunmaktaydı. O bölgeyi savunan 6. Türk Ordusu'nun Komutanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa'nın belirttiğine göre, İngiliz kuvvetlerinin 4 Kasım 1918'de Musul şehrine doğru ilerlemeleri üzerine, İngiliz kuvvetlerinin komutanları ile yaptığı görüşmelerde, “*Mütareke imzalanmış olduğum dan, ileri hareketin doğru olmadığım, mütarekeyi ihlâl ettiklerini, yeniden ateşin başlayacağını, bunun mesuliyetinin, Mütarekeyi bozan İngilizlere ait olacağını “şiddetli bir lisan ile “söylemiş, Irak'taki İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Marshall da, bu ileri harekât için Mondros Mütarekesi'nin maddelerinde kendisine destek aramış, fakat bulamayınca 7. Maddeyi ileriye sürmüş; İstanbul'daki Harbiye Nezareti de “mütarekenin bozulmasına meydan vermemek için “ve “mecburiyet halinde “Musul şehrini terk etme talimatı vermiştir¹.*

İngiliz kuvvetleri ancak 10 Kasım 1918 günü Musul'a girebilmiştir.

Görüldüğü gibi, Mütareke hükümleri ne olursa olsun, İngilizler behemahal Musul'a girmeye karar vermiş bulunuyorlardı. Askerî harekâta başladıktan sonra Mütareke anlaşmasında kendilerine “hukukî” destek aramaları, “islîm arkadan gelsin” davranışından başka bir şey değildi. Olayın bu niteliği dolayısıyla ki, daha aşağıda göreceğimiz üzere, TBMM'deki Musul tartışmalarında, bazı milletvekilleri haklı olarak “meşruiyet” veya “hukukîlik” sorununu ortaya atacaktırlar.

b) Millî Mücadele Sırasında Musul

İngilizlerin Musul'u, Mütareke anlaşmasına aykırı olarak "işgal" etmiş olmalarından olsa gerek, TBMM Hükümeti, Musul konusunda iade ilkesini benimsemiş ve Lozan Konferansının daha başlangıcında "Musul'un iadesi" veya "geri verilmesi" üzerinde ısrar ettiği gibi, Millî Mücadele sırasında da bir yandan Batıda muharebelerle uğraşırken, bir yandan da güneyde Musul'a karşı bazı faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Bu faaliyetler de İngiltere için daima endişe verici olmuştur.

Ankara Hükümeti'nin Musul'dan vazgeçmediği hususu, dolaylı ve ilk defa olarak Misakımillî'de kendisini göstermektedir. Bilindiği gibi, Misak'ın I. Maddesinde, 30 Ekim 1918 günü mütarekenin imzalandığında, işgal edilmeyen Türk-İslâm çoğunluğunun bulunduğu yerler bölünmez ve ayrılmaz bir bütün" sayılacaktı. Bu ifadede, Musul Vilâyeti'nin de Anadolu ile bütünlüğünün ve ayrılmazlığının yer aldığı açıktır.

Sakarya Zaferi, Musul bakımından İngiltere'yi büyük bir korkuya sevk etmiştir. İngiltere Sömürgeler Bakanı Winston S. Churchill, Eylül 1921 sonunda hükümete sunduğu bir raporda, "*Mustafa Kemal'in şimdi Mezopotamya¹ (Irak) ve Musul'u tehdit edebileceği birkaç bin Türk, askerinin Musul'da İngiltere'yi güç durumda bırakabileceği*"ni belirtirken. Bağdat'taki İngiliz Genel Valisi de aynı endişeyi izhar ediyor, İngiliz Genelkurmayı ise "*Mustafa Kemal'in Musul'a karşı harekete geçmesinin her zaman mümkün olduğunu*" bildiriyordu "². İşin daha ilginç yanı ise, İngiltere hükümetinin ilk defa olarak Misakımillî'yi İngilizceye tercüme ettirmesiydi³.

Sakarya Zaferi'nin önemli siyasal sonuçlarından biri de Amerika'nın ilk defa olarak Ankara'ya "gayri resmî" bir temsilci göndermesiydi. İstanbul'daki Amerikan Ticaret Komiserliğinden Julian Gillespie, Aralık sonlarında Ankara'ya gelmiş ve 1922 Şubatında Ankara'dan ayrılmıştır. Ticaret Bakanlığının bir temsilcisi olmasına rağmen, Atatürk ve arkadaşları tarafından büyük sempati ile karşılanmıştı. Atatürk tarafından da kabul edilen Gillespie özellikle Rauf (Orbay) ile uzun görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde Rauf Bey Gillespie'ye hükümetinin, iki şey arzu ettiğinin, birinin savaşı bir an önce bitirmek, İkincisinin de barış konferansında Müttefiklere, Türkiye'deki

¹ Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, Cilt 4, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 317-318.

² Ömer Kürkçüoğlu. **Türk İngiliz İlişkileri**, 1919-1926, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara, 1978. s. 208.

³ Kürkçüoğlu. **a.g.e.**, s. 210

ekonomik imtiyazların esasen tahsis edildiğini söylemek olduğunu, bu sebeple Türkiye'nin Musul konusundaki haklarını ileri sürmeye kararlı bulunduğunu, bu bölge ile Van Gölü bölgesinin petrol bakımından çok önemli olduğunu, bu konuda Amerikan şirketlerinden gelecek teklifleri Türkiye'nin tercih edeceğini bildirmiştir⁴. Gillespie'nin Ankara'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra, 1922 Martında, *Standard Oil* Petrol şirketinin bir temsilcisinin Anadolu'ya gelmesi ise⁵, Musul sorunu açısından ilginç görünmektedir.

Bütün bunların dışında, Ankara Hükümetinin Musul konusundaki faaliyetleri, Bekir Sami Bey in 1921 Martındaki Londra Konferansı sırasında da söz konusu olmuştur. Konferansın sonunda Bekir Sami Bey, Ankara'ya hareketinden önce 16 Mart günü Lloyd George ile görüşmeye gittiğinde, İngiltere Başbakanı, "*Türklerin Musul bölgesinde çıkardıkları olaylardan ötürü*", Bekir Sami Bey e uyanda bulunarak, bu olaylar devam edecek olursa. İngiltere'nin Yunanlılara yardım etmek zorunda kalacağı tehdidini savurmuş, Bekir Sami Bey de Ankara Hükümetinin Musul'da olay çıkarmak niyetinde olmadığı yolunda güvence vermişti⁶.

Ankara Hükümetinin Musul bölgesindeki faaliyetleri dolayısıyla, İngilizler Irak'taki kuvvetlerinde azaltma yapamıyorlardı⁷.

Bütün bunlar gösteriyordu ki, Ankara Hükümeti, Musul'u kaybedilmiş bir toprak olarak değil, yabancı işgali altına düşmüş bir toprağı olarak görmekteydi ve bu sebepte de barış konferansında bu toprağı "geri alacağına" inanmaktaydı. Millî Hükümet bunun kolay olmayacağı bilincine de sahip olduğundan, birtakım diplomatik kombinezonlara, daha. Lozan Konferansı'ndan önce de başvurmaktan geri kalmadı.

Ankara İtilâfnamesi

Bu konuda elde edilen ilk avantaj, Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa ile 20 Ekim 1921'de imza edilen *Ankara İtilâfnamesi*'dir. Bu 13 maddelik anlaşmanın metnine baktığımızda, doğrudan doğruya Musul ile ilgili herhangi bir hükmün yer almadığını görüyoruz. Fakat, anlaşmanın 6'ncı maddesinde, azınlıklara tanınacak haklar konusunda, Misakımillî' esas alındığına göre,

⁴ Laurence Evans, *United States Policy and Partition of Turkey*, 1914-1924. The John Hopkins Press. Baltimore. 1965, p. 334

⁵ Bak. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 223

⁶ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara. 1986. s. 134

⁷ *A.g.e.*, s. 225.

bunun dolaylı, fakat hukukî anlamı, Fransa'nın, Misakımillî'yi, Türk Hükümetinin resmi bir belgesi olarak tanımış olduğudur.

Diğer taraftan, bazı yazarlar, Ankara İtilâfnamesi ile Fransa'nın, Misakımillî'yi "yasal" olarak tanıdığını ileri sürmektedirler. Bunun için de Atatürk'ün NUTUK'taki bazı ifadelerini zikretmektedirler⁸. Atatürk, Ankara İtilâfnamesi'ni yorumlarken, Misakımillî'den söz etmeyip, sadece, "*Bu İtilâfname ile âmal-i milliyemiz ilk defa olarak düvel-i garbiyeden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu*" demiştir⁹. Şüphesiz, âmal-i millî deyimini Misakımillî' olarak kabul etmekte bir yanlış olamaz. Fakat, bu bir yorum şeklidir. Fakat, Ankara İtilâfnamesi'nin Misakımillî'yi "yasal" olarak kabul ettiğini ileri sürmek çok tartışma götürür. En azından hukukî bakımdan.

Bununla beraber, Ankara İtilâfnamesi'nin İngiltere'de, özellikle Musul konusunda büyük telâş ve kızgınlığa sebep olduğu bir gerçektir. İngiltere'yi tepkiye sevk eden birçok sebepler arasında, önemli ve Musul ile ilgili olanı, İtilâfname'nin 10'uncu maddesiydi. Bu madde ile, Ankara Hükümeti, Fransa'ya bırakılan Bağdat Demiryolu'nu (Meydanı Ekbez Çobanbeyli) kullanma hakkına sahip olacaktı. İngilizlere göre, Türkler, askeri amaçlarla Bağdat demiryolunu serbestçe kullanabileceklerdi. "*Demiryolu, Musul'a saldıracak askerî birlikleri taşımak için bile kullanılabilirdi*". Bu konu İngiliz kabinesinde uzun boylu görüşülüyordu. "*Çünkü Musul Türklere açık tutuluyordu*". Fransa, Mustafa Kemal'in Musul'a doğru harekete geçmesini "*memnuniyetle seyredecekti*". İngiliz kabinesine göre, Türkiye'nin elde ettiği bu yeni durum "*Hindistan'ı da etkiliyordu*"¹⁰.

Amerika, Petrol ve Musul

Millî hükümetin ve özellikle Atatürk'ün, gerek Musul sorununda, gerek genel olarak Müttefiklere karşı politikasında, "*Amerika kartı*"nı oynamaya, çok önem verdiği görülmektedir. Bu durum hem Millî Mücadele sırasında ve hem de Lozan Konferansı sırasında söz konusu olmuştur. Bununla beraber, bu politikanın çok başarılı sonuç verdiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü

⁸ Bak: Sonyel, a.g.e., s.202. Sonyel, bu "yasal" tanıma konusunda Atatürk'ün ifadesinden başka birtakım yabancı kaynakları zikretmekte ise de belirttiğimiz gibi ne Ankara İtilâfnamesinin metninde ve ne de Atatürk'ün sözlerinde bu görüşü destekleyen bir unsur yoktur. Yalnız, belirttiğimiz gibi, Ankara İtilâfnamesinin 6'ncı maddesinde azınlıklar dolayısıyla Misakımillî'ye bir "meşruiyet" ve "resmîyet" kazandırmaktadır.

⁹ Nutuk-Söylev, Türk Tarih Kurumu Yayını, II. Cilt, Ankara, 1989, s. 384.

¹⁰ Bilal N. Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, Ankara Bilgi Yayınevi, 1989, s. 205.

Amerika. kendi ticarî ve ekonomik çıkarlarını korumada hassasiyet gösterirken, politik konulara bulaşmamaya büyük özen göstermiştir.

Ekonomik çıkarları ve özellikle petrol ihtiyacı dolayısıyla. Millî Mücadele başladığında, Amerika Orta Doğu ve özellikle Mezopotamya, yani Musul petrolleri ile ilgilenmeye başlamıştı.

Amerika'nın 1917 yılında savaşa katılmasından sonra, Amerika'da petrol tüketiminin artması. Amerikan hükümetini endişelendirmişti. Yapılan araştırmalar, o günkü tüketim temposuna göre, Amerika'nın kendi petrol kaynaklarının ancak 20 yıl için yeterli olacağını göstermekteydi. Bunun üzerine Amerika dünyanın diğer yerlerindeki petrol kaynaklarına gözünü çevirdi. Senato tartışmalarında, İngiltere'nin, dünya petrol kaynaklarını ve özellikle Orta Doğu petrollerini ele geçirmek istediği görüldü ve bu tarihten itibaren Amerika ile İngiltere arasında petrol konusunda bir çekişme başladı. Bu arada, *Standard Oil Co.* adlı Amerikan petrol şirketi, Osmanlı Devletinden Filistin'de petrol arama izni aldığı gibi, 1919 yılından itibaren de Mezopotamya (Musul) petrolleri ile de ilgilenmeye başladı. Amerikan petrol şirketinin bu faaliyeti İngiltere'yi rahatsız etmiş olmalı ki, 1919 yılında Filistin'deki İngiliz yönetimi memurları, *Standard Oil'in* Kudüs'teki ofisini basarak, imtiyaza ait belgeleri aldıkları gibi, bu şirketin Irak'taki petrol imkânları konusunda inceleme yapan teknisyenlerini de engellemeye başlamışlardır. Bu olay İngiltere ile Amerika arasındaki gerginliği daha da arttırmış ve Amerika, İngiltere'ye protesto üzerine protesto göndermiştir. Hele, İngiltere ile Fransa'nın 1920 Nisanında San Remo'da, dünya petrollerini paylaşma anlaşması yapmaları, İngiltere'nin bu anlaşma ile Fransa'ya Musul petrollerinin işletilmesinde %25 hisse vermesi ve Amerika'nın da bu gizli anlaşmanın metnini ele geçirmesi, tâbir caizse, kıyametin kopmasına sebep oldu. Amerika 1920 Mayısında İngiltere'ye verdiği notada, San Remo anlaşmasını tanımadığını belirterek, manda rejimine tâbi ülkelerde de olsa, Amerika'nın "*Açık Kapı*" veya "*Fırsat Eşitliği*" ilkesini savundu. İngiltere'nin bu notaya cevap vermemesi üzerine Amerika, hemen hemen aynı nitelikte olmak üzere, 1920 Temmuzunda bir nota daha verdi.

Bunun üzerine İngiltere 9 Ağustosta Amerika'ya verdiği cevapta, kendisinin, Amerika'nın ilkelerine aykırı hareket etmediğini belirterek, bunu ispat etmek için Sevres Antlaşmasının 311. ve 312. maddelerini örnek olarak

gösterdi¹¹. Bununla beraber, Amerika ile İngiltere arasında Musul petrolleri konusundaki anlaşmazlık, bundan sonra da devam etmiş ve ancak 1928 yılında kesin bir anlaşma ile sonuçlanmıştır¹².

Şüphesiz, Amerika ile İngiltere arasında, kapalı kapılar arkasında cereyan eden bu Musul petrolleri mücadelesinin ayrıntılarından Ankara haberdar değildi. Fakat, Amerikan petrol şirketlerinin ve hatta Amerika'nın "Mezopotamya" petroleri ile olan ilgisi de kimsenin bilinmezliğinde değildi. Bundan dolayıdır ki, Millî Hükümet, Millî Mücadele sırasında "*Amerika kartı*"nı oynarken, Musul petrollerini önemli bir koz olarak kullanmak istemiştir. Ve bu kozu oynayarak Musul'u "*geri alma*" politikasına bir güç kazandırmak istemiştir. Bu politika, Lozan Konferansı'nın ilk gününden itibaren de uygulanmaktan geri kalmamıştır.

3- Lozan Konferansında Musul ve Türkiye

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığındaki delegasyon, Lozan'a gönderilirken, Hükümet tarafından delegasyona 12 maddelik bir talimat verilmişti. Bu talimatın beş maddesi doğrudan doğruya toprakla ilgiliydi ve talimatın I. Maddesinde, Türk toprakları üzerinde Ermenilere bir yurt verilmesinin müzakere dahi edilmemesi iken Musul konusunda da "*Süleymaniye, Kerkük ve Musul un Türkiye 'ye geri verilmesi istenmeli: fakat İngiltere 'ye bazı ekonomik ayrıcalıklar. meselâ petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık sağlanması görüşülebilir* " şeklinde bir talimat verilmişti. Talimat'ın, toprakla ilgili diğer maddeleri, Suriye sınırının daha güneye çekilmesi, Anadolu'ya yakın adaların Türkiye'ye verilmesi ve Doğu Trakya'da 1914 sınırının sağlanması ve Batı Trakya'da da halkın oyuna başvurulması gibi hususlardı¹³.

İsmet Paşa delegasyonuna verilen 12 maddelik talimatın 1. Maddesinin, Türkiye için hayatî önemi olan Ermeni sorununa, fakat 2. Maddesinin de Musul sorununa ait olması TBMM Hükümetinin Lozan Konferansı'ndaki önceliklerinin açık ifadesini teşkil etmekteydi.

¹¹ Sevres Anlaşmasının özellikle 311. Maddesi Osmanlı Devleti'nin verdiği bütün imtiyazların geçerli olacağını belirtmekteydi. 312. Madde ise daha özel nitelikli olup. Balkan savaşları sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan topraklarla ilgiliydi.

¹² Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey**, p. 294-307.

¹³ Bu talimat için bak: Sonyel. **a.g.e.**, Cilt II. s. 296

A) Amerika ile İlk Temaslar

Diğer taraftan. TBMM Hükümetinin Roma Temsilcisi, Celâleddin Arif Bey, Lozan'daki Amerikan Delegasyonu başkanlığına tayin edilen Roma Büyükelçisi Child (Richard Washburn) ile, kendi teşebbüsü ile, 15 Kasım 1922'de Roma'da yaptığı görüşmede, özellikle kapitülasyonlar üzerinde durarak, Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırmaya kararlı olduğunu, fakat herhangi bir “*dost*” “ülkeye tatminkâr garantiler verilebileceğini söylemiştir¹⁴. Celâleddin Arif Bey, Child ile ikinci görüşmesini 22 Kasım 1922 günü bu sefer Lozan'da yapmış ve yine, kapitülasyonlar başta olmak üzere, Türk hükümetinin önem verdiği konuları belirtirken, Musul üzerinde de durmuş, TBMM Hükümetinin, Amerika'nın Musul petrollerine (“Mossoul oil lands”) en geniş şekilde katılıp, herhangi bir devletten çok daha fazla (her halde İngiltere kastediliyordu) hisseye sahip olmasını arzu ettiğini söylemiştir¹⁵.

Diğer taraftan, İsmet Paşa da 27 Kasım'da Amerikan delegesi Child ile görüşmüştür. İsmet Paşa Musul konusunu açtığında, Child, Amerika'nın, Musul'un kimin olacağı hususu ile ilgilenmediğini, fakat kimde kalırsa kalsın, Amerika'nın “Açık Kapı” (yani fırsat eşitliği) ilkesine önem verdiğini belirtmiş tir¹⁶. Child, İsmet Paşa ile görüşmesinden iki gün önce, Konferansın ülke sorunları ile askerî sorunları ele alan ve Lord Curzon'un başkanlık ettiği Birinci Komisyon da 25 Kasım 1922 günü yaptığı konuşmada da, Amerika'nın, Türk toprakları üzerinde ticari ekonomik nüfuz bölgeleri tesis eden anlaşmaların fakat özellikle 1920 Nisanındaki San Remo anlaşmasının Açık Kapı ilkesine aykırı olduğunu, Amerika'nın da kendi haklarını ve özellikle Açık Kapı ilkesini korumak istediğini uzun bir deklarasyonla bildirmiştir¹⁷. Amerika'nın, Musul konusundaki bu tutum ve politikası bütün Konferans boyunca aynen devam ettiği gibi, İsmet Paşa da, 17 Aralık 1922 akşamı Child ile yaptığı görüşmede, kendisinin, özellikle

¹⁴ **Paper Relating to the Foreign Relations of the United States 1923**. Washington D.C., Government Printing Office. 1938, p. 1040-1041, Child'dan Washington'a 15 Kasım 1922 günlü ve 226 sayılı telgraf.

¹⁵ **Foreign Relations of the U.S. 1923**, Vol. II. p. 901, Lozan'daki delegasyondan Washington'a 22 Kasım günlü telgraf.

¹⁶ İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği 22 Kasım 1922 tarihli telgrafında, Child'la görüşmesinden söz ederken, esas itibar ile Musul konusunu zikretmekte (Bak. Bilal N. Şimşir. **Lozan Telgrafları**, Cilt I. 1922-1923, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s. 149), buna karşılık Child'da İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeye ait olarak Washington'a gönderdiği 27 Kasım tarihli telgrafında (Foreign Relations of the U.S., 11, p. 906-907) Musul'dan hiç söz etmemekte, kapitülasyonlar ve Ermeni meselesini zikretmektedir.

¹⁷ Foreign Rel. 1923, Vol II, p. 904-905, Amerikan delegasyonundan Washington'a 25 Kasım tarihli telgraf.

petrol konusunda hiçbir devletle herhangi bir alışverişte bulunmadığını ve Açık Kapı ilkesinin Türk Hükümeti tarafından tamamen desteklendiğini bildirirken¹⁸, Lord Curzon da, Birinci Komisyon'un 23 Ocak 1923 günlü oturumunda, biraz karmaşık bir şekilde de olsa İngiltere'nin de Açık Kapı ilkesine katıldığını beyan etmiştir. Curzon'un bu karmaşık beyanı Amerikan delegasyonunu tatmin etmediği için, delegasyon, Açık Kapı'nın özellikle Mezopotamya'da uygulanmasından ne anladığını ayrıntıları ile belirten, yazılı bir deklârasyon yayınlamıştır¹⁹.

Görülüyor ki, Amerika'nın "Musul Sorunu"ndaki bu tutumu, Türkiye'ye her hangi bir fayda sağlayacak nitelikte olmamıştır. Türkiye'nin, Musul petrollerinde kimse ile pazarlığa girmemiş olmasının ve Açık Kapı ilkesini desteklemesinin de Amerika üzerinde ne derece etki yaptığı konusu da, çok tartışma götürür. Zira, Musul konusunda Lord Curzon'un inat ve kararlılığının Amerikan delegasyonunun gözünden kaçması mümkün olmadığı gibi, daha yukarda da belirttiğimiz üzere, Amerika'nın "Mezopotamya petrolleri" konusunda İngiltere ile kavgası 1928 yılına kadar sürmüştür.

B) İsmet Paşa ve Ankara

Buna karşılık, İsmet Paşa'nın Lord Curzon ile Musul Mücadelesi, daha ilginç gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmelerin niteliğine girmeden hemen belirtelim ki, yayınlanan hali ile, bizim, Lozan Telgrafları'nı incelememizden çıkardığımız sonuç, İsmet Paşa'nın Lozan'da izlediği politika ve Ankara'ya bildirdiği görüşlerin, hemen tamamının, Ankara tarafından desteklenmiş olduğudur. Denebilir ki, *temel ilkelere ciddi şekilde ters düşmedikçe*, Ankara, gelişmelerin, inisiyatifini İsmet Paşa ya bırakmış görünmektedir. Özellikle Atatürk'ün İsmet Paşa ya en büyük desteği verdiği görülmektedir. Zira, daha 26 Aralık 1922 de İsmet Paşa ya gönderdiği iki telgraf özellikle dikkati çekmektedir. Bir konu dolayısıyla gönderilen birinci telgrafta Atatürk, "*zekâ ve kiyasetinizi bu münasebetle takdir ve tebrik ederim*" derken, İsmet Paşa'nın kendisine gönderdiği bir mektuba cevap teşkil eden ikinci telgrafında, "*Parlak bir netice-i muvaffakiyetle, şerefli avdetinizi düşünerek müteselli olmaktadır. Orada ihraz ettiğin ihtiramlı mevkii ve cihana izhar ettiğin kudret, zekâ ve liyakati, mes'udane temaşa ediyorum*" demekteydi²⁰.

¹⁸ Ag.k., p. 927-928. Lozan Telgrafları, I, s. 239, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa 18 Aralık 1922 tarihli telgraf.

¹⁹ Bak: Foreign Rel 1923 II, 957-958.

²⁰ Lozan Telgrafları, I, s. 278-279.

Hükümetin ve Atatürk'ün İsmet Paşa'ya karşı destekleyici ve güç verici tutumu, daha aşağıda belirteceğimiz, Konferans'ın kesilmesinden sonra, TBMM'nin gizli oturumlarında yapılan eleştiri ve tartışmalarda çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır, yine bu gizli oturumlarda ortaya çıkacaktır ki, İsmet Paşa Lozan'da, esasında, Atatürk'ün çizmiş olduğu bir politikayı izlemekteydi.

C) Fransa ile Düş Kırıklığı

İngiliz-Türk Musul Mücadelesi'nden önce belirtmemiz gereken son bir nokta ise özellikle Musul konusunda, Lozan Konferansı'nda Fransa'nın tutumudur. Daha önce de değindiğimiz üzere, güney sınırlarınız konusunda Fransa ile yapılan *Ankara İtilâfnamesi*, dolaylı da olsa, bir bakıma Musul konusunu da yakından ilgilendirmekteydi. Ayrıca, bu anlaşmada, azınlıklar dolayısıyla da olsa, Misakımillî'den resmî bir belge olarak söz edilmesi, Fransa'yı dolaylı bir şekilde Musul'a bağlamaktaydı. Kaldı ki, bütün bunların dışında, 1921 sonlarından itibaren Fransa ile bir yakınlaşmanın teessüs etmesi ve hatta Fransız-İngiliz münasebetlerinin ciddi bir kriz geçirmesinin, bütün bu durumların, Lozan'a giderken Türk heyetinde, Fransa konusunda bir iyimserlik yarattığı inkâr edilemez. Fakat şu da. bir gerçektir ki, Konferans ta Fransa'nın davranış ve tutumları! Türkiye bakımından somut düş kırıklığı olmuştur. Buna "*Musul Sorunu*" da dahildir.

İsmet Paşa'nın 30 Kasım 1922 günlü telgrafında belirttiğine göre, Fransız baş delegesi o gün İsmet Paşa'yı ziyarete gelmiş ve bu arada İsmet Paşa, "*Musul'u kesinlikle istiyoruz*" diyerek Fransa'nın görüşünü öğrenmek istediğini bildirince, Fransız, İsmet Paşa'ya, *Musul sorununun İngilizlerle Türkler arasında halledilmesi gerektiğini ve bu konuda Fransa kesin bir tavır almak zorunda kalırsa, "İngiliz ittifakına bağlı kalacaklarını"* söylemiştir²¹.

Fransız delegesinin bu sözlerinin anlamı, İngilizlerle ne şekilde anlaşsanız anlaşın, makbulümüzdür; fakat anlaşamazsanız ve biz de bir karar vermek zorunda kalırsak, İngiltere'yi tercih edeceğiz, demektir. Yalnız bu sözlerde de samimiyet aramak gereksizdi.

Çünkü, İngiltere ile Fransa arasında 1920 Nisan'ında San Remo'da yapılan anlaşmaya göre, İngiltere, Musul petrollerinin işletilmesinde Fransa'ya

²¹ A.g.k., I, s. 152.

%25 hisse vermişti. Ayrıca Fransa İngiltere'nin Musul'u terk etmeyeceğini gayet iyi biliyordu.

Fransa'nın bu samimiyetsizliğinin önemli noktası, Fransa ile İngiltere arasında 27 Nisan 1920'de San Remo'da, Musul petroleri konusunda yapılmış olduğu halde, Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşma olursa, sanki bunu kabul edecekleri gibi bir izlenim vermeleriydi İngilizlerin Musul'dan çıkmayacaklarına Fransa herhalde emin bulunuyordu.

D) İngiltere ile Musul Kavgası

İngilizlerle Musul konusunda ilk temas 30 Kasım 1922 günü, ikinci delege Dr. Rıza Nur Beyin. İngiltere Dışişleri Müsteşarı ile yaptığı görüşme ile olmuştur. İlginçtir bu görüşmede, Musul petrollerinin işletilmesi konusu ele alınmış ve tarafların bu işi önce uzmanlara havale etmelerine karar verilmiştir. Uzmanlar toplantısında Türk tarafını delegasyondan Muhtar (Çilli) Bey temsil etmiş ve Curzon'ın 1 Aralık'ta Londra'ya çektiği telgrafa göre,²² Muhtar Bey, Musul petrollerinin işletilmesine Türkiye'nin, Fransa ve Amerika ile eşitlik düzeyinde katılmak istediğini, *fakat bundan önce. Irak sınırının Türkiye lehine düzenlenmesi gerektiğini* söylemiştir. İsmet Paşa'da 30 Kasım günlü telgrafında Türk tarafının, *Musul'un, Türkiye'nin bir parçası olduğunu bildirmesi üzerine*, İngilizlerin de işletme ortaklığı için, sorunun *siyasal* tarafının çözümlenmesini istediklerini bildirmekteydi²³.

Bu ilk temastan görülüyordu ki, İngilizler, Türkiye ye Musul petrollerinden şu veya bu şekilde bir hisse vererek. Türkiye'yi susturacaklarına inanmışlardı. Bu inanç, Curzon'ın, yukarıda sözünü ettiğimiz telgrafının sonunda da açıkça ifade edilmişti Yalnız Curzon'ın şartı, Türkiye'nin Musul üzerindeki iddiasından vazgeçmesi idi. Bu bakımdan, Türkiye'nin daha ilk günden. Musul'un mülkiyeti sorununu ortaya atması. İngilizler için büyük sürpriz olmuş olsa gerektir.

Bununla beraber. İngilizlerin, Türkleri Musul dan vazgeçirmek için yine bir uzlaşma yolu aradıkları görülmektedir.

İsmet Paşa, 7 Aralık 1922 günü İngiliz Müsteşarını davet ederek, kendisine, artık barış için karar alma zamanı geldiğini belirtmiş ve barış için de

²² Curzon'un telgrafının metni için bak: Lozan Telgrafları, I. s. 1 52'deki numarasız dipnotu.

²³ Lozan Telgrafları I, s. 152.

“Musul meselesinin hallinden başlayalım demiştir²⁴. Gerçekten, İngiliz Dışişleri Müsteşarı, ertesi günü, yanında danışmanları olduğu halde İsmet Paşa ya gelmiştir. İsmet Paşa’nın, Türkiye’nin istediği Musul vilâyetinin sınırlarını kendisine göstermesi üzerine. Müsteşar, karşı teklif olarak. Araplarla meskûn toprakları kendilerinin alacağını, Kürtlerle meskûn toprakları da Türkiye’ye bırakmak istediklerini söylemiştir. Müsteşar, “müttefiklerimiz Arapları bırakmayız” demiştir. İsmet Paşa’nın belirttiğine göre, İngiliz’in bu teklifi ile Dicle’nin iki yanındaki toprakları İngilizler alıyor ve Süleymaniye ile kuzeyindeki ve bir şerit halindeki dağlık bölge de Türkiye’ye verilmekteydi²⁵.

İngilizler, bu toplantıda, “Bermûta anlaşırız ve herhalde sulha varırız” demişlerse de arkası gelmemiştir. Şunu da belirtelim ki. Curzon’ın onayı olmadan, Müsteşarın böyle bir teklif yapması mümkün değildi.

Paylaşma pazarlığının arkasının gelmemesinin sebebi, paylaşmayı İngiltere Dışişleri Bakanlığının kabul etmemesiydi. Lord Curzon’a Londra’dan gönderilen talimatta Türkiye’ye bırakılmak istenen toprakların verilemeyeceği şu gerekçelere dayandırılmaktaydı²⁶. 1) Bu bölgeyi vermek İngiltere’nin durumunu zayıflatır ve Türkler ondan sonra Musul vilâyetinin tamamını isterler. 2) Türkiye kuzeydeki Kürt bölgesini aldıktan sonra, güneydeki Türk bölgesini de almak ister. 3) Bu bölgenin Türkiye’ye verilmesi. Irak’taki ulaşımı sekteye uğratar. 4) Bağdat ile İran arasındaki ulaşım da tehlikeye düşer. 5) İdarî zorluklar ortaya çıkar. 6) İngiltere’nin Irak ta daha fazla asker bulundurması zorunluluğu doğar. Nihayet bu gerekçelere bir de petrol eklenmekteydi.

İngiltere’nin, Musul konusunda Türkiye ile uzlaşma politikası bu şekilde sona ermiş olmaktadır. Bu ise, bu tarihten sonra, her iki tarafın da karşılıklı tutumlarının sertleşmesine ve tam bir inatlaşmaya sebep olacaktır. Bu sertleşmenin ilk işareti de İsmet Paşa’nın 10 Aralık günü Curzon ile yaptığı görüşmede ortaya çıkmıştır. Curzon, Musul sorununda kesinlikle tâviz veremeyeceklerini söyleyince ve hükûmetinin kararlılığını belirtince, İsmet Paşa da aynı kararlılıkla cevap vermiş, bunun üzerine Curzon bazı tehditlerde bile bulunmuştur.²⁷ Curzon, bu görüşmeyi Londra’ya bildirirken, “...İsmet ile yaptığım görüşme dostane olmakla beraber, hiçbir sonuç vermedi. Çünkü

²⁴ Aynı kaynak, s. 179, İsmet Paşa’dan Başbakanlığa 7 Aralık 1922 günlü telgraf.

²⁵ Aynı kaynak, I, s. 183. İsmet Paşa’dan Başbakanlığa 8 Aralık 1922 günlü telgraf.

²⁶ Lozan Telgrafları, I. s. 224. İsmet Paşa’nın 15 Aralık 1922 günlü telgrafından sonra, konulan not.

²⁷ Ag.k., I, s. 197, İsmet Paşa’nın 11 Aralık günlü telgrafı.

İsmet Paşa, Musul 'u kendilerine teslim etmemiz üzerinde ısrar etti ve Musul 'u almadan asla Ankara 'ya dönmeyeceğini söyledi, "diyordu"²⁸.

10 Aralık görüşmesinden sonra, Curzon İsmet Paşa ya, Musul konusunda hükümetinin görüşlerini belirten bir muhtıra da göndermiştir²⁹. Bu muhtıra, Curzon'ın daha önce ileri sürdüğü iddiaları tekrarladığı gibi, İngiltere'nin, Milletler Cemiyeti tarafından mandater tayin edildiği bir toprağı iade edemeyeceğini bildiriyor ve "*Hükümetim, Musul vilâyetini iade etmeyi tasavvur edemez*" *diyordu*³⁰.

Curzon'ın bu muhtırasına, İsmet Paşa 24 Aralık'ta cevap vermiştir.³¹ *Journal* gazetesinde çıkan habere göre, İsmet Paşa, muhtırasında, Musul nüfusunun 263.830 Kürt ve 146.960 Türk'e karşılık, ancak 53.210 Arap ihtiva ettiğini, Kürt ve Türklerin "Anadolu lehçesi" ile Türkçe'yi konuştuklarını, Curzon'ın iddialarına cevaben belirttikten sonra muhtırasının sonunda. Musul'un, mütarekeden sonra, İngiliz kuvvetleri tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiş olduğunu ve *Misakımillî'ye göre de ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğini* bildirmekteydi³². Gazetenin verdiği bu son cümleyi, İsmet Paşa. Ankara'ya telgrafında şu şekilde ifade etmektedir: "*Türkiye, vatanın gayr-ı kabil i infikâk eczasından olan Musul üzerindeki hukuk-ı hâkimiyetinden feragat etmeği tasavvur edemez.*"³³.

Türk ve İngiliz delegasyonları arasında 27 ve 28 Aralık günlerinde birer nota daha teati edilmiştir³⁴. Fakat bu muhtıralar, tarafların, sıkı sıkıya bağlandıkları görüşlerinde hiçbir değişiklik meydana getirmemiştir. Aksine, iki taraf arasında gizli cereyan eden bu tartışmalar Musul sorununu, ciddi bir anlaşmazlık konusu olarak aleniyete intikal ettirmiştir. Onun içindir ki İsmet Paşa Ankara'ya, "*...muhtıra müdavelesi ile idame edilen Musul münakaşası eskârı umumiyye ilân edilmiştir. Kafi ve alenî vaziyet almışlardır. Aleni uğraşmak istiyorlar*" diye yazıyordu;³⁵ İsmet Paşa'nın bu ifadesi de gösteriyor ki, Musul sorunu havayı iyice gerginleştirmiş bulunmaktaydı. Daha da

²⁸ A.g.k, I, s. 197'nin dipnotu.

²⁹ Bu muhtıranın metni Lozan Telgrafları arasında bulunmamaktadır.

³⁰ **Lozan Telgrafları**, Cilt I, s. 224.

³¹ İsmet Paşa'nın da cevabî muhtırası da Lozan Telgraflarında yer almamıştır. Yalnız 25 Aralık 1922 tarihli *Journal* gazetesinde İsmet Paşanın muhtırasının bir özeti haber olarak verilmektedir.

³² Bak: **Lozan Telgrafları**, I, s.274

³³ A.g.k., I, s. 273, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa 24 Aralık 1922 günlü telgraf.

³⁴ Bak: **Lozan Telgrafları**, I, s. 288 ve dipnotları.

³⁵ A.g.k., I, s.288. İsmet Paşa'dan Ankara'ya 28 Aralık 1922 günlü telgraf.

önemlisi, 27 Kasım'dan beri, sadece Türk-İngiliz ikili görüşmelerinin çerçevesi içinde kalan Musul sorunu, şimdi bu çerçeveden çıkıp, Konferans gündemine doğru yol almaktaydı. Türkiye için bu durumun bir hayli sıkıntılı olacağı gerçektir. İsmet Paşa'nın, *"Musul meselesi en buhranlı günlerdedir. Her taraftan her nevi tehditler yayılmaktadır, "şeklindeki sözleri*³⁶ bunun açık işaretiydi.

1922 yılının son günleri ile 1923 yılının ilk günlerinde temas ve müzakereler yine hareketlenmiş ise de bunlardan da bir sonuç çıkmamıştır. Bunları özetlemeden önce, yılın ilk günlerinde bir Amerikalı diplomatın ilginç bir gözlemini belirtmek isteriz. Amerikan delegasyonunun 2 numarası ve Lozan Konferansının ikinci döneminde Amerikan Baş delegesi, daha sonra Cumhuriyet döneminin ilk Amerikan Büyükelçisi *Joseph C Grew*, anılarının 3 Ocak (1923) günlüğüne, Musul üzerindeki mücadele için, şunları yazmıştır: *"Sebeplerden biri petrol kaynaklarını ele geçirmek olmakla beraber, asıl sebep, Musul'un gerek İran bakımından gerek Müslüman ve Doğu milletlerinin bütünlüğü açısından, askerî nitelikli bir anahtar olarak kabul edilmesi idi".* Grew'nun bundan sonraki gözlemi ise şöyleydi: *"Hiç şüphe etmiyorduk ki, Venizelos, Konferansın dağılmasından ve Türklerin, Yunanlılara Trakya'yı tekrar ele geçirme fırsatını sağlayacak bir güney sınırı harekâtından hiç üzüntü duymayacaktı"*³⁷.

Bu sıkıntılı ve gergin durum içinde, başka bir ilginç gelişmede, Türk Genelkurmayı'nın *da herhangi, şerait altında olursa olsun*, Musul'un yönetimimiz altında bulunması gerektiğini vurgulamasıydı³⁸.

Ocak ayı başında her iki taraftan da bir uzlaşma, çabası değil, fakat teşebbüsü gözlenmektedir. Daha doğrusu bu teşebbüsler bir zemin yoklaması niteliğini taşımaktadır. Şöyle ki: 3 Ocak 1923 akşamı Türk ve İngiliz uzmanlar bir araya gelip "Musul sınırı" konusunu görüşmüşlerdir. İngiliz tarafı, Musul için şimdiye kadar ileri sürdükleri gerekçeleri hiç zikretmeyerek, Musul'un Irak için gerekli olduğunu ileri sürüp, Musul vilâyetinin kuzey sınırlarının Türkiye ile Irak arasında sınır olmasını istemişlerdir³⁹. Tabiatıyla, bu teklif ile sorunun esas niteliğini değiştirmemekle beraber, İngilizlerin bir "sınır pazarlığı" yoluyla Türkiye'ye Musul'u unutturmak taktiğine başvurmak

³⁶ A.g.k., I. s. 299, İsmet Paşa'dan Ankara'ya 30 Aralık 1922 günlü telgraf.

³⁷ Joseph C. Grew, *Turbulent Era*, Vol. I, Boston Houghton Mifflin Co., 1952, s.529.

³⁸ **Lozan Telgrafları**, I, s. 317, Başbakan Rauf (Orbay) Bey'den İsmet Paşaya 3 Ocak 1923 günlü telgraf.

³⁹ A.g.k., I, s. 328, İsmet Paşa'dan Ankara'ya 4 Ocak 1923 günlü telgraf.

istedikleri görülmekteydi. Onun içindir ki, İsmet Paşa, bu toplantı için Ankara'ya “ciddi bir şey görüşülmedi” demiştir.

Bundan iki gün sonra, 5 Ocak günü Curzon, Müsteşarını, Musul konusunu konuşmak üzere İsmet Paşa ya yollamıştır. Müsteşar, Musul şehrini vermeyerek, Kürdistan arazisini (?) ve petrolden hisse vermeyi teklif etmiştir. Buna cevaben İsmet Paşa, Musul'u almadan, doğudan ve güney-doğudan toprak alınamayacağını, söylemiş dolayısıyla Musul şehrini istemiştir.

İsmet Paşa, “Bizim için Musul bir vatan meselesi, sizin, için ise bir petrol meselesidir” dedikten sonra, petrol sorununda İngilizleri tatmin edecek bir çözüm için ortak çalışma yapılabileceğini belirtmiştir⁴⁰. İsmet Paşa, İngilizlerle bir uzlaşma sağlamak üzere, son koz olan bu petrol kozunu da oynamaya karar vermiş ve delegasyondan Muhtar (Çilli) Bey ile Mustafa Şeref (Özkan) Beyi gizlice Londra'ya yollamıştır. Muhtar Bey demiryolu ve petrol işlerinde uzman ve Mustafa Şeref Bey de eski Ticaret Bakanıydı.

İsmet Paşa'nın petrol konusunda böyle bir teşebbüste bulunmasının sebebi, bu sırada işbaşına gelen Başbakan Bonnar Law'ın, Musul yüzünden bir kriz çıkmasından çekinerek, İngiltere'nin Irak tan büsbütün çekilmesini istemesiydi⁴¹. Ne var ki. İsmet Paşa'nın danışmanları, İngiliz Başbakanı ile görüşemedikleri gibi, Musul petrolleri ile ilgilenen bir-iki milletvekili görüşmekten öteye gidemediler⁴². Kaldı ki, olayı haber alan Lord Curzon, İsmet Paşa'nın, böyle kendisinin arkasında bazı teşebbüslere girişmesinden sinirlenmiş ve İsmet Paşa ya bir mektup göndererek, olaydan hayret duyduğunu ve Musul sorununda İngiltere Hükümeti adına konuşacak tek yetkilinin kendisi olduğunu bildirmiştir İsmet Paşa ise cevabında, “teşebbüsat-ı iktisadiye” için Avrupa'nın her tarafından Türkiye'ye başvurular olduğunu. Londra'ya giden heyetin de bu konuyu incelemekle görevli olduğunu, yoksa bir “teşebbüsat-ı siyasiye”nin söz konusu olmadığını bildirmiştir⁴³.

Hâsılı İsmet Paşa'nın “petrol kozu da yürümemişti. Yürümediği gibi, İngilizleri yahut Curzon'ı Türkiye aleyhine yeni metotlara başvurmaya sevk etmiş görünüyor. İsmet Paşa 14 Ocak'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafında, İngilizlerin, Türkleri yıldırıp, Musul'dan vazgeçirmek için, müttefiklerini de Türkiye ile anlaşmazlık haline sokmaya çalıştıklarını bildiriyor ve “*Sulh*,

⁴⁰ **Lozan Telgraftan**, I, s. 338, İsmet Paşa'dan Ankara'ya 6 Ocak 1923 tarihli telgraf.

⁴¹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 308.

⁴² **A.g.e.**, s. 310.

⁴³ **Lozan Telgrafları**, I, s. 379-381.

Musul meselesinin üzerindedir” diyordu⁴⁴ İsmet Paşa’nın bu teşhisi doğru çıkmış görünüyor. Çünkü Curzon, 19 Ocak 1923 günü İsmet Paşa ya gönderdiği mektupta,⁴⁵ 27 Kasım 1922’den beri, yani sekiz haftadır, Musul konusunda cereyan eden ikili müzakerelerden bir sonuç çıkmaması dolayısıyla, konuyu, kendisinin başkanı olduğu Birinci Komisyona havale etmeye karar verdiğini ve Komisyonun 23 Ocak’ta konuyu ele alacağını bildirdi.

Bunun üzerine İsmet Paşa, Ankara’ya, 23 Ocak günü I. Komisyonda Musul için plebisit yani halk oylaması teklif edeceğini bildirmiş ve onay istemiştir⁴⁶.

Ankara ise, verdiği cevapta, halkın oylarının serbestçe ortaya çıkabilmesi için, bütün “işgal kuvvetlerinin” ve aynı zamanda oradaki “teşkilâtının” da geri çekilmesi ve “geçici bir yönetimin” kurulması şartını ileri sürmüştür⁴⁷.

Curzon ise, İsmet Paşa’ya mektup gönderdiği aynı gün, Londra’ya gönderdiği raporunda da Türklerin, I. Komisyon’da, Musul vilâyetinin tamamını veya bir kısmını isteyecekleri ve sorunu, kendisinin başkanı olduğu I. Komisyona havale etmekle Türk tezinin zayıflığının bütün dünyanın gözleri önüne serileceği iddiasını ileri sürüyordu⁴⁸.

İsmet Paşa’nın, “Musul’un siyasî muharebe günü” 23 Ocak 1923 günü, Lozan Konferansının en çetin günlerinden biri oldu ve tâbir caizse, Musul için tam bir “meydan döğüşü” yapıldı. Konu sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki oturumda tartışıldı. Sabah oturumu saat 11:00’de açılmış ve 14:10’da sona ermiştir. Öğleden sonra oturumu daha kısa sürmüş ve saat 18:00 de açılıp 19:20’de sona ermiştir. Öğleden sonra oturumunun daha kısa sürmesinin sebebi, söylenecek her şeyin esas itibariyle sabah oturumunda söylenmiş olmasıydı. Öğleden sonra oturumu, sabah ortaya atılan bazı noktaların karşılıklı cevaplaması ile geçmiştir.

İsmet Paşa sabah oturumunda yaptığı yazılı ve uzun konuşmada,⁴⁹ Musul’un neden Türkiye’ye ait olduğunu, etnografik, siyasal, tarihî, askeri ve

⁴⁴ A.g.k., I, s. 384-385.

⁴⁵ Mektubun orijinal Fransızca metni: aynı kaynak. I. s. 411-412’nin dipnotunda.

⁴⁶ A.g.k., I, s. 424, İsmet Paşa’dan Ankara’ya 22 Ocak 1923 günlü telgraf.

⁴⁷ A.g.k., I, s. 427, Başbakan Rauf Bey’den İsmet Paşa’ya 23 Ocak günlü telgraf.

⁴⁸ Lozan Telgrafları, I, s. 411 ‘in dipnotu.

⁴⁹ İsmet Paşanın sabah oturumundaki konuşmasının metni: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar**, Belgeler, Takım 1, Cilt I, Kitap 1. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın, 1969. s. 343-354.

stratejik olmak üzere dört bölümlük gerekçelerle ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve özellikle etnografik gerekçelerde, Musul vilâyetinin nüfus yapısını rakamlarla tahlil etmiştir. Ayrıca, Musul'un Türkiye için bir vatan sorunu olduğunu tekrarlayarak, plebisite başvurulmasında ısrar etmiştir. Özet olarak İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye iadesinde ısrar etmiştir.

Lord Curzon ise, konuşmasında,⁵⁰ esas itibarıyla İsmet Paşa'nın delillerini cevaplandırmaya çalışmış, Irak üzerindeki “mandaterlik” görevinden söz etmiş, plebisite gerek olmadığını iddia etmiş ve konuşmasının sonunda da Musul sorununun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine havale edilmesini ileri sürmüştür. Curzon'ın, Milletler Cemiyetine havale fikri, Japonya, Fransa ve İtalya tarafından da desteklenmiştir⁵¹.

İsmet Paşa ya göre 23 Ocak toplantısı kendisi için büyük başarı olmuştu. Çünkü, Curzon, Musul sorununu, ikili görüşmelerde veya I. Komisyon'da kesin bir çözüme bağlamaya karar vermiş, fakat muvaffak olamayarak ve *gerileyerek*, sorunu Milletler Cemiyetine havale etme yoluna başvurmaya mecbur kalmıştı. Ayrıca, İngiliz, barışı tehdit eder duruma düşürülmüştü⁵². Gerçekten, İngiltere başdelegesi, İsmet Paşa üzerinde herhangi bir etki yapamadığını görünce, Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne havale etmek niyetinde olduğunu belirtiyor ve 25 Ocak 1923'te de Milletler Cemiyetine yaptığı başvuruda. Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının en kısa zamanda. Milletler Cemiyeti Konseyine getirilmesini rica ediyordu. Beş gün sonra da, Milletler Cemiyeti'ndeki İngiltere temsilcisi Lord Balfour. Konseyi, “*barışa karşı yöneltilen tehdidi önlemeye*” çağırıyordu⁵³. Yani, İngiltere'ye göre, Türkiye. Musul'un iadesini istemekle dünya barışını tehdit etmiş oluyordu Bunun mantıkî sonucu ise. Türkiye'ye zorlama tedbirlerinin uygulanmasıydı. İhtimallerin İsmet Paşayı da endişeye sevk ettiği görülmektedir. Zira, 26 Ocak'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafta. “*Musul'u Cemiyeti Akvama havale etmek, onun âtisini muhakkak tehlikeye koymak demektir*” diyordu⁵⁴. İsmet Paşa'nın bu görüşü Türk Genelkurmayınca da aynen paylaşılmış ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da “*Fikrim. Musul'un Milletler Cemiyeti ne terki kat'ıyyen muvafık değildir*” demiştir.⁵⁵

⁵⁰ Curzon'ın konuşmasının metni: A.g.k., s. 354-364.

⁵¹ Bak: A.g.k.. s.374.

⁵² Lozan Telgrafları. 1, s. 429. İsmet Paşa'dan “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” 23- Ocak 1923 günlü telgraf.

⁵³ Sonyel, a.g.e., s. 311.

⁵⁴ Lozan Telgrafları, I, s. 445.

⁵⁵ Lozan Telgrafları, Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 31 Ocak tarihli telgraf.

İngiltere'nin Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne havale etme teşebbüsü ve bu konudaki başvurusu, Türkiye'yi tehdit eder şekilde yapması, İsmet Paşa'nın Musul görüş ve politikasını değiştirmeye sevk etmiş görünüyor. Bu bakımdan da İsmet Paşa'nın, Lozan'dan Ankara'ya gönderdiği 27 Ocak 1923 günlü telgraf, Lozan Telgrafları'nın en önemlisi olarak görünmektedir⁵⁶. Zira, bu telgraf çok ayrıntılı olmasa da, İsmet Paşa'nın, Musul konusundaki fikir ve politika değişikliğinin yine de gerekli ipuçlarını vermektedir.

İsmet Paşa, Musul konusundaki 23 Ocak toplantısından sonra, her üç komisyondaki müzakereleri kısaca özetleyerek, *"Malî mesâil bilhassa ağırlaştırılmış idi"* dedikten sonra, ilâve ediyordu: *"Musul'u kat'îyen taleb etmem üzerine. Konferans bilhassa mesaili mâliyeyi daha ziyade ağırlaştırarak hitâma ermiştir"* diyordu. İsmet Paşa, Amerikan delegesi ile yaptığı görüşmeye de atıfta bulunarak, karar değişikliğine şu gerekçeyi de eklemekteydi: *"Amerika murahhası geçen gün, Musul ve kapitülâsyon geri bırakılmak şartıyla, mesâili sâire kabil i haldir demiş idi."*

İsmet Paşa bu gerekçeleri zikrettikten sonra, *"Ben Musul'dan feragat ederek sulh aramak fikrindeyim"* diyordu. Başka bir deyişle, İsmet Paşa Musul'dan vazgeçerek, daha önemli olan kapitülâsyonlar ve bağımsızlıkla ilgili diğer konulara ağırlık verme taraflısıydı. İsmet Paşa, bu fikir ve politika değişikliğini Ankara'ya bildirmekle beraber, Ankara'nın bu fikre karşı geldiğine dair, Lozan telgrafları arasında bir işarete rastlanmamaktadır. Aksine, Konferansın 4 Şubattaki kesintisinden sonra, TBMM'deki tartışmalarda Hükümet'in İsmet Paşa'yı desteklemesi, İsmet Paşa'nın 27 Ocak telgrafında belirttiği görüşlerin o zaman Hükümet tarafından da paylaşıldığını göstermektedir.

Yalnız, İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği 27 Ocak 1923 günlü telgrafi ile ilgili önemli bir nokta vardır. O da İsmet Paşa'nın, *"Musul'dan feragat"* etme fikrine, *"ikinci delege"* Dr. Rıza Nur Bey ile, malî sorunlar yetkilisi Hasan (Saka) Beyin karşı gelmeleridir. İsmet Paşa, 27 Ocak telgrafına, her ikisinin de bu konudaki, yazılı olduğu anlaşılan, *"muhalefet şerhleri"*ni de koymuştur.

Dr. Rıza Nur, Musul konusundaki görüşünü şu şekilde belirtmekteydi: *"Taayyün eden muahede ahkâmı, Türkiye 'ye siyaseten ve iktisaden istiklâl ve kabiliyet'i hayatiyet verecek bir şekilde değildir... Musul memleketin neşv-ü"*

⁵⁶ Telgrafın metni: A.g.k, s. 448-451.

nemâsı için pek elzem olan petrolleri ile bize pek lâzımdır. Keza, elden çıkması ise, başımıza bir Kürdistan belâsı çıkarmak demektir ki, bizi böğrümüzden vurur. Ermenistan'la birleşir. Hem de istikbâlimiz olan Şark ile aramızı keser. Bu cihetlerden dolayı mes'ele pek mühimdir... Şimdiye kadar tuttuğumuz mukavemet ve sebât tab iyesini son haddine kadar denemek lazımdır. İngiliz efkârı umumiyesi Musul'u değil, Bağdat'ı bile tahliye etmek cihetindedir. Fransa ve İtalya'nın harbe iştirak etmiyeceği muhakkak gibidir. İngiliz efkârı umum iyesi de harb aleyhindedir. Tehdid ile bizi metâlibimizden feragat ettirmek istiyorlar. Henüz Musul'u vermek gibi fedakârlıkların zamanı gelmediği, bir defa fedakârlık edersek, diğer meiâlihlerinde de daha muassır olacaklar ve artık tutunamayacağımız fikrindeyim... Lozan muhiti, Ankara'nın İ'tilâfiyûn (Alli'es) metâlibine boyun eğeceği fikrindedir. Bundan çok ümmide düşüyorlar. Bu halde işi muallakda bırakarak Ankara'ya gelmemiz en münasib bir tarîkdir.” (27.1.1923)

Üçüncü delege Hasan (Saka) Bey'in, bu politika değişikliği konusundaki fikirleri, Dr. Rıza Nur Bey'inkiler gibi açık ve ayrıntılı değildi. Kasan Bey şöyle diyordu: “*Fikri âcizânemce, sulhun anahtarı Musul ve tazminatı Şahsiye (Düyunu Umumiye borçları) mes'elelerindedir. Musul için fedakârlık, gayet mühim ve nâzik bir mes'eledir. Buna şahsen karar veremiyorum.*”

Mamafih, birkaç gün sonra, gerek Dr. Rıza Nur Beyin, gerek Hasan (Saka.) Beyin, fikirlerini değiştirdiklerini görüyoruz. Çünkü, 31 Ocak 1923 günü Ankara'ya çekilen bir telgraf, her üçünün de imzasını taşımaktaydı⁵⁷. Bu telgrafta, çözümlenmemiş sorunlara çözüm sağlayarak barışa ulaşabilmek için, Musul sorununda, “*İngiltere ile bir zemin-i itilâf bulma esas ve zaruret halinde bulunuyor*” denilerek, diğer daha önemli konularda anlaşma sağlayabilmek için İngiltere ile bir uzlaşmaya gidilmesi zorunluluğundan söz edilmekteydi. Telgraftaki “*zemin'i itilâf*” konusunda da iki seçenek olduğu belirtiliyordu: 1) Barış antlaşmasının imzasından itibaren *bir yıl içinde* İngiltere ile ikili müzakereler yoluyla Musul sorununu halletmek; 2) veya Milletler Cemiyetinin hakemliğini veya başka bir hakemliği kabul etmek.

Rıza Nur ve Kasan Beylerin, delegasyonun 2 ve 3 numaralarının, bu derece esaslı fikir değişikliğinin sebebini, 27 Ocak'tan 31 Ocak gününe kadar geçen dört gün içinde ortaya çıkan önemli, fakat gayet olumsuz gelişmelerde

⁵⁷ Telgrafın metni: **Lozan Telgrafları**, 1, s. 469-470.

aramak gerekir. Bu da barış antlaşmasını bir an önce imzalamak için Türk delegasyonuna yöneltilen zorlamalardır.

Bir defa, 27 Ocak'tan itibaren. Konferansın kesintiye uğrayacağı veya Türklere, imza için bir antlaşma tasarısı verileceği söylentileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Halbuki, Türkiye için, Musul'dan başka çözülmemiş birtakım sorunlar daha vardı. Ayrıca, “dağılma” veya “kesinti” (“inkıta”) gibi birbirinden farklı iki kavram da ortalıkta dolaşmaktaydı. Bütün bu belirsizlikler hem Türk. Heyetinde ve hem de Ankara'da ciddi endişeler uyandırdı.

Bu sebepledir ki, Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa ya gönderdiği 27 Ocak günlü telgrafta,⁵⁸ durumun Atatürk'e arz edildiğini ve ayrıca Bakanlar Kurulunda da görüşüldüğünü ve ertesi günü de Meclis e arz edileceğini bildiriyor ve İstanbul işgal altında iken, Konferansın dağılmasını tehlikeli bulduklarını, kesintinin “şayan-ı tercih” olduğunu söylüyordu.

Konferans, o derece bıçak sırtındaydı ki, Fransa Başbakanı Poincar'e, 27 Ocak'ta Atatürk'e bizzat ve gayet nâzik ve iltifatkâr bir mektup yazarak. Konferans müzakerelerinin son aşamaya geldiğini belirterek barış antlaşmasının, Türk delegasyonunca imzası için Atatürk'ün ilgi ve yardımını istemiştir⁵⁹. Atatürk, bu mektubun derhal İsmet Paşa'ya intikal ettirilmesi talimatını verdiği gibi, Bakanlar Kurulu'nda yapılan görüşmelerde de İsmet Paşa'nın verdiği bilgiler ışığında, teklif edilecek barış antlaşması tasarısının kabulüne imkân görülemediği ve birtakım tedbirler üzerinde de durulmuştur. Başbakan Rauf Bey, 28 Ocak'ta İsmet Paşa ya çektiği ve bu hususları belirten telgrafının sonunda “*vereceğimiz proje asla kabul görmediği halde, vazifenizin hitam bulduğunu kaydederek Ankara'ya hareketiniz münasib olur Efendim*” diyerek İsmet Paşa'nın vereceği mukabil antlaşma tasarısının kabul edilmemesi halinde, Ankara'ya dönmesini bildirmekteydi⁶⁰.

Tam bu noktada, Atatürk'ün konuya, ilginç bir şekilde ağırlığını koyduğunu görüyoruz. Bu sırada İzmir'de bulunan Atatürk, Başbakan Rauf Bey'e 28 Ocak günü gönderdiği telgrafta⁶¹, İngiliz ve Fransızların barış yapmak istemediklerini, sorunları çözümsüz bırakarak, o günkü “fiilî” durumu devam ettirmek istediklerini belirterek şöyle diyordu: “...vaz'iyet'i

⁵⁸ Telgrafın metni: **A.g.k.**, 1, s. 451-452.

⁵⁹ Bak: **A.g.k.**, 1, s. 452-453.

⁶⁰ Telgrafın metni: **Lozan Telgrafları**, I, s. 455-456.

⁶¹ Telgrafın metni: **A.g.k.**, I, s. 457.

haziranın muhafazasını ve zaman ile vaz'iyet-i hazırıcıya istinasımızı (alışmamızı) te'min etmek olduğu anlaşılıyor. Mes'ele yalnız Musul hududunun teshilinde hususi bir prensip kabul etmekten ibaret bulunsaydı... derdim ki, mütevazı olalım. “Yani Atatürk’e göre, sorun sadece Musul’dan ibaret değildi. Bununla beraber, Atatürk’e göre seçeneğimiz de fazla değildi. Hele, Konferansın başarısızlığı halinde bir savaşı göze almanın da riskleri vardı. Bu sebeple şu vurgulamayı da yapıyordu: ‘[Kabul etmekle maruz bulunacağımız zararlarla, faaliyet’i askeriyeğe geçmekle istihsâl eyleyeceğimiz neticeyi, çok dikkatle karşılaştırmak mecburiyetindeyiz... İsmet Paşa’nın avdeti halinde verilecek tek bir karar vardır. O da faaliyet-i askeriyeğe geçmektir”.

Muhtemeldir ki, Atatürk’ün bu düşünce ve ifadeleri, Lozan’daki delegasyonun da çok etkilemiştir.

Bu sırada, Müttefikler tarafından hazırlanan ve ekleriyle beraber 160 madde tutan barış antlaşması tasarısı 29 Ocak 1923 sabahı İsmet Paşa ya verilmiştir⁶². Dolayısıyla, Konferans genel kurulunun 31 Ocak toplantısı bu bakımdan gayet önemliydi. Genel Kurul toplantısı açılınca, ilk sözü Curzon almış ve İsmet Paşa’ya övgüler yağdırarak, antlaşma tasarısını⁶³ imzalayacağı ümidini ifade etmiştir. Diğer Müttefik delegeleri de konuşmalarında, Curzon’ı destekleyerek, tasarıyı göklere çıkarmışlardır. İsmet Paşa ise, söz alarak, antlaşmada yer alan bazı hükümlerin, karara bağlanmamış hususlar olduğunu belirtmiş ve örnek olarak da. Türkiye’nin Avrupa topraklarındaki silâhlı kuvvetlerinin sınırlandırılması ile, Boğazlara “komşu” bölgelerin silâhsızlandırılmasına ait hükümleri göstermiştir. Bu sebeple de. İsmet Paşa, antlaşma tasarısını incelemek ve kesin Türk görüşünü bildirmek üzere, *sekiz günlük süre* istemiştir⁶⁴.

Curzon, cevabında, antlaşma tasarısının İsmet Paşa’ya 29 Ocak sabahı verildiğini, dolayısıyla, üç günlük inceleme süresine sahip olduğunu, bununla beraber, görevi dolayısıyla 2 Şubat’ta Londra’ya dönmek zorunda olduğu

⁶² **Lozan Telgraflarında** buna dair bir belgeye rastlanmamaktadır. Yalnız 31 Ocak toplantısında Curzon’ın söylediğine göre, Müttefiklerce hazırlanan tasan İsmet Paşaya 29 Ocak sabahı verilmiştir. (Bak: **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar**. Belgeler, Takım 1, Cilt I, Kitap 2, s. 51).

⁶³ 160 maddelik barış antlaşması tasarısının metni: **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler**; takım 1, Cilt I, Kitap 2, s. 53-150.

⁶⁴ 31 Ocak oturumunda yapılan konuşmalar için bak: **A.g.k.**, s. 31-52.

halde, 3 veya 4 Şubat akşamına kadar kalabilmek için elinden geleni yapacağını söylemiştir.

Curzon'ın bu konuşması samimiyetten ve dürüstlükten tamamen uzaktı. Ve daha önce kafasında tasarladığı bir senaryoyu uygulamayı yürürlüğe koymaktan başka bir şey değildi. Çünkü, Curzon, daha 23 Ocak günü, Amerikan delegasyonuna, gelecek hafta Türklere bir antlaşma tasarısı sunacağını, Musul konusunu hakeme havale edeceğini ve Türklere antlaşma tasarısını sunduktan iki gün sonra, Türkler ister imzalasın ister imzalamasın, Lozan'ı terk edeceğini söylüyordu⁶⁵.

İsmet Paşa ya verilen antlaşma tasarısında “Musul” adı hiç geçmiyordu. Sadece, 3. Maddede Türkiye-Irak sınırının, 1921 Ankara İtilâfnamesi'nin çizmiş olduğu Türkiye Suriye sınırının Dicle üzerinde sona erdiği noktadan itibaren, Milletler Cemiyeti Konseyi'nce alınacak karara uygun olarak çizileceği belirtilmekteydi.

Müttefiklerin antlaşma tasarısına cevabım, İsmet Paşa 4 Şubat 1923 günü, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegasyon başkanlarına yazdığı bir mektupla bildirdi⁶⁶. Mektupta, üzerinde mutabık kalman konular ve değiştirilmesi istenen maddeler belirtildiği gibi, daha önce İsmet Paşa'nın belirttiği gibi, tasarıda yer alan, fakat şimdiye kadar hiç görüşülmemiş veya mutabık kalınmamış olan hususlar da yer almaktaydı. Musul konusunda ise şöyle demektedir: “*Musul sorununa gelince: Salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu sorunun Konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz*”⁶⁷.

4 Şubat akşamı ise Curzon Paris'ten ayrılmış bulunuyordu. Konferans kesilmişti. Fakat bu, Konferansın sona ermesi ve dağılması demek değildi. Çünkü, gerçekte hiçbir taraf Konferans'ın sona ermesini istemiyordu. Türk tarafının deyimi ile, bu bir “*inkıta*”, yani bir “*kesinti*” idi. İsmet Paşa ise, Konferansın “*inkıta*”nın resmen tebliğ olunmadığını, bazı delegasyonların ülkelerine gitmeleri dolayısıyla bir “*fasıla*” dan söz etmekteydi.

İnkıta, kesinti veya fasıla, deyim ne olursa olsun, Konferansın bir çıkmaza girmesi, Türkiye’de büyük endişe ile karşılanmış ve herhangi bir barış

⁶⁵ Grew, **Turbulent Era**, Vol I. p, 540.

⁶⁶ Mektup ve eklerinin metni: Lozan... **Tutanaklar, Belgeler**. Takım I, Cilt 4, s. 8-19.

⁶⁷ **A.g.k.**, s. 9.

belgesinin imzalanmamış olması, savaş ihtimalini ortaya çıkarmıştı. İsmet Paşa'nın daha da fazla telâşlandığını görüyoruz. 6 Şubat'ta Başbakanlığa çektiği telgrafta,⁶⁸ Hükümete şu üç teklifte bulunmaktaydı: 1) Orduyu maddeten ve ma nen kavî (kuvvetli) ve hazır bulundurmak. 2) Memlekette, barış olmadı diye endişe gösterilmesine kesinlikle imkân vermemek. 3) İngilizlerle hiçbir noktada çatışmaya sebep olmamak. Bu sonuncu noktada, İsmet Paşa'nın, Musul'a karşı bir askerî harekât ihtimalinden korktuğu anlaşılmaktaydı.

İsmet Paşa, Ankara'ya dönerken, Bükreş'ten 10 Şubat'ta Atatürk'e çektiği telgrafta da “*Yakından sıkı bir inzibat ile vaziyete hâkim olunuz*” demektedir.⁶⁹

Başbakan Rauf Bey de TBMM'nin 5 Şubat günlü oturumunda, “...vaziyet henüz inkişaf etmemiştir. İnkıtaın mahiyet ve ciddiyetini söyleyemem, bugün zan ve tahmin ediyorum ki, müsellah (silâhlı) bir hareket olmayacaktır.” diyor ve arkasından da “*Müsellah hiçbir şey olmaz*” diyerek⁷⁰, savaş yoluyla sorunların çözölemeyeceğini belirtmek istiyordu, İsmet Paşa'nın ve Rauf Bey in, bu silâhlı yola başvurmama kararlılıkları, Meclis'te, Musul'u silâh zoru ile almak isteyenlerin sert eleştirilerine ve tartışmalara sebep olacaktır.

Şimdi bu eleştiri ve tartışmaları ele alalım. Yalnız, sadece *Musul Sorunu* ile ilgili olanları, mümkün olduğunca özetleyerek, nakledeceğiz.

4- TBMM'nin Gizli Oturumlarında Musul Tartışmaları

Misakımillî'nin toprak hükümlerinin başında “Musul Sorunu” geldiği için, Lozan Konferansının kesintisinden sonra, TBMM'de, Müttefiklerin antlaşma tasarısı ile İsmet Paşa'nın 4 Şubat tarihli cevabı ele alındığında, en çok Musul konusu tartışmaların ağırlığını teşkil etmiştir.

İkinci bir husus ise, eleştiride bulunan milletvekillerinin, Musul sorununu daima bir Misakımillî sorunu olarak ele almalarıdır. Bu sebeple müzakerelerde ve tartışmalarda, Musul ile beraber en çok kullanılan kelime “Misakımillî” kelimesi olmuştur.

Musul ve Lozan sorunu TBMM'nin, 29 Ocak, 5 Şubat, 7 Şubat, 21 Şubat, 27 Şubat ve 2, 3, 4, 5 ve 6 Mart 1923 günlü oturumlarında ele alınmıştır. Fakat

⁶⁸ Bak: *Lozan Telgrafları*, I, s. 502.

⁶⁹ *A.g.k.*, s. 513.

⁷⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara. 1985, Cilt 3, s. 1276.

bu oturumların en önemlileri, tartışmaların harareti ve eleştirilerin sertliği bakımından en göze çarpanları, 27 Şubat ile 4, 5 ve 6 Mart günlü olanlarıdır.

A) 27 Şubat 1923 Oturumu

İsmet Paşa Ankara'ya döndükten sonra, ilk olarak TBMM'nin 21 Şubat günlü gizli oturumunda konuşarak, Lozan Konferansı'nın o zamana kadar olan safhaları hakkında uzun açıklamalarda bulunmuştur. "*Bizi Musul meselesinde ric'ate icbar ettiler. Mukavemet ettik, nokta-i nazarımızı muhafaza ettik*"⁷¹ diyen İsmet Paşa, izlenen karşılıklı taktikler konusunda da şunları söylemiştir: "*Mürtetikler, arazi meselesinde, Adalar, Suriye hududu ve Musul meselesini yekpare bir mesele olarak bize tasdik ettirmek istediler. Fakat biz, bütün kuvvetlerimizi birisi üzerine, bir mesele üzerine... yalnız Musul meselesi üzerine teksif ettik*"⁷². Müttefiklerin bu taktiği ilginç görünmektedir. Zira, Ege adaları, 1912-1913 Balkan Savaşlarından beri Yunanistan'ın işgalinde ve 12 Ada da 1912'den beri İtalya'nın elinde bulunuyordu. Lozan'da Türkiye'nin bunlar için yapabileceği fazla bir şey yoktu. Şimdi Curzon, İngiltere'nin işgalinde olan Musul'u da aynı kategoriye sokarak, Musul işini bir olup-bittiye getirmek istemiştir. İsmet Paşa ise, Musul'u diğerlerinden ayırmak suretiyle, Musul'u, onlardan ayrı "bağımsız bir konu" haline getirmek istemiştir ve her halde, İsmet Paşa'nın bu taktiği de Curzon için sürpriz olmuş ve Musul Sorunu'nun çetrefil bir konu haline gelmesine sebep olmuştur.

27 Şubat oturumunun açılması üzerine, Başbakan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, söz alarak, Müttefiklerin, Konferansın kesilmesinden (inkıta)dan hemen önce verdikleri antlaşma tasarısına karşılık. Hükûmet'in de incelemelerde bulunduğundan ve askerî, İktisadî ve mali durumlarla, iç ve dış durumları değerlendirdikten sonra, bir *mukabil antlaşma tasarısı* hazırladığını ve bu tasan hakkında İsmet Paşa'nın açıklama yapacağını bildirmiştir.

Rauf Bey'in bu ifadesine göre, Meclis e, hazırlanan karşı-tasarının metni verilmiyor, sadece İsmet Paşa'nın vereceği açıklamalarla yetiniliyordu. Biraz aşağıda değineceğimiz üzere, bu husus, milletvekillerinin şiddetli eleştirilerinin önemli bir hedefi olacaktır.

İsmet Paşa, mukabil tasarının Musul kısmını şu şekilde açıklamıştır: *Şarkta Musul vilâyeti için, Musul vilâyetinin hallini ve Türkiye'nin Irak ile*

⁷¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3. s. 1292

⁷² A.g.k., cilt 3. s. 1293.

olan hududunun, yani Musul vilâyetinin hallini tâlik ettik Bir sene zarfında İngiltere ile hal edilecektir. Mutabakat hâsıl olmazsa, Cemiyet-i Akvama müracaat edilecektir tarzındaki bir şekl-i hal (Gürültüler) ile Müttefiklerin nokta-i nazarına yaklaşmak istiyoruz”⁷³. İsmet Paşa’nın bu ifadesinden. Hükümetin de İsmet Paşa’nın görüşünü benimsediği ve Musul konusunda uzlaşıcı bir çözüm yolu aramaya karar verdiği görülmüyordu.

Bu açıklamalardan sonra, oturumda, gayet şiddetli tartışmalar ve İsmet Paşa’ya ve hatta Hükümet e karşı gayet sert eleştiriler yöneltmiş ve hatta hükümetin istifası dahi istenmiştir. Milletvekilleri, bu 27 Şubat oturumunda, genellikle, kendilerinin, Konferansın durumu ve havası, Müttefiklerin tutum ve davranışları, müzakerelerdeki gelişmeler vs. gibi hususlarda yeteri kadar aydınlatılmamış olmalarından, çok şikâyet etmişlerdir.

İsmet Paşa’nın açıklamasından sonra, ilk sözü alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey⁷⁴, “Efendiler... Heyeti Vekile kendi efkârını gösterecekti... Projemizin meali budur, bizim aklımız bu kadar düşündü. Buna inzimam edecek düşünceniz varsa, onu gösteriniz ve memleketin sözünü söyleyiniz diye gelmeli idiler” dedikten sonra, “Gerek Heyeti Vekile ve gerek Büyük Millet Meclisi, Misakımillî’den zerre kadar fedakârlık ederse, icâb-ı namus ve milli için çekilip gitmeli” diye sözlerine son vermiştir⁷⁵.

Bursa Milletvekili Operatör Emin (Erkul) Bey de “Musul’u verdiğimiz gün hudut Erzurum’dur... Heyeti Vekile projesini iyi okumalı...” diyerek. Hükümetin, bir yıl içinde İngilizlerle çözüm arayışına girme politikasını eleştirmekte ve bu metodun Musul’un kaybına sebep olacağını ima etmekteydi⁷⁶.

Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey de İsmet Paşa’nın yaptığı açıklamalardan bir şey anlaşılmadığını belirterek, “İsmet Paşa Hazretleri, gûya karşısında Lord Curzon bulunuyormuş gibi, muğlâk ve umumi kelimelerle maksadı söylemek istiyorlar” diyordu.⁷⁷

Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey de kendilerine yeterli bilgi verilmemesinden şikâyetle, “Kendilerinin (yani Hükümetin) mukabil olarak

⁷³ Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3. s. 1305.

⁷⁴ Zabıtlarda milletvekillerinin soyadları, o zamanki sistemin gereği, zikredilmemekle beraber, biz, bulabildiğimiz kadarı ile, milletvekillerinin soyadlarını da vermeye çalıştık.

⁷⁵ Gizli Celse Zabıtları. Cilt 3, s. 1307.

⁷⁶ A.g.k. s. 1307.

⁷⁷ A.g.k., s. 1308.

verecekleri proje hakkında da malûmatımız yoktur “dedikten sonra, “Musul’un bir sene sonraya tâliki demek, arkadaşlar, Türkçe’de bir darb-ı mesel vardır, sona kalan dona kalır, Musul’u kaybetmek demektir. Musul’u kayıp ettikten sonra, senin Şark ta bir yerin kalmamıştır.”⁷⁸ diye ilâve ediyordu.

İzmit Milletvekili Sırrı (Bellioğlu) Bey ise, Musul’un bir sene sonraya ertelenmesi ile Misakımillî’nin ihlâl edilmiş ve “battal” hale getirilmiş olduğunu, gayet sert bir ifade ile şu şekilde ileri sürmekteydi: “Arkadaşlar biliyoruz ki, birkaç seneden beri Misakımillî’ namı altında toplanan bir kül etrafında dolaşıp durmaktayız ve onun bir kelimesi için milletimiz binlerce kan dökmüştür. Bu Misakımillî’nin lâyetegayyer olduğunu, harfinden vazgeçemeyeceğimizi âleme ilân için, mümkün olsa, arş-i âzâmayazacaktık... Lozan’a gittiler ve orada dahi Misakımillî’den feragat ettiler... milletin senelerden beri etrafında dönüp dolaştığı ve âleme ilân edilen Misakımillî’ çığnendi, heba oldu, iptal edildi; battal edildi”. Sırrı Bey bundan sonra, “gayeyi temin edemeyince, mevkiini terk etmesi lâzımdır” diyerek İsmet Paşa’nın istifasını isterken, “Bize düşen vazife onları ıskat etmektir” diyerek de Hükümet in düşürülmesini istemekteydi⁷⁹.

Başbakan Rauf (Orbay) Bey ise, kimseye bir şey verilmediğini, çünkü. Müttefiklerin antlaşma tasarısının reddedilmiş olduğunu, dolayısıyla Misakımillî’nin ihlâlî veya ona aykırılık gibi, bir hususun da söz konusu olamayacağını belirttikten sonra,⁸⁰ “Biz harbi sulh için yapıyoruz. Sulhu harp için yapmıyoruz ve behemahal sulha muvaffakiyetle dahil olacağız” demiş ve sertlik taraftarlarına hem bir tâviz ve hem de bir uyarı niteliğindeki şu sözleri söylemiştir: “Vaziyeti askeriyemizi mütalâa ettik. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa hazretlerinin izahatı, ordumuzun kuvvetli ve emrinize âmade bir halde olduğu ve emirlerinizi ifaya muktedir olduğu kanaatini verdi... Ancak, harb ifade ederken, düşünülecek bir nokta varsa, zarar mı, kâr mı eder? Ne kadar devam eder? Netayıcı ne olabilir? (Allah bilir sesleri)”⁸¹

Rauf Beyin bu ifadesi üzerine. Siirt Milletvekili Necmettin Bey, Rauf Bey’in geçen toplantıdaki konuşmasında, Musul’un fevkalâde önemli olduğunu söylediğini ve Musul’un terki, vilâyatı şarkiyenin hepsini terk

⁷⁸ A.g.k., s. 1309.

⁷⁹ Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1310. İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Misakımillî’yi yazarlardan biriydi.

⁸⁰ A.g.k., s. 1311.

⁸¹ A.g.k., s. 1313.

etmektir dediğini hatırlatınca, Rauf Bey, “Kanaatim o günkü gibidir ve sabit kademim” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Necmettin Bey, “(Musul’u) Cemiyet-i Akvama vermek, İngilizlere vermek demektir” deyince, Rauf Bey de “Değildir öyle” diye cevap vermiştir⁸².

Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey’in “Musul Misakımillî’ dahilinde mi, değil mi?” şeklindeki sorusuna da Rauf Bey “Dahilindedir “şeklinde cevap vermiştir⁸³.

Eleştirilerin sertleşmesi ve tartışmaların bu safhaya gelmesi üzerine, Atatürk’ün müdahale etmek ihtiyacını duyduğu görülüyor. Atatürk, Meclis in önüne gelen konunun, Müttefiklere verilecek karşı-tasarının müzakeresi olmadığını, bir sınır çizimi dolayısıyla Musul konusu olduğunu belirtip, Musul’u bir yıl için erteleme fikrini desteklemiş ve Rauf Bey gibi o da, savaş yoluna başvurmanın kârım ve zararını iyi hesap etmek gerektiğini vurgulamıştır⁸⁴. Atatürk’ün, bir hayli sert bir ifade ile yaptığı konuşmasının bazı önemli kısımları şöyledir: “..bugün burada yapacağımız şey, bir projenin teferruatını müzakere etmek değildir. Esaslı bir-iki noktaya karar vermektir... Efendiler, arazi meselesi ve hudut meselesi, malûmu âliniz, Misakımillî’nin birinci maddesinin dairei şumulündedir. Misakımillî’ şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey, milletin menfaati ve Hey eti Celilenizin isabetli nazarıdır... Musul meselesinin hallini, muharebeye gitmemek için bir sene sonraya tâlik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir... Musul mes’elesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Musul’u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul’u aldığımızı müteakip, muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzuubahs etmek isterseniz, mahzurlar kendi kendine meydana çıkar... Hey eti murahhasamızın taahhüt ettiği hiçbir nokta yoktur... Yoksa şunu kabul etmiş de buraya gelmiş vaziyette değildir”.

Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey’in, Musul için savaş yoluna gitmenin aleyhine yaptığı konuşmada birtakım askerî tahliller yapması üzerine. Atatürk tekrar müdahale edip, bu çeşit konuşmalar yapılmamasını

⁸² A.g.k., s. 1314.

⁸³ A.g.k., s. 1315.

⁸⁴ Atatürk’ün konuşmasının metni: A.g.k., s. 1317-1318.

rica ederek, bu çeşit askerî tartışmaların düşmanların kulağına gidebileceğini bildirmiştir⁸⁵.

Tartışmalar bir süre daha devam etmiş ve Meclis in konu hakkında daha iyi aydınlanabilmesi için, Hükümet üyelerinin, danışmanların ve uzmanların dinlenmesini teklif eden bir önerenin kabulü üzerine, 27 Şubat oturumuna son verilmiştir.

B) 4 Mart 1923 Oturumları

TBMM, Lozan Konferansı konusunu 2 ve 3 Mart günlerinde de gizli oturumlarda, ele almıştır. Müzakere konusu ise, Müttefikler tarafından verilen antlaşma tasarısı olmuştur. Yalnız 2 ve 3 Mart toplantılarında, Musul sorununa değinilmemiştir. 2 Mart toplantısında, esas itibariyle., Türk delegasyonunun 2 numaralı üyesi Dr. Rıza Nur Bey, sorulan soruları ve yapılan eleştirileri cevaplamıştır⁸⁶. 3 Mart toplantısı da hemen hemen aynı nitelikte olmuştur⁸⁷.

4 Mart toplantısı iki oturum halinde yapılmıştır.

Toplantı, Meclis üyelerinin, özellikle İsmet Paşa ya yönelttikleri sorularla başlamış ve bir buçuk saat kadar sürmüştür. Sorular ise, bir yıllık ertelemeye İngilizlerle anlaşılamazsa veya Milletler Cemiyeti aleyhimize karar verirse ne olur gibi sorular olmuştur. Oturumun ilginç bir olayı da, bazı sorulara Rauf Bey in cevap vermesi sırasında, kullandığı, Misakımillî'nin “ana hatları” deyimine itiraz edilmesidir. Onun üzerine Rauf Bey, konuşmasına devam ederek, Misakımillî'nin “hududu asliyesi”nden söz etmek zorunda kalmıştır⁸⁸.

Başbakan Rauf Bey, erteleme ve Milletler Cemiyeti konusunda, daha önce ifade etmiş olduğu düşüncesini tekrarlayarak, şöyle demiştir: “...Musul’u behemehal alacağız fikrinde ısrar edersek, mutlaka ordu ile almak imkânı vardır. Çünkü bunu siyaseten almak imkânı olmadığına heyeti murahhasamız kani olmuştur ve bize izah edince, biz de kani olmuştuzdur. Eğer bir sene tehir edersek ve bu bir sene zarfında kuvvetle çalışırsak, hakiki teşebbüsatta bulunursak, vaziyetimizi idare edebileceğiz... Cemiyeti Akvama havale etmek şekli kabul edilmiştir. Heyeti murahhasanız ariz amik düşündükten sonra, bazı mahzurlarına rağmen. Heyeti Vekileniz de bunu kabul etmiştir. Cemiyeti

⁸⁵ Bak: **Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, s. 1320-1321.

⁸⁶ Bak: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 4, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1985. s. 2-28.

⁸⁷ Bak: **A.g.k.**, Cilt 4, s. 28-70.

⁸⁸ Bak: **A.g.k.**, s. 83.

*Akvam aleyhimize karar verirse, ki her halde öyle karar verecektir, kabul etmeyeceğiz. Kararımız budur... Bugün hareketi askeriye yapmadan almak ihtimali, tâlik ile mevcuttur.*⁸⁹

Müzakerelerin bu safhasında, tartışmaların hararetlendiği ve gündemdeki ismiyle “*tekâlifî sulhiye*” konusunda 55 üyenin söz aldığı görülmüştü⁹⁰.

İlk sözü alan Erzurum Milletvekili *Hüseyin Avni (Ulaş)* Bey, İsmet Paşa’nın Musul’u “sattığını” ileri sürecek kadar sert konuşmasında şunları söylüyordu: “*Musul’u bir sene sonraya tâlik etmek demek, milleti idlâl (aldatmak) demektir. Bunu hem alamıyoruz, hem de aynı zamanda harbi devam ettirmek, ne kadar yanlış. Efendiler, eğer veriyorsanız. Millete deyiniz ki, müddeti muvakkate için bunu İngilizlere verdik... Bir sene sonra Cemiyeti Akvam vermezse harb edeceğim diyerek aldatmayınız. Tâviz verilmek lazım gelirse. Meclis kararıyla sulh için verilir. Bugün sulha talip olup, yeni bir müzakere açabilmek için Musul’dan kat i sarfı nazar ediyorum. Bunu Millete anlatamam. Musul’u satmıştır diye bu kürsüden bağıracağım. İğfal ediyorlar derim. Çünkü bunun hilâfını söyleyemezsiniz... Sulh yapmıyoruz, yarım sulh ile memleketi Bolşevikliğe sürüklüyoruz... Başkumandan Paşaya söylüyorum ki, Paşa, Ordunun başına otur; başka işin yoktur... Başkumandanlık vazifesini ifa et ve hudutlara bayrağını rekzet; bayrağını, süngünü (düşmanın) gırtlığına daya... İsmet Paşa hazretlerinden son ricam: Avrupa’ya muzaffer giden insan, gittiği gibi dönemeyen zat. Çok iyi gitti, fakat iyi dönemedi...*”⁹¹

Hüseyin Avni Beyin, Musul’un satıldığından söz etmesi üzerine. Bolu Milletvekili *Nuri Efendi*, oturduğu yerden, “*Pahalı vermek için yüz bin Anadolu’yu daha öldürmek mi lâzım?*” diye bağırmıştır.

C) 5 Mart 1923 Oturumları

5 Mart toplantısı dört oturum halinde yapılmış ise de bir oturumun açılmasıyla kapanması bir olmuştur. 5 Mart toplantısının üzerinde en çok durulan konusu, Musul dolayısıyla, Misakımillî’ olmuş ve İsmet Paşa ya yine sert eleştiriler yönelmiştir.

5 Mart toplantısının, sert eleştirileri ile öne çıkan iki ismi, İzmit Milletvekili *Sırrı (Bellioğlu)* Bey ile Trabzon Milletvekili *Ali Şükrü Bey*

⁸⁹ A.g.k., 4, s. 86.

⁹⁰ Söz alanların isimleri için bak: s. 92.

⁹¹ A.g.k., s. 93-95.

olmuş ve Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey de ilginç tahlilleri ve dengeli konuşması ile dikkati çekmiştir.

Eleştirilerini, Misakımillî çerçevesinde İsmet Paşa'ya yönelterek, “*İsmet Paşa Hazretleri, Misakımillî mefhumunu, bizim bildiğimiz gibi telâkki edememişler: telâkkileri yanlışdır*” diyen İzmit Milletvekili Sırrı Bey, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“... Her kim olursa olsun, Misakımillî'nin bir kelimesine, bir harfine dokunacak olursa, Meclis nazarında müstehakkı tecziyedir (cezalandırılmayı hak eder). Milletın muzafferiyatının neticesini, biz idraksizliğimizle nasıl iptal edebileceğiz, bu hak bize kimin tarafından verilmiştir? (Bravo sesleri) ... düveli mutelife, istedikleri maddeleri neticelendirdiler, istemediklerini muallâkta bıraktılar ve sonra bize verdikleri projede, hiç konuşmadığımız mevaddı ilâve ettiler... Teşebbüsü hasma bıraktılar. Binaenaleyh mağlup oldular. Harpte dahi bir kumandan nasıl teşebbüsü eline alamaz, başkasına kaptırırsa ve hasma verecek olursa, nasıl mağlup olursa, siyasette dahi böyledir. Heyeti Vekile Reisinin yaptığı gibi, başkasına kaptırırlarsa mağlûben ricat ederler.”⁹²

Sırrı Beyin bu sözleri üzerine, Ergani Milletvekili Emin Bey, oturduğu yerden, “*Musul’u satıyorlar; Bu memleketi daima satıyorlar; daima gidiyor*” şeklinde müdahalede bulununca, oturumu yönetmekte olan TBMM Başkan Vekili, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, derhal müdahalede bulunarak, “*Rica ederim efendim, hiç kimse bir yeri satmaz*” demiştir.

Emin Bey’in, bu, “Musul’u satıyorlar” sözü üzerine Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey’in sinirlenerek sözünü geri almasını istemesi üzerine, ilginçtir. Emin Bey’le değil, Emin Bey’i destekleyen, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey ile Hamdullah Suphi Bey arasında, “*esafil (sefiller), erazil (reziller)* ve namussuz “kelimelerinin kullanıldığı şiddetli bir tartışma patlak vermiştir⁹³. Bunun üzerine Meclis Başkanı, oturumu tatil etmiş ve birinci oturum bu suretle sona ermiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 5 Mart toplantısının ikinci oturumu başkan tarafından açılmış ise de Başkan, öğle olduğunu bildirerek, ikinci oturumu kapatmış ve üçüncü oturum öğleden sonra açılmıştır. Oturum açılınca, Başkan;

⁹² A.g.k., s. 108-109.

⁹³ Bak: A.g.k., s. 111.

birinci oturumdaki konuşmasına devam etmek üzere, İzmit Milletvekili Sırrı Bey’e söz vermiştir.

Sırrı Bey, konuşmasına Misakımillî açısından devam ederek, Lozan’da Misakımillî “ye aykırılığın bir başka örneği olarak Kıbrıs’ı da zikretmiş ve “*Şimdi bahşış olarak verilen memleketlerden birisi de Kıbrıs adasıdır (Ha, bravo sesleri)*” demiştir⁹⁴. Sırrı Beyin Kıbrıs konusundaki açıklamaları üzerine, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, oturduğu yerden, “*Misakımillî’ye mugayirdir bu hareket*” demiştir.

Sırrı Bey konuşmasının sonunda, önlerine getirilen antlaşma tasarısına onay verdikleri takdirde, bu Meclis in görevinin sona ereceğini, fakat memleketlerine gittiklerinde, Milletin yüzüne bakamayacaklarını, bu sebeple, barışı imzalayacak yeni bir Meclisin teşkil edilmesini, yani seçime gidilmesini teklif etmiş ve bu sözleri, “*Bravo, alkışlar, yeni intihap*” sesleri ile karşılanmıştır⁹⁵.

Sırrı Beyin bu konuşmasından sonra, Başbakan Rauf Bey söz alarak, yapılan konuşmalara cevap vermiştir⁹⁶.

Denebilir ki, üçüncü oturumun en ilginç ve dengeli konuşmasını, Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey yapmıştır. Fakat Sırrı Bey’in ağır eleştirisel konuşmasının havasını, dördüncü oturumda, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey devam ettirdiği için, o konuşmayı öne almak istiyoruz. Çünkü Tevfik Rüştü Bey’in konuşması, üslûb ve nitelik itibarıyla diğer ikisinin konuşmalarından çok farklıdır. Bu sebeple Tevfik Rüştü Bey in konuşmasını Ali Şükrü Beyin konuşmasından sonraya bırakıyoruz.

Ali Şükrü Bey, dördüncü oturumun ilk sözünü aldığı anda, konuşmasının ilk kısmında Millî Mücadeleyi özetleyerek, elde edilen zaferlerin büyüklüğünü dile getirmiştir. Buna rağmen, Lozan’da, bu büyük zaferlerle orantılı bir politika izlenmediğini ileri sürerek şunları söylemiştir: “...*Müzakerata davet edilen biz olduğumuz halde, ilk teşebbüs, cereyanı müzakerat esnasında daima düşmana bırakılmıştır. Sonra öyle bir vaziyete gelinmiştir ki, Lord Curzon daima bize hamle etmiştir. Bizimkiler daima müdafaacılıkta kalmışlardır. Bir defa cüret gösterip hamle etmemişlerdir... Görüyorum ki, artık mes’ele heyeti murahhasanın elinden çıkmış. Heyeti*

⁹⁴ A.g.k., s. 115.

⁹⁵ A.g.k., s. 118.

⁹⁶ Bak: s. 118-126.

Vekilenin eline geçmiştir ve Heyeti Vekile bütün mesuliyeti deruhde etmiş... Bugünkü vaziyet; Hükümetin söylediği veçhile, heyeti murahhasanın vazifesinin bitmesinden ibarettir. Gûya... elinde bir madde, bir kayıt varmış ki, ayrılırken, siz kabul etmediniz, biz de hiçbir şey ile mukayyet değiliz⁹⁷. Ya kabul edilse idi? Bana verdiği projede, hiç konuşmadığımız mesaili de gördüğüm zaman, paçavra gibi suratlarına atıp, bizimle alay mı ettiniz, üç aydır müzareke edip anlaştığımız bu mu idi, bu konuşmadığımız mesaili nereden koydunuz? diye bütün cihana karşı suratlarına fırlattırdım... İsmet Paşa'nın verdiği şu proje bugünden... bizi iki gaye arasında bırakmıştır. Maalesef ya harp, ya sulh!... şu vaziyet karşısında görüyorum ki, fırsat hemen hemen ebediyen gaib edilmiştir. O zaferin icab ettirdiği sulhu elde edebilmek fırsatı bugün ebediyen kaybolmuştur. Çünkü içimizde hiçbir kabadayı yoktur, harbi göze alabilecek."

Biga Milletvekili Hafız Hamdi Bey'in "Müsellah olduğumuz halde terki silâh ettirmiştir" şeklindeki müdahalesinden sonra Ali Şükrü Bey son olarak şunları söylemiştir: ...*Ama Rauf Bey diyor ki, kim terk etmiştir? Musul'u kim terk etmiştir? Efendiler soruyorum, düşmanların altı ay sonra iade etmiş olduğu bir toprak var mıdır? Yoktur, Efendiler! Hangi toprak bir daha iade edilmiştir? Musul'u bir sene sonraya bırakmak, bir Mısır yapmak demektir. Neticede gaip etmek demektir. Bu da Girit gibi gidecektir. Musul'u bırakmak caiz değildir... Heyeti murahhasanın vazifesi... bitmiştir. Bu murahhasa heyeti ile tekrar müzakere açmanın imkânı yoktur... Arkadaşlar, bendenizin bildiği, millete karşı, ahkâmına ahit ve yemin ettiğimiz Misakımillî "de bir hudut vardır. O hudut da, mütarekenin hin-i akdinde Ordularımızın bulunduğu hudutlardır..."⁹⁸*

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 5 Mart toplantısının en ilginç konuşmasını, Menteşe Milletvekili *Tevfik Rüştü (Aras)* Bey yapmıştır.⁹⁹ Tevfik Rüştü Bey'e göre, barışın yapılmasına engel olan şey, Musul sorunu değildi. Asıl engel, İngiliz hükümetinin, değişmeyen zihniyetiydi. Lord Curzon barış yapılmasını istememiştir. Çünkü, "Türkiye'ye ancak teklif ettiği... müstemleke sulhu olarak imza ettirmektir ve bunu yapamayınca, sulhu yapmamak, müzakeratı uzatmak tarikini tercih etmiştir (Bravo sesleri)... Bize burada teklif edilen şekil, Avrupa'nın teklif ettiği şekil, müstemleke sulhudur.

⁹⁷ Müttefiklerin kendisine sunduğu antlaşma tasarısına kendi mukabil görüşlerini bildirdiği 4 Şubat 1923 tarihli mektubunun sonunda İsmet Paşa şöyle diyordu: "Tekliflerimizin kabul edilmemesi durumunda, doğaldır ki, bu tekliflerle kendimizi bağlı sayamayacağız."

⁹⁸ Ali Şükrü Bey'in bu uzun konuşması için bak: **Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 4, s. 131-140.

⁹⁹ Tevfik Rüştü Bey'in konuşmasının metni: **A.g.k.**, s. 127-128.

Türkiye bunu kabul edemez. Bunu kabul etmemek için harbi kabul eder” dolayısıyla bu, birinci noktaydı.

İkincisi: Haklarımızı, bu adamların elinden “cebren ve kahren alacağız” ama, bu metotla ancak yüzde otuz sonuç elde edilebilir. “*Biz, sulh için sulha doğru hareket yapmaya mecburuz.*”

Üçüncüsü: Ne İngiltere’de ve ne de Avrupa’da kamu oyları savaş istemiyor. Meğer ki, çok zorlama karşısında kalsınlar.

Dördüncüsü: Karşımızda “birleşik bir cephe yoktur. Bunu da hesabımıza katarak “Sulhe doğru hareketimizi yapmak zaruretindeyiz”.

Misakımillî konusunda da Tevfik Rüştü Bey ilginç bir görüş ortaya atıyordu. Diyordu ki: “*Meclis in üç senelik tekâmülü bana isbat etmiştir ki, Misakımillî behemahal tahakkuk ettirilecektir. Fakat bir safhada değil... bizim vazifemiz Misakımillî’yi tehlikeye koyacak hiçbir hareket yapmamak ve aynı zamanda... onu en yakın zamanda tahakkuk ettirecek bir şekilde müdafaa etmek kabiliyeti tahakkukiyesini temin eden şekil ne ise, ona doğru gitmek olacaktır.*”

Tevfik Rüştü Bey metot olarak da şu üç hususu vurgulamaktaydı: 1) *Vuzuhsuz vaziyetten çıkmak, açık olmak.* 2) *Bütün teşebbüsü bizim elimize almamız.* 3) *Müzakere kabiliyeti olan bir teklifle ortaya çıkmak Mamañih, tekliflerimizi yaparken de tekliflerimizin muharebe yolunu açmamasına dikkat etmek gerekiyordu.*

Tevfik Rüştü Bey den sonra, yukarda belirttiğimiz gibi Ali Şükrü Bey konuşmuştur Onun konuşmasından sonra söz alan Başbakan Rauf Bey, altı gündür müzakere yapılmakta olduğunu, fakat hâlâ bir sonuca varılamamış bulunduğunu, Hükümet in görev yapamaz hale geldiğini, istiyorsa Meclis in bu Hükümet i değiştirmesini söylemiş ve müzakerelerin ertesi güne bırakılmasının da karşısına çıkmıştır¹⁰⁰. Fakat görüşmeler ertesi güne ertelenmiştir.

Bu sırada Başkanlığa birçok önerge verilmiş bulunmaktaydı. Bu önerge-lerden önemli olanlarını özet olarak belirtmekle yetineceğiz¹⁰¹.

Ergani. Milletvekili Mehmet Emin Bey, önergesinde, konuşması sırasında kullandığı “Musul’u sattılar” ifadesine açıklık getirerek,

¹⁰⁰ A.g.k., s. 140.

¹⁰¹ Bu önergeler için bak: A.g.k, s. 141 -143.

“Sattılar’dan maksadım, Musul’u, mesaili maliye ve iktisadiyeye tâviz suretile tâlik ettiler demektir. Hâşâ, tariz kasdıyla değildir” demiştir.

İzmit Milletvekili Sırrı Bey de, önergesinde, *“Misakımillî haricinde müzakereye selâhiyetimiz olmadığından, keyfiyetin milletin ârâyı umumiyesine arzını teklif ederim”* demek suretiyle, yeni seçimlere gidilmesini teklif etmiştir.

Muş Milletvekili Ahmet Hamdi Bey de, önergesinde, Batılıların verdiği barış antlaşması tasarısına karşı Türk Hükümetinin hazırladığı tüm tasarının, üyelere dağıtılması suretiyle, bu karşı-tasarının madde madde müzakeresini teklif etmekteydi.. Erzincan Milletvekili Hüseyin (Aksu) Bey de hemen hemen aynı nitelikte bir önerge vermiştir.

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey ise, Hükümete güven sorunu ortaya atıldığından, ya yeni bir Bakanlar Kurulu teşkil edilmesini veya mevcut hükûmete güven oyu verilmesini teklif etmiştir.

Erzurum Milletvekili Mehmet Salih Bey de, *“Misakımillî’yenin tacınızdan masuniyetinin muhafazası”* amacı ile, yeni bir seçim yapılarak, barış yapma görevinin bu yeni Meclis’e bırakılmasını teklif etmiştir.

Muş Milletvekili Ahmet Hamdi Bey, bir başka önergesinde de, Musul sorununun bir yıl sonra çözümlenememesi halinde. Milletler Cemiyeti’nde kararın aleyhimize çıkması şüphesiz olduğundan. Müttefiklere bir ara-formül teklif edilmesini, İngiliz kuvvetlerinin Musul’dan çekilerek, burada bir geçici yönetim kurulmasını ve bu şekilde Musul dış etkilerden uzaklaştırıldıktan sonra, bir yıl içinde halkın oyuna başvurulmasını ileri sürmüştür.

Lâzistan Milletvekili Mehmet Necati Bey de, Müttefiklerin tasarısına, Türkiye’nin yeni bir Sevres antlaşmasını hiçbir şekilde kabul etmeyeceğinin bildirilmesi teklifini ileri sürmüştür.

Burdur Milletvekili İsmail Soysallıoğlu ise, Hükümeti destekleyen önergesinde, ne İsmet Paşa delegasyonunun ve ne de Bakanlar Kurulu’nun, kendilerine verilen görevi henüz tamamlamamış olmaları hasabıyla, görevlerine devam için yetkili kılınmaları kararının alınmasını istemiştir.

5 Mart toplantısında, bu önergeler üzerinde hiçbir işlem yapılmayarak, toplantı ertesi güne ertelenmiştir.

D) 6 Mart 1923 Toplantısı

6 Mart toplantısı üç oturum halinde yapılmış olup, Musul ağırlıklı olmuştur. Bu toplantının iki “muhalif” konuşmacısı, Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey ile Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey olmuştur.

Durak Bey. Millî Mücadelede büyük fedakârlıklarla kazandığımız zaferle, Lozan’da elde edilen sonucun eşit olmadığını vurgulayarak, önümüze konan “paçavra ile, savaş ile bu paçavrayı imza etmek seçenekleri karşısında kaldığımızı belirterek,¹⁰² Musul konusuna değinmiş ve “*Musul gayet mühim meseledir. Bendeniz, bugün harbin Çanakkale’sini ne kadar mühim görüyorsam, Türkiye için Erzurum ‘u, Kars’ı nasıl görüyorsam. Musul ‘u da o kadar mühim görüyorum. Çünkü orada bir Kürdistan Hükümeti teşekkül etmiştir*” diyerek İngiltere’nin, para ve propagandayı kullanarak, bu hükümet vasıtasıyla bütün Orta Doğu’yu karıştırabileceği tehlikesine dikkati çekmiş ve bu sebepten de, Musul sorununun ileriye ertelenmeyip biran önce çözümlenmesini, eğer bir yıl. sonraya erteleme zorunluluğu var ise, o zaman Musul’da bir Türk-İngiliz ortak yönetiminin kurulmasını ve bu formülün ileri sürülmesini istemiştir¹⁰³.

Durak Bey, Musul sorununun Milletler Cemiyeti ne havale edilmesine de karşı çıkmış, bunu kabul ettiğimiz takdirde, Milletler Cemiyeti’nin Türkiye üzerinde “kaza hakkı” doğacağını söyleyerek, “... *orada verilecek karar daima bizim idamımızdır. Başka bir şey değildir*”¹⁰⁴ demiştir. Durak Bey Lozan’da Türk delegasyonunun karşı-tasarı vermiş olmasını da eleştirerek. “*Halbuki. Meclis-i Ali böyle bir fedakârlığa asla selâhiyet vermemiştir*”¹⁰⁵ demiştir.

Durak Bey, konuşmasının sonunda İsmet Paşa ya ve Hükümet e şu ağır eleştiriyi yönelterek sözlerine son vermiştir: “...*Bizim yapacağımız bir iş daha vardır. Bugün heyeti murahhasamızın bu işi yapacağından ben emin değilim... Eğer bir daha bu heyeti murahhasaya selâhiyet verir ve oraya gönderirsek bizim istiklâlimiz mahvolur... Çünkü onlar bazı şeylerde evet demişlerdir. Onun için heyeti murahhasa reisi İsmet Paşa Hazretleri, bugünden itibaren Ordunun başına marş! Bendeniz kumandayı veriyorum. İster kabul etsin, ister*

¹⁰² A.g.k., s. 152.

¹⁰³ A.g.k., s. 153.

¹⁰⁴ A.g.k., s. 154.

¹⁰⁵ A.g.k., s. 155.

kabul etmesin (Handeler). Ondan sonra Heyeti Aliyeniz, Heyeti Vekile ve Heyeti Murahhasayı yeniden tayin edeceksiniz”¹⁰⁶.

Bitlis Milletvekili *Yusuf Ziya Bey* de, *Sırrı Bey* gibi, önce Misakımillî’ üzerinde durarak, Lozan delegasyonunun ve Hükümetin, Misakımillî’ye aykırı hareket ettiği iddiasında bulunarak, “... *bu Meclis-i Alînin bir ahdı, bir umdesi vardır... bir gayesi vardır. Bu gaye, bu umde... Misakımillî denilen raporda müsbettir... Misakımillî... Bu milletin, bu devletin, hangi şerait dahilinde hangi arazi üzerinde, hangi hudutlar dahilinde yaşayabileceğini, bilâkaydüşart hür ve müstakil olarak idamei hayat edebileceğini gösterir bir rapordur... Hayat raporu, beka raporu, istiklâl raporudur... maateessüf Heyeti Vekilemizin, murahhaslarımızın siyaset işlerindeki acemilikleri bütün kazandığımız muzafferiyeti heba etti. Havva etti. Arkadaşlar, açıkçası partiyi gaip ettik... bu gayrı kabili inkârdır. Demişti*¹⁰⁷.

Musul’un Anadolu için önemini de, “Musul’un vaziyeti coğrafyası, münasebatı irkiyesi, şekli teşekkülü, teşkilâtı siyasiye ve içtimaiyesi, badessulh bir dakika bile İngiliz siyaseti altında, İngilizlerin muamelesi altında, İngilizlerin mandası altında kalmağa mütehammil değildir. Bırakılırsa, açık tâbir ile, felâketi dâidir... bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak nasıl mümkün değilse, Musul’u Türkiye’den ayırmak da öylece mümkün değildir. Musul’u terk ve tâvik etmek, bir sene için, altı ay için tâlik etmek, pek tehlikeli bir oyundur... Musul’u tâlik etmek, Musul’suz sulh etmek, sulhun ferdasında Anadolu-i Şarkî de mühim bir cephe hazırlamak demektir “ şeklindeki sözleriyle belirtmekteydi¹⁰⁸.

Yusuf Ziya Bey, konuşmasının sonunda, İngilizlerin Musul’da kukla bir Kürt hükümeti kurduklarını ve altınları ve bu kukla hükümet vasıtasıyla bundan sonra çok oyun oynayacaklarına işaret etmekteydi.

Konuşmaların uzadığını gören Atatürk, konuyu kapatmak ve ne yapılması gerektiğini de işaret etmek için üçüncü oturumda söz alarak¹⁰⁹, altı-yedi günden beri yapılan konuşmalarla, konunun iyi ve kötü her yönü hakkında her şeyin söylendiğini, dolayısıyla, görüşmelere bundan sonra da devam etmenin bir yarar sağlamayacağını belirttikten sonra, Müttefiklerin antlaşma tasarısını kabul etmenin mümkün olmadığını, zira, doğrudan

¹⁰⁶ A.g.k., s. 159.

¹⁰⁷ A.g.k.. s. 160-161.

¹⁰⁸ Ag.k., s. 163.

¹⁰⁹ Atatürk’ün konuşması: s. 173-174.

doğruya bağımsızlığımıza dokunan şartlar olduğunu belirttikten sonra, “Eğer İtilâf devletleri, bize projeyi kabul ettirmekte musir olurlarsa, o halde Milletimiz için, Hükümet ve Meclisimiz için harb şekli zaruretinde tecelli etmiş olur” demiş ise de. 27 Şubat konuşmasında yaptığı gibi, hemen arkasından, sorunun can alıcı noktasını da, şu ifade ile vurgulamaktan geri kalmamıştır: “Fakat bu son noktaya vâsıl olmazdan evvel, mevcut ise, diğer tedabire tevessül ederek, mümkün olduğu kadar harbdan içtinab etmek ve esasatı hayatiyetimizi mahfuz bulundurabilecek şerait tahtında, sulh yolunda çalışmayı tercih etmeyen hiçbir arkadaşımız yoktur!” Atatürk, “esasatı hayaliyemiz” için de, Musul sorununun taliki, fakat bağımsızlığımız için hayati olan idari, siyasî, malî ve İktisadî konulardaki isteklerimizin gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. Atatürk, “Millet ve memleketin hukukunu ve istiklâlini tamam ve emin olarak istihsal etmek” diyordu.

Atatürk, yöneltilen eleştiriler karşısında İsmet Paşa delegasyonunu da savunarak, “Heyeti Murahhasamız, kendisine tevdi edilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette ifa etmiştir. Milletimizin ve Meclisimizin şerefini ilâ (yükseltmek) edecek bir tarzda, dünyaya tanıtmıştır ve muvaffak da olmuştur” demiştir. Doğrusu, İsmet Paşa ya günlerden beri yöneltilen eleştirilere karşı, bu iki cümle muhteşem bir kalkan oluyordu.

Bunun arkasından Atatürk, şu sözleriyle konuyu kapatmaktaydı: “Yanisulh yapılacaksa bir an evvel yapılsın, olmayacaksa aklanmayalım. Tedabiri askeriyemizden geri kalmayalım. Yani işi tâcil (çabuklaştırmak) ve tesri (süratlendirmek) etmesini de sureti mahsusada Heyeti vekileden talep etmek lâzımdır. Bazı arkadaşların imza ettiği bir takrir gördüm. Bu takrir, esas itibariye ve vuku bulan maruzatıma tekabül etmektedir. Ben de o arkadaşlarıma iştirak ederek, o takririn Heyeti Celilenizce kabul edilmesini, menafi memleket için, sulh için ve her şey için muvafık görmekteyim.”

Bu sırada bir sürü önerge verilmiş bulunuyordu. Bunların her biri, Konferansın ikinci döneminde nasıl hareket edilmesini öngören veya tavsiye eden önergelerdi. Atatürk’ün desteklediği ve kendisinin katıldığını ifade ettiği önerge, Saruhan Milletvekili Reşat Bey ve 131 arkadaşı tarafından verilen¹¹⁰ önerge olup şöyle diyordu:

1) İtilâf Devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak Heyeti Murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi, istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden, şayanı kabul değildir. İtilâf Devletleri, bu projenin

¹¹⁰ Önergeyi imzalayan 131 milletvekilinin isimleri için bak: s. 181-182.

kabulünde ısrar ettikleri halde, tekliflerini kat'iyen red ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur.

2) Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için. Heyeti Murahhasamızın ve Heyeti Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Malî ve İktisadî ve idari mesailde, memleket ve milletimizin hukuku hayatiye ve istiklâliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dahilinde, sulh teşebbûsâtına devam olunmasını ve Heyeti Vekilenin Heyeti Murahhasaya mezkûr esasa göre vazife ve talimat veresini teklif ediyoruz.

Dikkat edilirse, önerge, üslûbu ve birçok kelimeleri ile, Atatürk'ün son konuşmasının ifadesini taşıdığı görülür.

Bu önerge oya konmuş ve 170 oyla kabul edilmiştir. Böylece, Hükümetin ve İsmet Paşa heyetinin bütün görüşleri, Atatürk'ün ağırlığını koyması ile aynen kabul edilmiş olmaktadır.

Oylamanın sonucu açıklandıktan sonra, Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, “130 kişi de ademi itimaddır” diye bağırarak suretiyle, bir o kadar da muhalefetin bulunduğunu ilân ediyordu.

Lozan Konferansı'nın ve Musul Sorunu'nun TBMM gizli oturumlarındaki tartışma ve müzakereleri bu şekilde sona ermiş olmaktadır.

5- Sonuç

TBMM'nin Musul konusundaki tartışmaları ve yapılan konuşmalar, şu ilginç noktaları açığa çıkarmıştır:

1- Musul, hemen bütün milletvekillerince, bir yandan Anavatan'ın bir parçası ve öte yandan da Misakımillî'nin temel unsurlarından biri olarak telâkki edilmiştir. Bu bakımdan da, müzakerelerde, Musul kadar Misakımillî üzerinde de durulmuş ve bu ikisi, adeta birbirini tamamlayan iki kavram haline getirilmiştir.

2- Müzakerelerde göze çarpan ikinci bir husus da, Meclis te koyu bir milliyetçilik havasının mevcut olmasıdır. Bu milliyetçilik duygularının dayanağı ise, Millî Mücadele de peş peşe kazanılan zaferler olmuştur. Lozan'ın birinci döneminin sonunda varılan noktaların, birçok milletvekillerini tatmin etmemiş olmasının sebebini de, varılan nokta veya elde edilen sonuç ile, kazanılan zaferlere atfedilen önem arasında bir eşitlik veya bir denge

görülememiş olması teşkil etmiştir. Başka bir deyişle, milletvekillerine göre, kazanılan zaferler o derece büyük ve önemliydi ki, tâbir câizse, Müttefiklere boyun eğdirmek isten bile değildi. Şüphesiz, bu düşüncenin, gerçeklere tam uyduğunu söylemek kolay değildir.

3- Musul konusunda, Atatürk ve Hükümet ile Meclis arasında esaslı bir görüş farkı olduğu gerçektir. Hiç değilse, Musul konusunda sertlik metodunu isteyenlerle. Hükümet arasında. Hükümet in ve tabiat ile Atatürk'ün üzerinde durduğu husus, elde edilmesi zor olan şeylerde tâviz verip, siyasî, İktisadî ve malî. İdarî ve adlî konularda “tam bağımsızlığı” gerçekleştirmek olmuştur. Onun içindir ki, Hükümet için Musul, ikinci plânda kalan bir konu olmuştur. Kaldı ki, Atatürk'ün, ve Rauf Bey'in birkaç defa değindiği ve hatta bazı muhalif milletvekillerinin dahi görmezlikten gelemeyeceği gibi, Musul için “zor” a başvurma sebep olabileceği bilinmezlikleri ve tehlikeli sonuçları da göz önüne almak gerekiyordu. Prof. Kürkçüoğlu, Atatürk'ün Musul sorunundaki tutumu ile, Büyük Zafer den sonra ortaya çıkan “Çanakkale Bunalımı” sırasındaki düşünce ve tutumu arasında paralellik bulunduğunu belirtiyor ve o zaman Sovyet Büyükelçisi Aralova söylediği şu sözleri naklediyor: *“Ordu yorulmuştu Ayrıca, Ordu'nun ana üsle bağlantısının kesilmesi tehlikesi belirmişti. Sonra İngilizlerin müttefiklerinin de durumu belli değildi... Ankara, gerçekten de Boğazları, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye 'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hatta, askerî harekât olmasa bile -ki olması çok muhtemeldi- Türkiye belirsiz bir süre için bütün Avrupa ile savaş halinde kalmış olacaktı... Oysa halk yorgun (ve) barışa muhtaçtı. Bu durumun uzaması Lloyd George'un istediği şeydi. Sonra İstanbul ve Trakya'yı alarak Orduyu o yana geçirmek çığırılık olurdu.. Ordu, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla, Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Ayrıca Anadolu yu Ordusuz bırakmak da doğru olmazdı. Biz, manevralarımızla Fransa ve İtalya'yı İngiltere den koparmış bulunuyoruz. Bu durumda onları birleştirdik”¹¹¹. Prof. Kürkçüoğlu, 1922 Eylülünde, “Çanakkale Bunalımı”nda Mustafa Kemal'i frenleyen sebeplerin, 1923 Martında Musul konusunda aynen mevcut olduğunu belirtmektedir ki, bu yargıya katılmamak mümkün değildir¹¹².*

4- 6 Mart toplantısının sonunda kabul edilen önerenin, hem ifadesi ve hem muhtevası, tamamen Atatürk'ün söylediklerini yansıtmaktaydı ve o kadar gergin ve şiddetli tartışmalara rağmen, sonunda TBMM Hükümetin görüşünü benimsemiş olmaktaydı. Önerenin 2. Maddesinde Musul konusunda iki nokta dikkati çekmekteydi. *Birincisi*, erteleme ilkesi kabul edilmekle beraber, “bir yıl” deyiminin geçmemesi idi. Halbuki, İsmet Paşa 4 Şubatta Müttefik

¹¹¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri**, 1919-1926, s. 244-245.

¹¹² A.g.e., s. 288.

temsilcilerine yazdığı ve karşı-görüşlerini belirten mektubunda, “bir yıl içinde” deyimini kullanmıştı. Önergede sürenin yer almaması herhalde süre konusunda bir pazarlık kapısının açık bırakılması içindi. Çünkü, İsmet Paşa’nın 8 Mart 1923 tarihinde Müttefiklere gönderdiği antlaşma tasarısında¹¹³ teklif edilen süre yine 12 ay olduğu halde, bilindiği gibi, Lozan Antlaşması’nın 3. Maddesinde bu süre 9 ay olarak kabul edilmiştir.

Önergenin 2. Maddesinin *ikinci* özelliği ise, Milletler Cemiyeti’nden hiç söz edilmemesidir. Ne var ki, İsmet Paşa’nın 8 Mart teklifinde, Musul hakkındaki 4 Şubat teklifine ek olarak, ikili görüşmelerde, “*Anlaşmaya varılmazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyetine götürülecektir.*” demek suretiyle, önerge aşılaraq, İngiltere’ye bir tâviz verilmekteydi. Kısacası, Musul için öngörülen ikili görüşmelerin süresi 12 aydan 9 aya indirilmek suretiyle, Lozan Konferansı’nın ikinci döneminde, İsmet Paşa’nın 8 Mart 1923 teklifi, Lozan Antlaşması’nın 3. Maddesinin 2. Paragrafı kesin formül olarak tespit edilmiş olmaktaydı.

¹¹³ İsmet Paşa’nın müttefiklere gönderdiği antlaşma tasarısının metni için bak: **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler**, Takım I, Cilt 4, s. 20-65.

MİSAKİMİLLÎ VE LOZAN BARIŞ KONFERANSI BELGELERİNDE MUSUL MESELESİ

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN*

Giriş

Musul Bölgesi, I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Batılı kaynaklarda genellikle Irak'tan ayrı olarak, yukarı "El-Cezire" bölgesi içinde gösterilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bölge daha çok siyasi sebepler yüzünden Irak'ın parçası olarak kabul edilmiştir.

Musul, ilk olarak 1055-1056 yıllarında Selçuklu Devleti ne bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkleşen Musul, I. Dünya Savaşı sonuna kadar değişik Türk devlet ve beyliklerinin hâkimiyet sahaları içerisinde yer almış, Türkler tarafından bir vatan toprağı olarak kabul görmüştür. Osmanlı Devleti öncesinde bölgede hüküm süren Türk devlet ve beylikleri sırayla şunlardır: Zengiler, Timurlular, Akkoyunlular ve Safeviler.

Musul, Osmanlı hâkimiyetine ilk olarak Yavuz Sultan Selim in 1514 tarihli Çaldıran Seferi'yle girmiş, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-1535 tarihinde gerçekleştirdiğı Bağdat Seferi'yle bu hâkimiyet perçinlenmiştir. Osmanlı hâkimiyeti ile Musul, Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarından meydana gelen bir vilâyetin merkezi olmuştur. XX. yüzyılın başlarında vilâyetin nüfusu ise 350.000 civarındadır.

İtilaf Devletleri gerek Paris Barış Konferansı'nda gerekse San Remo görüşmelerinde Musul'u aralarında pazarlık konusu yapmışlardır. 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da imza edilen Musul petroleri konusundaki anlaşma galip devletlerin petrol paylarını tespit etmekteydi. Buna göre, petrol şirketi devamlı olarak İngiliz yönetiminde kalacak, ayrıca İngiltere hisselerin %75'ine sahip olacak ve eski Alman hissesi olan %25'lik pay ise Fransa'ya devredilecekti¹.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

¹ Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s. 302 vd.; Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926**, İstanbul 1983, s. 26.

Musul üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti, 1. Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. 1. Dünya Savaşı ile İtilaf Devletleri'nin Musul üzerindeki siyasi emelleri Irak cephesinin açılmasına sebep olmuş, savaşla, birlikte Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra'ya çıkarak kısa zamanda Bağdat'a kadar ilerlemişlerdi. Osmanlı Devleti Irak cephesinde önemli başarılar elde etmesine rağmen, savaşın sonuna doğru diğer cephelerde olduğu gibi, Irak cephesinde de geri çekilmek zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918 de Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Ali İhsan (Sabis) Paşa 6. Ordu Kumandanı olarak Musul'da bulunmakta idi. Öte yandan İngilizler ise süratli bir işgal hareketi ile Musul'a hâkim olma çabası içerisindeydiler.

Musul meselesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile başlayıp, 1926 yılı Haziran ayına kadar geçen süre içinde çeşitli safhalardan geçmiş ve yeni Türk Devleti'nin İngiltere'yle olan ilişkilerinin temel meselesini oluşturmuştur. Bu mesele zaman zaman Türk-İngiliz ilişkilerini savaş noktasına dahi getirmiştir.

Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı Sırasında Musul'un Durumu

Türk ordusunun 1915 yılı Kasım ayında İngilizleri Kut'ul-Amare'de yenilgiye uğratmasına rağmen, bu zaferin olumlu neticeleri elde edilememiş, takviye edilen İngiliz birlikleri bölgede yavaş yavaş hâkimiyetlerini tesis etmeye başlamışlardı. Bağdat'ın Mart 1917'de İngilizlerin eline geçmesiyle Türk ordusunun kuzeye çekilmesi hızlanmış, Musul vilâyeti ciddi bir işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç gün önce Musul'da 6. Ordu Komutanlığı'na getirilen Ali İhsan Paşa, Mütareke'nin imzalanmasına kadar Musul'un İngilizlerin eline geçmemesi için gayret sarf etmesine rağmen, bunda başarılı olamamıştır. 25 Ekim'de başlayan İngiliz taarruzu 30 Ekim de önemli sayıda Türk birliğinin esir edilmesi ile sonuçlanmıştı.

Mütareke'nin yürürlüğe girdiği andan (31 Ekim 1918 günü, saat 12.00'de) itibaren, geri çekilmekte olan Ali İhsan Paşa'nın 6. Ordusu olduğu yerde durmuştu. Bu sırada 6. Ordu birlikleri batıdan doğuya doğru Rakka, Miyadin, Telâfer, Dibeke, Çemçemâl, Süleymaniye hattı üzerinde idi. İngiliz kuvvetleri ise El-Hazar, Gayyare, Altıncöprü, Kerkük, Hanikin hattında

bulunuyordu². Yani Mütareke'nin imzalandığı gün, Kerkük merkezi hariç, Musul ve Musul vilâyetinin büyük bir kısmı Osmanlı ordusunun elinde idi.

Mütareke hükümlerine göre bölgede bulunan bütün kuvvetlerin yerlerinde kalmaları gerektiği halde, İngiliz kuvvetleri buna uymamışlardır. İlerlemeye devam eden İngilizler, 1 Kasım da Hamamalil'e girmişler, buradan Musul'u işgal edeceklerini söyleyerek Türk kuvvetlerinin Musul şehrinden 5 km. kuzeye çekilmelerini istemişlerdir.

Ali İhsan Paşa, İngilizlerin bu talebini Sadrazam'a bildirmiş, bir seri telgraf görüşmeleri sonucunda Sadrazam, Ali İhsan Paşa ya 8 Kasım tarihli telgrafı ile 15 Kasım günü şehrin boşaltılması talimatını vermiştir. Ali İhsan Paşa, bu talimata uygun olarak 10 Kasım'da Musul'u İngilizlere terk etmiş, ordu karargahı ile birlikte Nusaybin'e doğru çekilmiştir³.

Misakımillî'ye Göre Musul'un Durumu

Görüldüğü gibi Musul, Mütareke hükümlerine ve uluslararası savaş kaidelerine aykırı bir şekilde işgal edilmiştir. Burada 31 Ekim günü saat 12.00 itibariyle her iki tarafın kuvvetlerinin durumu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamızın temel sebebi; Misakımillî'ye göre güney sınırlarının tespiti meselesinde Mütareke'nin yürürlüğe girdiği andaki ordumuzun fiili durumunun temel bir kıstas olarak dikkate alınmasından dolayıdır.

Bölünmez bir Türk yurdunun sınırlarını tespit eden ve 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından kararlaştırılan Misakımillî'nin birinci maddesi, Türkiye'nin güney sınırlarını tespit etmektedir. Misak'ın birinci maddesinde; "Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu (30 Ekim 1918 günkü Mütareke yapıldığı sırada) düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceğinin, haklarını serbestçe açıklayacakları rey sonucu belirlenmesi gerekir; söz konusu mütareke çizgisi içinde din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirlerine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslâm çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü ister bir eylem,

² **Türk İstiklâl Harbi 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genel Kurmay Yay., Ankara, 1962, s. 79. (ayrıca bkz. 4 nolu kroki).

³ Ali İhsan Sabis. **Harp Hatıralarını**. C.V. Ankara, 1951, s. 7.; M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Ankara, 1959, Cilt I. S. 23.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973, s. 32; Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara, 1981, s. 5.; Ziya Arif Sirel, "Bir emrivaki ile İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar", **Yakın Tarihimiz**, Cilt I, s. 9; Melek, a.g.e., s. 22.

ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür” şeklindeki yaklaşım açıktır. Buna göre mütareke hattı esas alındığında Musul, Kerkük ve Süleymaniye’nin ve diğer tarafta Hatay bölgesinin Anadolu’nun ayrılmaz bir parçası olduğu açıktır.

Mütareke anında Türk ordusunun Gayyare’de bulunduğu tüm kaynaklarca kabul edilmektedir. Sadece Kerkük sancağı 31 Ekim tarihi itibarıyla İngiliz kuvvetlerinin eline geçmiş olarak gösteriliyorsa da⁴ Nejat Kaymaz, General Sedat Doğruer’in eserine dayanarak “*Kerkük’ün de savaşın durması gereken saatten sonra İngilizlerin eline geçmiş olabileceği*” ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğuna işaret etmektedir⁵. Esasında bu durumun ihtimal olmayıp kesin bir gerçeği ifade ettiğini Mustafa Kemal Paşa’nın tespitlerinden anlamak mümkündür. Mustafa Kemal Paşa daha Misakımillî’ ilân edilmeden önce Ankara’ya gelişinin ertesi günü Ziraat Okulu’nda yaptığı 28 Aralık 1920 tarihli konuşmasında haksız işgali dile getirerek Musul’un Mütareke anında Türk ordusunun hâkimiyetinde bulunduğunu ifade etmiş, İngiliz işgalini İstanbul’un işgalinde olduğu gibi haksız ve Mütareke hükümlerine uymayan bir teşebbüs olarak değerlendirmiştir⁶.

Esasında İngilizlerin Musul’u işgal etmeleri askeri anlamda bir statü değişikliğinden başka bir durumu ifade etmemiştir. Musul’u işgal etmişler ancak bölgeye hâkim olamamışlardır. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntıları olmuştur. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngiliz himayesine sıcak bakmamışlar⁷, tam aksine rahatsızlık duymuşlardır. Müslüman kabileler İngilizlere vergi vermekte direnmişler, sık sık sokak kavgalarına girmişlerdir. Yöre halkının ekseriyeti kesinlikle Türk tarafında yer almıştır⁸. Musul halkı, Ankara’da ilk BMM’nin açılmasıyla güçlenen Millî Mücadele hareketine destek vermiştir. Hatta bölgede bulunan Araplar dahi İngilizlere karşı. Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğini düşünmüşlerdir. M.

⁴ Mondros Müt. Tatb... s. 79.

⁵ Nejat Kaymaz, “Misakımillî Üzerinde Tartışmalar”, VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, C.III, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 1956.

⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. H, TİTE Yay. Ankara 1981, s. 6.

⁷ Bölge halkının İngiliz himayesini istemediklerine dair birçok belge mevcuttur. Bazı örnekler vermek gerekirse, “İngilizlerin Süleymaniye’yi işgale kalkışmaları üzerine buradaki Arap ve Kürtlerin Osmanlı idaresini istemelerine” dair bkz: **Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri** (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1993, s. 399-401.; “Musul halkının bölgedeki İngiliz görevlileri öldürdükleri ve Osmanlı yönetimini istediklerine” dair bkz. a.g.e., s. 404-406.

⁸ Mim Kemal Öke, **Kerkük-Musul Dosyası**, İstanbul, 1991, s. 15-16.

Kemal Öke, İngiliz belgelerine dayanarak Musul'daki Arap ve Kürtlerin, İngiliz himayesindeki Faysal'a değil de Anadolu'ya dayanmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir⁹.

Musul halkının bu arzulan karşısında Ankara hükümeti duyarsız kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920 tarihinde BMM'de yaptığı konuşma, Musul konusundaki düşüncesini ve uygulanması gereken politikayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-u millimiz, İskenderun un cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye ’yi, Kerkük ’ü ihtiva eder. İşte hudud-u millimiz budur dedik!”¹⁰

M. Kemal Paşa ve Ankara hükümeti, ortaya koyduğu bu kararlılığını Lozan Konferansı'na kadar olan süre içinde çeşitli vesilelerle göstermiştir. İngilizlerin Ocak 1921'de Erbil ve Revanduz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen “Sürücü Aşireti”ne “ne saldırımları üzerine M. Kemal Paşa, Millî Müdafaa Vekâleti'ne çektiği telgrafla Revanduz bölgesine asker gönderilmesini istemiştir”¹¹. Bu görev Kaymakam ve Milis Yarbay Özdemir Bey'e verilmiş, Özdemir Bey, kuvvetleriyle başlangıçta bölgede oldukça önemli başarılar elde etmiş ancak daha sonra çekilmek zorunda kalmıştır. Özdemir Bey'in Revanduz'da kazandığı başarı, bölgedeki halk ve aşiretlerle üzerindeki nüfuzu Türk Genelkurmayı'nı Musul'un kurtarılması için bazı askeri tedbirlerin alınmasına sevk edecektir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 7 Eylül 1922 tarihli yazıyla Elcezire Cephesi Kumandanlığından, Musul'a taarruz için gerekli hazırlıkların yapılmasını dahi isteyecektir¹².

Görüldüğü gibi Ankara hükümeti, daha Lozan Konferansı'nın başlamasından önce Musul'un gerekirse silâh yoluyla kurtarılması için İngilizlere karşı bir harekâtı göze almıştır¹³. Ancak Türk kuvvetlerinden bir kısmının batı cephesine kaydırılmak zorunda kalınması ve daha sonra

⁹ Öke, a.g.e., s. 31.

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 74.

¹¹ Türk İstiklal Harbi, Cilt: IV., Güney Cephesi. Gn. Kur. Bas.. Ankara. 1966, s. 267.

¹² Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, s. 282.; Kamuran Gürün. Savaşın Dünya ve Türkiye, Ankara. 1986, s. 390-391.

¹³ Öke, a. g. e., s. 52.; İhsan Ilgar, “Lozan Konferansının Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Plânı”, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 36, Eylül 1970. s. 33 vd.

konferansın başlaması, bu isabetli düşüncenin gerçekleşmesine engel olacaktır.

Gerek Mütareke hükümlerine göre, gerekse Mütareke hattını esas alan Misakımillî'ye göre Musul vilâyeti Türk sınırları içerisindeydi. Musul'un Misakımillî'ye dahil olması tarihi ve askeri bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir.

Lozan Konferansı'nda Musul Meselesi

Lozan Konferansı'nda üzerinde çetin tartışmaların meydana geldiği konu “Musul Meselesi” olmuştur¹⁴. Türkiye için hayati bir öneme sahip olan Musul, müzakerelere ve müttefiklerine hâkim olan İngiltere için de gerek zengin “petrol kaynakları” ve gerekse “Hindistan yolunun emniyeti” bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve iktisadi öneme sahip bir bölgedir¹⁵. Türkiye için ise asgari vatan sınırlarını ifade eden Misakımillî'nin vazgeçilmez bir ilkesidir.

Lozan görüşmelerine, Dışişleri Vekili olan Yusuf Kemal Bey in istifa¹⁶ etmesi üzerine O'nun yerine seçilen İsmet Paşa heyet başkanı olarak katılmıştır. Maliye Vekili Hasan Bey ve Sağlık Vekili Rıza Nur Bey de heyet üyesi olarak Lozan görüşmelerinde Ankara hükümetini temsil etmişlerdir, İsmet Paşa'nın gerek TBMM'de yaptığı konuşmada gerekse Sapanca'da trende iken gazetecilere verdiği demecinde Türk heyetinin amacının Misakımillî'yi gerçekleştirmek olduğunu ısrarla vurguladığı görülmektedir¹⁷.

Musul meselesi, ilk olarak Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda ele alındı. İsmet Paşa Türk tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan geniş bir şekilde ilmi ve akli delillere dayanmak suretiyle izah etti. İsmet Paşa'nın bu konuşması incelendiğinde Musul'un bir Türk toprağı olarak telakki edilmesindeki gerekçelerin yanı sıra

¹⁴ Ali Naci Karacan. **Lozan**, İstanbul, 1971, s. 242.

¹⁵ Kadir Mısıroğlu. **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul. 1975, s. 83.

¹⁶ Esasında bu istifa M Kemal Paşa'nın talebiyle gerçekleşmiştir. Yusuf Kemal Bey'in 7 Şubat- 3 Nisan 1922 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Avrupa seyahatine giderken İstanbul'da Sultan Vahideddin ile “sıradan birisi gibi” görüşmesi Ankara'nın hoşuna gitmemiş TBMM'de sert tepkilere yol açmıştır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara. 1981, s. 270-271.); Yusuf Hikmet Bayur, “TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar”. **Belleten**, Cilt: C. No: 160. Ekim 1976. s. 667.; **Nutuk** C. 11. s. 462; E Semih Yalçın, “Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Kemal Heyeti Vasıtasıyla Batılı Devletler Nezdinde Yaptığı Barış Teşebbüsü”, **Askeri Tarih Bülteni**. Sayı: 40. Yıl: 21, Şubat 1996. s. 40.)

¹⁷ Karacan. **a. g. e.**, s. 63 vd.

İngiltere'nin ortaya koymaya çalıştığı iddiaları da çürüttüğü görülür. Esasında Türk tezinin dayandığı temel nokta etnografik sebeplerdir. Musul vilâyetinde yerleşik nüfus, 503.000 kişi olarak gösterilmiş ve Türk-Kürt ayrımı yapılmaksızın çoğunluğun Türk olduğu vurgulanmış ve bölgenin Anadolu'dan ayrılamayacağı belirtilmiştir.

İsmet Paşa son resmi Türk istatistiklerine dayanarak Musul'u meydana getiren unsurları şu şekilde göstermiştir;¹⁸

Türk 146.960

Kürt..... 263.830

Arap..... 43.210

Yezidi 18.000

Gayri Müslim 31.000

TOPLAM 503.000

İngiliz Heyeti'nin verdiği rakamlar ise şu şekildedir:

Türk 65.895

Kürt..... 452.720

Arap..... 185.763

Hıristiyan..... 62.225

Yahudi 16.865

TOPLAM 785.468

Verilen bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Araplarla Müslüman olmayan grupların vilâyet nüfusu içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin çoğunlukta olduğunu İngiliz temsilcileri de kabul etmektedir. İsmet Paşa'nın ortaya, koyduğu diğer sebepleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Musul vilâyetinde oturanlar yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü, sömürgeleşmiş bir halk olmaktan

¹⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, C. I. Kitap 1, İstanbul, 1993, s. 345.

çıkarak, bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.

- Coğrafi ve siyasal bakımlardan, bu vilâyet, Anadolu'yu tamamlayan bir parçadır. Musul ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.
- Hukuki bakımdan hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Musul için İngiltere'nin yapacağı bütün antlaşmaların ve sözleşmelerin hukuki açıdan hiçbir değeri olamaz.
- Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenilirliği bakımından Türkiye'nin elinde olması zorunludur.
- Musul vilâyeti, Türkiye'nin birçok başka parçaları gibi, savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak Türkiye'den alınmıştır. Bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da Türkiye'ye verilmesi gerekir¹⁹.

İsmet Paşa dan sonra söz alan Lord Curzon ise ortaya koyduğu karşı teziyle Türk taleplerini çürütmeye çalışmış ancak bunda başarılı olamayacağını anlayınca başka metotlardan istifade etmeyi düşünmüştür. Curzon'un ilk manevrası Musul meselesini normal seyrinden çıkartmak²⁰ suretiyle İngiltere'nin Musul'u alkoymak istemesinin “petrol tesiriyle” olduğu gerçeğini kamuoyundan saklamayı başarmasıdır. Böylece otel odalarında görüşülmeye başlanan Musul meselesinde Türkiye'nin haklılığını anlatabilme ve İngiltere'nin gerçek emellerini teşhir etme fırsatı kaçırılmış oluyordu²¹. Bu otel görüşmelerinin birinde Türk Heyeti ikinci delegeşi Rıza Nur, Lord Curzon'a “Musul'un Türklere bırakılması halinde diğer ihtilaf konularında Ankara ile derhal anlaşma sağlanabileceği garantisini dahi vermiş, daha da ileri giderek İngilizlere petrol imtiyazını teklif ederek²² Musul'un Türkiye'ye verilmesini²³ istemiştir. Rıza Nur un hatıraları

¹⁹ Meray, **Lozan Tutanakları**, C. I. s. 354-355.

²⁰ İsmet İnönü, “İnönü'nün Hatıraları”, Ulus, 12 Eylül 1968.

²¹ Öke, s. 54.

²² İsmet Paşa 6 Ocak 1923 tarihinde Heyet-i Vekile Riyaseti ne çektiği telgrafta, “Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için petrol meselesidir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim. Lord Curzon Musul şehrini vermeyeceklerini söyledi... Londra'ya iki müşavir gönderdim. İngilizleri petrolde tatmin edip araziye iade ettirmeye teşebbüs edeceklerdir” demektir. (Bkz. Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C. I., Ankara. 1990, s. 338-339) Rıza Nur da, Londra'ya gönderilen iki müşavirin başarılı olamadıklarını belirtmektedir. (Bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. HI. İstanbul, 1968, s. 1307).

²³ Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, İstanbul, 1991, s. 73.

incelendiğinde görüşmeler sırasında İngilizlerin Süleymaniye sancağının Türkiye'ye verilmesini teklif ettiklerini ancak buna Türk heyetinde askeri müşavir olarak bulunan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'in karşı çıktığını ifade etmektedir²⁴.

İkinci celse görüşmelerinde meselenin iyice çıkmaza girmesi İsmet Paşa'nın yeni bir çözüm yolu önermesiyle aşılma istenmiştir. İsmet Paşa'nın bölgede "plebisit" yapılması yönündeki teklifi yine Lord Curzon tarafından kabul edilmemiştir. Gerekçe ise oldukça şaşırtıcıdır. Curzon'a göre, bölge halkının rey verme alışkanlığı yoktur. Bu konuda tecrübe sahibi olmadıklarından plebisitin amacını anlayamayacaklarını ileri sürerek,²⁵ koruduklarını ve haklarını savunduklarını iddia ettikleri bölge halkının âdeta "cahiller topluluğu" olarak kabul ettiklerini göstermişlerdir²⁶.

Plebisit teklifi "karşısında Lord Curzon'un ikinci önemli manevrası Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam a havalesi ve kararın cemiyet tarafından verilmesi teklifidir. Bu teklif İngiltere'nin müttefikleri tarafından da desteklenmiştir. İsmet Paşa'nın, bir defa daha Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmeyeceğini bildirmesi üzerine o günkü celse tatil edilmiştir.

Daha sonraki gelişmelerde herhangi bir sonuç elde edilemedi. 4 Şubat'ta yeni bir barış projesi hazırlayan İngilizler ve müttefikleri barış görüşmelerinin kesilmesi tehdidinde bulunarak bunu Türk heyetine kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat İsmet Paşa bu teklifi kabul etmedi ancak 4 Şubat 1923 tarihinde yazılı bir teklif yaparak Musul meselesini Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşmayla çözümlemek üzere konferans programından çıkarılmasını istedi²⁷. Görüşmeler aynı gün sona erdi ve İsmet Paşa, Romanya üzerinden Türkiye'ye döndü²⁸.

²⁴ Rıza Nur, **a.g.e.**, s. 68.

²⁵ Meray, **a.g.e.**, C. I, s. 360-364.

²⁶ Lord Curzon'un konferans sırasında ortaya koyduğu bu yöndeki görüşlerinin TBMM'deki tepkisi büyük olmuştur. Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in 25 Ocak 1923 tarihli oturumda "Lord Curzon bizlere ve Kürt arkadaşlarımıza tecavüz, taarruz ve hakaret ediyor" şeklindeki sözleri bu konuda bir müzakerenin açılmasına yol açmış, Mazhar Müfit, Hüseyin Avni, Şer'iyye Vekili Vehbi ve Hacı İlyas Sami Beyler yaptıktan konuşmalarda Curzon'un ve İngiliz hükümetinin ayrımcı siyasetini sert bir şekilde tenkit etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: 26, s. 505-511.**

²⁷ Ercüment Kuran, "Musul Meselesi II", **Türkeli**, 5 Şubat 1997; Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996, s. 161.

²⁸ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1990, s. 355.

Lozan Görüşmelerinin TBMM’de Yol Açtığı Tepkiler

TBMM, 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda Lozan Konferansı’nda meydana gelen hadiseleri ve İsmet Paşa’nın müttefiklere teklif ettiği sulh projesini görüşmeye başladı. İlk olarak İsmet Paşa söz alarak konferans hakkında oldukça uzun bir konuşma yaptı ve Meclis e bilgi verdi. Müttefik devletlerin Türk Heyeti’ni tehdit ettiğini söyleyerek “*Musul, halledemediğimiz ve ihtilaf halinde büyük bir mesele olarak kalmıştır*” dedi²⁹.

İsmet Paşa’nın izahından sonra 27 Şubat tan itibaren yaklaşık bir hafta süreyle Lozan görüşmeleri milletvekilleri arasında çetin tartışmalara ve karşılıklı atışmalara sebep olmuştur. TBMM’nde muhalefet partisi rolünü üstlenen ikinci gruba mensup milletvekilleri “*Musul verilemez, gerekirse bu uğurda savaşıyoruz*”³⁰ anlayışı içindeydiler. Bu heyecan içinde defalarca söz alarak İsmet Paşa ya ve Vekiller Heyeti ne çeşitli suçlamalarda bulunmuşlardır. İkinci grubun önde gelen isimlerinden Hüseyin Avni ve Ali Şükrü Beyler başta olmak üzere birçok milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda Lozan görüşmelerinde “*Misakımillî*”den taviz veriliyor “iddiası ile endişelerini dile getirmişlerdir.

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, yaptığı konuşmalarda sık sık “*Mehmetçiğin süngüsüyle kazanılan muazzam zafer, Lozan’da heba edildi*” şeklinde sert eleştirilerde bulunmuştur. Musul meselesinin çözümünün ertelenmesi ve bir sene sonraya bırakılması ise heyetin yaptığı büyük bir hata olarak değerlendirilmiştir³¹. Siirt Mebusu Necmettin Bey. Musul’u terk etmenin bütün doğu vilâyetlerini terk etmek anlamına geldiğini, bu meselenin Cemiyet-i Akvam a havale edilmesinin, Musul’u İngiltere’ye vermek anlamına geldiğini ısrarla ifade etmiştir³². Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, gerek Vekiller Heyeti’nin, gerekse TBMM’nin Misakımillî’den zerre kadar fedakârlıkta bulunması halinde, millet ve namus adına bu işten el çekmeli ve çekip gitmelidir şeklindeki sert çıkışıyla mevcut hükümeti uyarmıştır³³. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de bir Kürt olarak, “*Bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise,*

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. IV. s 65-71, 80-81.

³⁰ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul, 1965, s. 115.

³¹ TBMM G.C.Z., C. IV, s. 131-138.

³² Öke. a.g.e., s. 62.

³³ TBMM G.C.Z., C. IV, s. 31-35.; M. Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul 1987, s. 110.

Musul'u Türkiye'den ayırmak da mümkün değildir” diyerek, bölgede bu tip bir ayrılığın olmadığını savunmuştur³⁴.

Görüşmeler sırasında tenkit edilen konuların başında; Misakımillî”den tavız verilmiş olması, Türk murahhas üyelerinin yeterli politik mücadele gösterememeleri, Heyet’in yetkilerini aşması ve gerekli konularda TBMM’ne danışılmaması ve Lozan görüşmeleri ile ilgili olarak Meclis’in yeterince aydınlatılmamış olması gelmektedir. Görüşmelerde TBMM’ne başkanlık eden Ali Fuat Paşa da hatıratında *“Meclis hakikaten tenvir edilmemiştir. Mütteliklerin yanlış tercüme ve tabedilmiş projesinden başka elde yazılı bir şey yoktu”* demektedir³⁵.

Ali Fuat Paşa tartışmalar sırasında TBMM’nin içinde bulunduğu havayı şu sözleriyle yansıtmaktadır; *“Mebuslar.... hükümeti ihmalkârlıkla itham ediyorlardı. Gerek hükümeti ve gerekse başmuraahas İsmet Paşayı mesul tutmak yoluna gidiyorlardı. Konuşmaların hemen hepsi, şiddetli ve sinirli idi. Mebusların Misakımillî’den bazı fedakârlıklar yapılmak suretiyle hazırlanan mukabil projenin mütteliklerce kabulü halinde Meclis in millet muvacehesinde düşeceği durumdan son derece telaşlandıkları belli oluyordu. Hatiplerin birbirinden heyecanlı ve sinirli konuşmaları Meclis’in havasını büsbütün karıştırmıştı. Evvelâ Rauf Bey ve bilahare M. Kemal Paşanın muassal izah ve beyanatları Meclis ekseriyetini kısmen de olsa sükûnete getirmişti”*³⁶.

Rauf Bey in görüşmelerde, Musul meselesinin önce tehir, daha sonra ise Cemiyet’i Akvam a havale edilmesinin Türkiye’ye nelere mal olacağını far-kında olan mebusların,³⁷ sorduğu her soruya cevap vermeye çalışması ve bu çetin münakaşada İsmet Paşa’nın yanında yer alması, tartışmaları iyice çıkmaza sokmuştu. Rauf Bey, uyguladıkları siyaseti özetle şu şekilde izah etmektedir: *“Biz, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa dan gerekli izahatı alıp durumu tahlil ile tahkik ettikten sonra esas itibariyle işi harbe gitmeden halletmenin bir çaresini bulmak noktasında mutabık kaldık”*³⁸.

Rauf Bey’in ortaya koyduğu bu politika aynı zamanda Vekiller Heyeti’nin de kararıdır. Kemal Paşa’nın fikir ve düşünceleri ise çok farklı değildir. Ancak M. Kemal Paşa’nın Musul meselesine çok daha geniş bir çerçeveden baktığını hemen belirtmek gerekir. 25.12.1922’de Le Journal

³⁴ Saatçi, a.g.e., s. 160.

³⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy’un Siyasî Hanraları*, İstanbul, 1957, s. 246.

³⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 247-248.

³⁷ Öke, *Kerkük-Musul Dosyası*, s. 62.

³⁸ Kandemir, a. g. e., s. 115.

muhabiri Paul Herriot'a Çankaya'da verdiği beyanatta Musul konusundaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: *"Musul vilâyetinin hudud-u millimize dahil araziden olduğunu biddefeat ilân ettik. Lozan da eylevm karşımızda ahz'ı mevki etmiş olanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık... Artık milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna katiyyen muvafakat edemeyiz"*³⁹.

M. Kemal Paşa, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından ve İngiliz tehditlerinden sonra da bu düşüncelerini aynen muhafaza etmiştir. Meclis te Lozan ile ilgili tartışmalar sırasında Musul meselesinin çözümlenmesini sonraya bırakmayı uygun görmüştür. O'nu bu karara sevk eden en önemli sebebi ise: *"Türkiye'nin içinde bulunduğu genel durumu, meydana gelmesi muhtemel bir Türk-İngiliz Savaşı ile tehlikeye düşürmemek düşüncesiyle"* izah etmek mümkündür. M. Kemal Paşa'nın bu çekincesi, tartışmalara nihayet vermek ve Meclis'i aydınlatmak için kürsüye gelerek yapmış olduğu Musul meselesinin tahlilinde açıkça görülmektedir.

*"Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki, bunun istihsalı için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır (beklemektedir)... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek; bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız."*⁴⁰

M. Kemal Paşa, 6 Mart 1923 tarihli görüşmelerde mebuslardan Vekiller Heyeti ne verilecek yetki ile ilgili sınırları da açık bir şekilde tespit etmektedir:

*"Bizim için çok mühim ve hayati olan Musul meselesinin muvakkaten talikini bahis mevzuu etmemek ve fakat idari, siyasi, mali ve iktisadi vesair meselelerde millet ve memleketin hukukunu istiklâlini tamam ve emin olarak istihsal etmek ve memleketimizin suret-i kat'ıyyede tahliyesini esas şart telakki eylemek üzere Heyet-i Vekile'ye bir veche vermek muvafık olur."*⁴¹

M. Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra Saruhan Mebusu Reşat Bey in *"Lozan a giden murahhas heyetine ve vekiller heyetine itimat olunması ve*

³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, TİTE Yay., Ankara, 1981, s. 56.

⁴⁰ TBMM G.C.Z., C. IV, s. 173-176.

⁴¹ TBMM G.C.Z., C. IV, s. 173-176.

müzakerelerin sona erdirilmesi” yönündeki önergesi oylamaya konuldu. Sonuçta 190 kişinin katıldığı oylamada, 170 mebus olumlu oy, 20 mebus ise olumsuz oy kullandı⁴². İkinci gruba mensup 60 mebus oylamaya katılmadı.

TBMM hükümeti 8 Mart 1923’te Müttefiklerin antlaşma tasarısına karşı kendi antlaşma tasarısını Müttefik Devletlere bildirdi: Türk notasına 28 Mart’ta cevap veren Müttefikler Konferans’ın yine Lozan’da, 23 Nisan da toplanmasını teklif ettiler. Konferans’ın ikinci devresinde de anlaşmaya varılamayan bazı noktalar oldu. Musul meselesinin çözümü de, ileride yapılacak görüşmelere bırakılarak 24 Temmuz 1923’de Lozan Barış Antlaşması imza edildi. Antlaşma’nın üçüncü maddesinin ikinci paragrafında yer alan Musul konusundaki hüküm şu şekildeydi: *“Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 9 aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir antlaşmaya varılmazsa Musul meselesi Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir.”*⁴³

Lozan Anlaşmasının, ilk TBMM’de Misakımillî’den taviz verildiği gerekçesiyle onaylanmayacağı aşıkardı. İkinci meclis çalışmalarına başladığında, ilk meclisin muhalif grubuna mensup milletvekillerinin (İkinci Grup) büyük ölçüde Meclis te yer almamalarına rağmen Lozan Anlaşması’na karşı aynı tepkiyi gösterdiklerini görmekteyiz. İkinci Meclis teki bu muhalefete dayanarak anlaşmayı imzalamak istemeyen Rauf (Orbay) Bey, M. Kemal Paşa’nın İsmet Paşa lehinde tavrı koyması üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır. M. Kemal Paşa’nın, anlaşmanın imzalanması istikametindeki tavrı, Lozan Barış Antlaşması’nın 23 Ağustos 1924 tarihinde onaylamasıyla sonuçlanmıştır.

Lozan Konferansı Sonrasındaki Gelişmeler

Musul meselesi Lozan Antlaşması’ndan sonra, Haziran 1926 tarihine kadar sürüncemede kalacaktır. Uç yıllık bir zaman dilimi içerisinde mesele önce 19 Mayıs 1924 tarihinden itibaren Haliç (İstanbul) Konferansı’nda ele alınacak, daha sonra Cemiyet-i Akvam Meclisi’nde görüşülecek ve nihayet, Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile neticelenecektir.

⁴² Cebesoy, a.g.e., s. 294-295.

⁴³ Meray, **Tutanaklar. İkinci Takım**, C. II, s. 3; M. Cemil, **Lozan**, Cilt: II, İstanbul 1933, s. 317-318.

Uyuşmazlığı gidermek amacıyla 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da İngiltere'yle başlayan ikili görüşmelerde İngiltere'nin Irak lehine Hakkari üzerinde de hak iddia etmesi üzerine Konferans'tan sonuç alınamamıştır.

Bunun üzerine İngiltere Musul meselesini 6 Ağustos'ta Cemiyet-i Akvam a götürmüştür⁴⁴.

Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) Musul meselesini 20 Eylül 1924'te görüşmeye başlamıştır. Görüşmelerde Türk tarafı daha önceki görüşlerinde ısrar ederek Musul'da bir plebisit yapılmasını istediye de İngiltere bu talebi de *“bölgede yaşayan halkın cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı”* gerekçesiyle kabul etmemiştir⁴⁵. Milletler Cemiyeti, 30 Eylül 1924'te bir soruşturma kurulu kurulmasını kararlaştırmış, komisyon başkanlığına da eski Macar başbakanlarından Kont Teleki getirilmişti. Komisyon Irak'ta incelemede bulunarak Musul halkının görüşlerine⁴⁶ başvuracaktı. Komisyon, çalışmalarını sürdürdüğü sırada İngilizlerin saldırgan tavırları ve kuzeye doğru yeni toprakları işgal etmesi, kanlı olayların meydana gelmesine neden olmuştur⁴⁷. Bunun üzerine Konsey, 28 Ekim 1924'te bir sınır tanımı yaparak “Brüksel Hattı” adıyla ve geçici mahiyette bir Türk-Irak sınırı tespit etmiştir⁴⁸. Soruşturma Komisyonu hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925'te Cemiyet Meclisi'ne sundu. Raporda⁴⁹ yer alan temel görüşler ana hatlarıyla şöyledir:

- Brüksel Hattı'nın coğrafi sınır olarak tespit edilmesi,
- Musul vilâyetinde çoğunluğun, sayıları 500 bini bulan Kürtlerden meydana geldiği,
- Kürtlerin Türk ve Arap nüfustan fazla olduğu,
- 1928 yılında sona erecek olan Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması,
- Bölgedeki Kürtlere yönetim ve kültürel haklarının verilmesi kaydıyla Musul'un Irak yönetimine bırakılması,

⁴⁴ İsmail Soysal Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945), C. I., Ankara, 1989, s. 304.; Ş. Yurdakul. Musul Meselesi, Ankara, 1975, s. 36-37.

⁴⁵ Mehmet Gönübol-Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973), C. I. (Kolektif eser), 5. Baskı. A.Ü.S.B.F Yay.. Ank., 1982, s. 75

⁴⁶ İngilizler bu tahkikatı lehlerine çevirmek için ne mümkünse yapmışlardır. Geniş bilgi bkz. Vakıf. 3 Nisan 1925.

⁴⁷ Öke. a. g. e., s. 76.

⁴⁸ Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, 3978. s. 295.

⁴⁹ Mısıroğlu, a. g. e., s. 38-151.

- Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin, bölgenin iki ülke arasında taksimine karar vermesi halinde Küçük Zap çizgisinin sınır olarak kabul edilmesi,
- Milletler Cemiyeti, Irak'taki manda yönetiminin uzatılmasını ve Kürtlere imtiyazlar tanımak suretiyle bölgenin Irak'a bırakılmasını uygun görmediği takdirde, Musul'un Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağı,
- İngiltere'nin Hakkari üzerindeki iddia ve isteklerinin kabul edilmemesi.

Türkiye'nin bu komisyon raporuna itiraz etmesi üzerine. Konsey, 19 Eylül 1925'te La Haye Adalet Divanı'ndan görüş istedi. Divan'ın verdiği karar, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin işini kolaylaştırır nitelikteydi. Milletler Cemiyeti Meclisi, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, 8 Aralık 1925'te Divan'ın kararını benimsediğini açıkladı. Hemen arkasından da 16 Aralık 1925'te Soruşturma Komisyonu Raporu'nu kabul ederek, Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakların Irak'a bırakılmasını kabul eden kararını aldı⁵⁰.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararına tepkisi büyük olmuştur. Karar Türkiye'de İngiltere'ye karşı bir savaş havası yaratmıştı. Türkiye defalarca Musul konusundaki İngiliz oyunlarını kabul etmeyeceğini açıklamasına rağmen bu tutumunda direnemeyecek ve Cemiyet Meclisi kararına uyarak 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması⁵¹ ile Musul'u Irak'a terk etmeyi kabul edecektir.

Ankara Antlaşması, sınır, iyi komşuluk ilişkileri ve genel hükümler adı ile üç kesim ve toplam 13 maddeden meydana gelmektedir. Antlaşmanın bir ve ikinci maddesi Türk-Irak sınırını tespit etmiş, 14. madde ise bölgedeki petrol gelirinin %10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakılmasını öngörmüştür⁵². Ancak Türkiye daha sonra 500 bin İngiliz lirası karşılığı bu hakkından vazgeçecektir.

⁵⁰ Kürkçüoğlu. a. g. e., 299.; Soysal, s. 306.

⁵¹ Andlaşma, TBMM tarafından 7 Haziran 1926 tarihinde onaylanmıştır. Oylamaya 145 milletvekili katılmış, bunlardan 142'si kabul 2'si red oyu kullanmış, 1 milletvekili ise çekimser kalmıştır Oylamaya katılmayan milletvekili sayısı ise 141'dir (**TBMM, Zabıt Cerideleri**, Devre II, C. 26, s. 164-195)

⁵² Ankara Antlaşması'nın Metni için bkz. İ. Soysal. a.g.e., s. 309-317.; Durmuş Yılmaz, Misakımillî'ye Göre Musul, Konya. 1995, s. 125.

Sonuç

M. Kemal Paşa'da başlangıçtan itibaren Musul'dan vazgeçilmesi yönünde herhangi bir temayül görülmemiştir. Değişik tarihlerdeki demeçlerinde Musul'un anavatanından ayrılmaz bir Türk yurdu olduğunu defalarca vurgulamıştır.

Lozan Konferansı sonrasında Musul konusunun çıkmaza girmesi, Türkiye'yi, bölgeyi savaşıarak kazanma düşüncesine yöneltecektir. Konferansın başarısızlığa uğraması halinde karşılaşılabilecek güçlükler için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından "çok gizli" kaydıyla bir harekât plânı⁵³ hazırlanmış, fakat tatbik safhasına konulmamıştır.

M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Musul üzerine bir askeri harekâtı çeşitli zamanlarda müzakere etmişler, hatta Kâzım Karabekir Paşa ya Musul'un alınması için teklifte dahi bulunmuşlardır⁵⁴. Esasında bütün bu askeri çözümle ilgili düşünceler TBMM hükümetlerinin ve M. Kemal Paşa'nın Misakımillî'nin gerçekleştirilmesi hususundaki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.

Musul'un kaybedilişini hazırlayan gelişmeler silsilesindeki ilk safha, Mütareke'nin imzalanmasından, sonra. Kerkük sancağının İngilizler tarafından haksız işgalidir. Bu işgal hareketinde Ali İhsan Paşa'nın direnmeden sancağı İngilizlere devretmesi ayrıca Mütareke öncesindeki savaşlarda verdiği yanlış kararlar⁵⁵ İngilizlerin işini kolaylaştırmış, bölgenin kolaylıkla elden çıkmasına sebep olmuştur. İkinci safha ise Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa'nın Musul'un Türkiye'ye verilmesi amacıyla sağlam temellere dayanarak savunmasını yaptığı mükemmel tezine rağmen, İngiliz oyunu ile Musul meselesinin sonraya bırakılması ve Milletler Cemiyeti'ne havalesidir.

Bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra Musul'un kaybedişindeki diğer sebepleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Musul meselesinde İngiltere'nin şiddetle direnmesi bölgenin petrol kaynakları açısından zengin oluşu, stratejik önemi ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde oluşundan dolayıdır⁵⁶. Bölgenin sahip olduğu bu özellikler,

⁵³ Mısıroğlu, a. g. e., s. 108.; Ilgar, "Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Plânı", BTDD, s. 33 vd.

⁵⁴ Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, İstanbul, 1991, s. 279, 283.

⁵⁵ **Nutuk**. C. II, Ankara. 1984, s. 452.

⁵⁶ Abtülâhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara. 1991. s. 126.

İngiltere'nin ısrarcı, uzlaşmaz ve baskıcı tutumuna neden olmuştur. İngiltere'nin ortaya koyduğu bu tavrın bir diğer sebebi de 1926'lı yıllarda hâlâ Türk milletinin hayat hakkını tanımak istememesinden kaynaklanmaktadır.

Ö. Kürkçüoğlu'nun da belirttiği gibi, İngiltere'nin bu tavrı karşısında Türkiye'nin dış politika meselesindeki yalnızlığı, Musul'un kaybedilmesinde öne çıkan önemli bir sebeptir. Bu yalnızlık, Milletler Cemiyeti'nde açıkça görülmüştür, Türkiye, Cemiyet in üyesi olmamasına rağmen İngiltere, asli ve kurucu üyesidir⁵⁷. Bu yapıdaki bir kurumdan Türkiye lehine bir kararın çıkması oldukça zordur. Bunun yanı sıra İngiltere'nin Irak, Milletler Cemiyeti. Soruşturma Komisyonu ve dünya kamuoyu üzerinde özellikle propaganda alanında üstün bir durumda olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Türkiye, Musul meselesi ile uğraşırken aynı zamanda bir değişim geçirmekteydi. Bu değişimin yönü ise “Batı” olarak tespit edilmiş ve “Batılılaşma” amacıyla bir seri inkılâp hareketi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İngiltere ise Türkiye'nin yöneldiği batıda güçlü bir simge olarak görünmekteydi. Dolayısı ile, Türkiye'nin batıyla ve öncelikle İngiltere ile meselelerini çözmesi gerekiyordu⁵⁸.

Şubat 1925'te meydana gelen Şeyh Said İsyanı da Musul'un kaybedilmesine zemin hazırlayan olaylardan biridir. İsyan, Türkiye'nin Musul'daki iddiasını zayıflatmıştı. I. Dünya Savaşı'ndan itibaren İngiltere'nin bölgedeki Kürtleri desteklediği bilinmekle beraber, ayaklanmada İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyan bir belgeye rastlanmamıştır⁵⁹. Ancak Toynbee'nin belirttiği gibi, “İngilizler Musul'u işgal ettikleri andan itibaren Kürt milliyetçiliğini teşvik etmişler”⁶⁰ ve Şeyh Said İsyanı'ndan istifade etmek suretiyle birtakım yararlar sağlamışlardır. İsyan ile birlikte, Türk-Kürt ayrılığının ortaya çıkarılması ve çoğunluğu Kürtlerden oluşan Musul'un Türkiye'ye verilmesi tezi zaafa uğratılmıştır. Bununla birlikte isyanla uğraşan

⁵⁷ Kürkçüoğlu. a.g.e., s. 301.

⁵⁸ Kürkçüoğlu. a.g.e., s. 308.

⁵⁹ Öke, a.g.e., s. 76; Kürkçüoğlu, s. 310; Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki Dış ve İç Olaylar**, Ankara, 1992, s. 179 v.d; Ancak Rauf Orbay “İsyancıların üzerinde bulunan silâh ve askeri malzemelerin dışarıdan alındığını, hareketin İngiliz hükümetinin kışkırtması ve malzeme yardımıyla gerçekleştiğini” iddia etmiştir. (Bkz. Erol Şadi, “Rauf Orbay'ın Hatıraları”, **Tercüman**, 21 Ekim 1986).

⁶⁰ Öke, a.g.e., s. 76'dan iktibas; İngilizlerin Kürt milliyetçiliğini teşvik etmelerinin yanı sıra bölgedeki ahali ve aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya da çalışmışlardır. Geniş bilgi için bkz. **Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri**, s. 392-398.

bir Türkiye. Musul meselesinde göstermesi gereken direnişini ortaya koyamamıştır⁶¹.

Yukarıda gösterilen bütün bu sebepler, Musul meselesinden dolayı yeni bir savaş göze alamayan Türkiye'yi Ankara Antlaşması'nı imzalamaya sevk etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın 7 Haziran 1926 tarihli meclis konuşması, söz konusu sebepleri teyit eder mahiyette olup, hatta daha da cesaretli bir ifadeyle Türkiye'nin yaptığı "fedakârlıktan" bahsetmektedir⁶².

"Şark-ı Karib'de başlıca kuvveti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti en esaslı mihveri siyaset-i milel-i mütemeddine arasında bir unsuru intizam ve terakki olarak çalışmak olduğundan cihanın ve Şark-ı Karib'in sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklâl ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu'yla münasebetimizi normal bir hale getirmek için yegâne muallak kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık."

⁶¹ Kürkçüoğlu. a.g.e., s. 314.

⁶² TBMM Z.C., Devre II, C. 26, s. 165.

MİSAKİMİLLÎ

Prof. Dr. İlker ALP*

1- Misakımillîye Giden Yol

Misakımillî ile her şeyden önce millî ve bölünmez bir Türk vatanının sınırları çizilmiş, Millî Mücadele'nin ana ruhu oluşturulmuş, Türk dış politikasının hedefleri belirlenmiş, devletin bağımsızlığı, milletin geleceği ve devamlı bir barışın sağlanması için yapılabilecek en son fedakârlıklar tespit edilmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Misakımillî prensipleriyle hedefleri birdenbire ortaya çıkmamıştır. Bunlar; 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması ve İtilâf Devletleri'yle Yunanistan'ın ülkemizi işgale başlamaları sonucunda, devlet ve milletimizin yok olması yönünde beliren büyük tehlikeye karşı mücadele edebilme amacıyla, belirli bir süreç içinde doğmuşlardır. Misakımillî'nin kabul ve ilanına doğru giden yolu ise daha iyi anlayabilmek için, 1919 yılı sonlarından itibaren meydana gelen gelişmeleri incelemek, hatta Millî Mücadele ile İstanbul Hükümeti temsilcilerinin ülkemizin bölünmez bütünlüğüne dair kararlar almalarından dolayı, Amasya Mülakâtı'na da değinmek gereklidir.

a- Amasya Mülakâtı

Kuva-yı Millîye ile İstanbul Hükümeti arasındaki görüş farklılıklarının giderilmesi için, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın teklifi üzerine, taraflar arasında Amasya'da bir görüşmenin yapılmasına karar alınmıştır. Amasya Görüşmeleri, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında, üç gün sürmüştür.

Bu görüşmelerde Hey'et-i Temsîliye'yi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'ni de Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil etmişlerdir. Burada ikisi gizli olmak üzere, beş kıta protokol düzenlenmiştir¹. Görüşmelerde alınan bazı kararlar şunlardır:

1- Mondros Mütarekesi ile tespit edilmiş olan sınırların en asgari bir talep olmak üzere temin edilmesi, Kürtlere sözde bağımsızlık adı altında yapılan

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Kemal Atatürk. **Nutuk**. C. I, (1919-1920). Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. İstanbul 1981, s. 242- 243; Mahmud Goloğlu, Sivas Kongresi, Ankara 1969. s. 183-185.

kışkırtmaların önüne geçilmesi, işgal altında bulunan Doğu ve Güney bölgelerimizde tampon bir devletin kurulmasına müsaade edilmemesi ve Meriç'in doğusundaki yerlerin hiçbir surette terk edilmemesi,

2- Müslüman olmayan azınlıklara, siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak nitelikte aynalıkların tanınmaması,

3- Fen, sanayi ve İktisadî alanlarda yapılacak yabancı yatırımların istiklâlimize ve millî menfaatlerimize zarar vermeyecek şekilde olduğunun uzmanlarca belirlenmesinden sonra Millî Meclis te görüşülerek karara bağlanması,

4- Sivas Kongresi'nin diğer maddelerinin de Meclis-i Meb'ûsân'ca onaylanması kaydıyla kabul edilmesi,

5- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cem'iyeti'nin meşru bir kuruluş olarak telakki edilmesi ve Meclis-i Meb'ûsân'ın, İstanbul'da çalışmasının güvenlik bakımından müsait olmadığından, Anadolu'da, hükümetin tensib edeceği bir yerde, toplanması uygun görülmüştür².

Bundan başka taraflar arasında gizli kalmasına karar alınan ve imzalanmayan iki protokol daha düzenlenmiştir³.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya da kağıt üzerinde de olsa, gayesine ulaşmıştır. Misakımillî sınırlarını kararlı bir tarzda tespit eden ve millî hakimiyet ilkesinden taviz vermeyen Sivas Kongresi hükümlerinin, İstanbul Hükümeti'nin delegesi tarafından kabul edilmesi büyük önem taşımaktadır. Amasya'da ülkenin bağımsızlığı ve bölünmezliği konusunda takip edilecek yol bakımından taraflarca fikir birliğine varılmış ve Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren Türk milletinin aldığı kararlar. İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa tarafından kabul edilmiştir. Böylece İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele'yi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Hey'et-i Temsiliye'yi resmen tanımıştır. Bu da Anadolu'daki direnişi hukûkî açıdan meşrulaştırmıştır. Ayrıca İtilâf Devletleri de İstanbul Hükümeti üzerinde yaptıkları baskılarla, Türk milletinin geleceğini istedikleri gibi belirleyemeyeceklerini kısmen dahi olsa anlamışlardır⁴.

² **Nutuk.** C. I, s. 244-246.

³ **Nutuk.** C. I., s. 246-249.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir. **Tek Adam Mustafâ Kemal (1919-1922)**, C.2., İstanbul 1980, s. 136; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi**, (3. Baskı), Ankara 1974, s. 49.

Atatürk ise, 24 Eylül 1924'te, Amasya'da Belediye tarafından verilen ziyafette:

“Sivas Kongresi’nden sonra, Hey’et-i Temsiliye, milletin iradesini temsil etmek üzere teşekkül etmiş idi. Ben o heyetin riyasetinde idim... Padişahın bir murahhası, millet mümessilleriyle karşı karşıya gelmeyi kabul ederek İstanbul dan buraya, Amasya ’ya gelmişlerdi. Ben milletin mevcudiyetine hürmet, iradesine riayet şartını, esas olarak ihtiva eden bir i’tilâf-hâmeyi o murahhasa burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya ’ya inkılap ve Cumhuriyet tarihinde daima ehemmiyetini muhafaza edecek bir mevki ihraz eylemiştir.” diyerek Amasya Protokolü’nün değerini belirtmiştir⁵.

Ayrıca Atatürk, Amasya Mülakatı’nda alınan kararların resmî bir nitelik taşıdığını ve sonuçlarına mutlaka uyulması gerektiğinin taraflarca resmen taahhüt edilmiş bulunduğunu da ifade etmiştir⁶.

Düşmana karşı başarıyla mücadele edilmesi için milleti temsil eden ve milletin düşüncelerini uygulayacak bir hükümetin kurulması zorunluydu. Bunun sağlanması için ise Meclis-i Meb’ûsân’ın toplanması ve faaliyette bulunması gerekiyordu. Buradan hareketle, Amasya görüşmelerinde seçimlerin yapılmasına ve meclis üyelerinin belirlenmesine karar alınmıştır⁷.

Amasya’daki anlaşmadan sonra, Hey’et-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, çok yoğun bir çalışmaya başlamıştır. Öyle ki Millî Kurtuluş Hareketi’ni yönetecek olan “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nin yurdun her yöresinde etkili olmasını, Ege bölgesinde başlayan silahlı direnişin denetim altına alınmasını, Güney’de Fransızlara karşı direnen halkın hiç olmazsa moral bakımından desteklenmesini ve en önemli konulardan biri de “Meclis-i Meb’ûsân’ın toplanmasını sağlamak gerekirdi. Ancak, 21 Aralık 1918’de, Padişah emriyle dağıtılan Meclis in, çalışabilmesi için seçimlerin yapılması, adayların tespit edilmesi ve toplantı yerinin kararlaştırılması lazımdı.⁸ Hey’et-i Temsiliye Reîsi Mustafa Kemal Paşa ile Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin anlaşması ve kamuoyunun yoğun istekleri sonucunda Hükümet, seçimlerin yapılmasına dair 7 Ekim 1919’da bir emirname hazırlamıştır. Emirname gereğince 9 Ekim 1919’da “Mebuslar

⁵ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. II (Atatürk Kültür. Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi), (4. Baskı). Ankara 1989, s. 209.

⁶ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, (3. Baskı), Ankara 1990, s. 133.

⁷ Tuncer Baykara, **Millî Mücadele**, Ankara 1985, s. 178.

⁸ Kara Harp Okulu. **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara 1986, s. 178.

Seçimine Mahsus Kararname” neşredilerek telgraflarla bütün illere duyurulmuştur⁹.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun altıncı genel seçimi yapılmıştır. Seçimler, 1908’de yayınlanarak kanunlaştırılan 1876 tarihli “İntihâbi Meb’ûsân Kanunu Lâyihasına” göre düzenlenmiştir. Öyle ki, her sancak bir seçim çevresiydi, seçimlerde yalnız erkekler oy kullanabilirdi, din veya ırk ayrımı yapmadan bütün Osmanlı vatandaşları seçme ve seçilme hakkına sahipti¹⁰.

İşgal altındaki bölgelerde seçim yapmak oldukça zordu. Bununla birlikte işgal devletleri seçimlere müdahale etmemişlerdi. Çünkü onların aldıkları yetersiz istihbaratı bilgiler, yanlış değerlendirmeler yapmalarına yol açmıştı. Onlara göre Türk milleti yıllarca savaştığı için tükenmişti ve barış istemekteydi. Bu yüzden Meclis, ne pahasına olursa olsun barış yapmak mecburiyetindeydi. Dolayısıyla Meclis’ten çıkacak kararlar, işgalci devletlerin durumunu kolaylaştırabilirdi. Bu nedenle Kasım 1919’da seçimler müdahalesiz yapıldı. Ama işgal devletleri hayal kırıklığına uğradı. Çünkü hemen her yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin adayları ya da bu teşkilatın desteklediği kişiler seçilmiştir¹¹.

b- Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’ta Düzenlediği Toplantı

Seçimler bittikten sonra, çok önemli bir mesele olan Meclis in toplanma yeri ile gündemini tespit etmek ve alınacak kararları uygulamak gerekirdi. Salih Paşa, Amasya’daki görüşmelerde, Meclis’in Anadolu’da güvenli bir yerde toplanması yönünde alınan kararları İstanbul Hükümeti ne kabul ettirememişti. Bu yüzden, milletimizin gerçek istekleri doğrultusunda ve en doğru karar alabilmek amacıyla, Mustafa Kemal Paşa, 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında, Sivas’ta, Hey’et-i Temsiliye üyeleri, önemli komutanlar ve ileri gelenlerle bir toplantı düzenledi¹². (Toplantıya Mustafa Kemal Paşa’nın Başkanlığı’nda Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Karavasıf Bey, Bekir Sami Bey, Hüsrev Bey, İbrahim Süreyya Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüseyin Selahaddin Bey katılmışlardı)¹³.

⁹ Mahmut Goloğlu, **3. Meşrutiyet 1920**, Ankara 1970. s. 43; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1993. s. 202; Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, (2. Baskı). İstanbul 1981. s. 185.

¹¹ Kara Harp Okulu, **a.g.e.**, s. 178-179.

¹² **Nutuk**, C. 1, s. 270-271; Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 61.

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 128-129.

Mustafa Kemal Paşa. Meclis'in İstanbul'da toplanmasına karşıydı. Çünkü işgalci devletlerin donanmaları İstanbul Limanı'nda demirlemiş ve şehri tehdit etmekte idiler. Ayrıca devleti parçalamak isteyen Rum, Ermeni, Yahudi vb. azınlık teşkilatlarının merkezleri de burada bulunuyordu. Mevcud şartlar altında mecliste millî iradenin hür bir tarzda ortaya çıkması mümkün değildi. Bu yüzden Meclis Anadolu'nun içinde, güvenli bir yerde toplanmalıydı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşünceleri destek bulmayarak Sivas'taki toplantıda, Meclis-i Meb'ûsân'ın İstanbul'da çalışmasına karar verildi. Böyle bir kararın gerekçesi ise "Hükümetin, Meclis in hâricte toplanmasını onaylama- mas"ydı¹⁴.

Toplantıda Meclis'in gündemi de tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra mebusların İstanbul'a gitmesinden önce emniyet tedbirlerinin alınmasına ve programın esaslarını koruyacak kuvvetli bir grubun meydana getirilmesine, komutanların, Cem'iyet'in teşkilatını yaymalarına ve kuvvetlendirmelerine, Meclis-i Millî'nin hür ve güven içinde faaliyette bulunabileceği güne kadar Hey'et-i Temsiliye'nin Anadolu'da kalarak millî görevini sürdürmesine Paris Barış Konferansı'nda hakkımızda olumsuz bir karar verildiği ve Hükümetle Meclis-i Millî'nin bunu kabul etmeleri halinde millî bir iradenin tespiti ve Cemiyet-i Nizamnamesi ne göre işlemin yapılmasına ve halkın vatan savunması için nasıl silahlandırılıp teşkilatlanacağı tespit edilerek gizli bir talimatla ilgililere duyurulmasına karar alınmıştır¹⁵.

c- Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi

Mustafa Kemal Paşa, siyasî ve askerî durumu daha yakından takip edebilmek için, Hey'et-i Temsiliye ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir¹⁶. Mustafa Kemal Paşa ve heyet üyeleri burada büyük coşkuyla karşılandı. Paşa karşılama dolayısıyla yaptığı konuşmada, milletin hukukunun müdafaası için her türlü fedakârlığın yapılması gerektiğini mütarekeden beri birbirini takip eden hükümetlerin haksızlıklar karşısında kusurlu hareket ettiklerini söylemiştir¹⁷. Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişi bir rastlantı değildir. Ankara, Sivas, Erzurum'a göre daha batıda bulunuyordu. Anadolu'nun merkezinde sayılan bir konumdaydı, İstanbul'a ve cephelere tren hattı ile bağlıydı, millî cephelerle daha yakından ilgilenme imkânı

¹⁴ Nutuk, C. I., s. 272.

¹⁵ Nutuk, C. I., s. 273-274; Hamza Eroğlu. a.g.e., s. 134-135.

¹⁶ Nutuk, C. I., s. 332.

¹⁷ Vakıf Gazetesi, No: 784. 11 Ocak 1920, s. 1.

sağlıyordu ve millî teşkilatın kuvvetli olduğu bir yerdi¹⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişiyle ise bu şehir Millî Mücadele ve bağımsızlık davasının merkezi haline geldi.

Meclis'in İstanbul'da toplanmasından önce, memleketin genel durumu ve takip edilecek yol üzerinde görüşmek maksadıyla, mebusların çoğu Ankara'ya gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelen mebuslarla görüşmüş, hepsine maneviyatlarını yüksek tutmaları gerektiğini söylemiş, ülkemizin iç ve dış durumu hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Sonrada mebusların belli bir amaç etrafında bilinçli ve kararlı birleşmeleri halinde büyük bir güç doğacağını bildirmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa iki konu üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi Meclis'te "Müdafaa-i Hukuk Cem'iyet Grubu" adını taşıyan bir grubun kurulması¹⁹, ikincisi ise kendisinin meclis başkanlığına seçilmesi idi²⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın meclis başkanı olmayı istemesinin amacı ise şuydu: Müdafaa-i Hukuk Cem'iyeti'nin ve onun Hey'et-i Temsiliyesi'nin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Meb'ûsân Başkanı da seçilirse, önderliği tartışma götürmeyecek tarzda sağlamlaşacaktı. Ayrıca İstanbul'da toplanacak Meclis-i Meb'ûsân'ın mutlaka saldırıya uğrayıp dağılacağını düşünüyordu. Meydana gelebilecek böyle bir durum karşısında, Meclis-i Meb'ûsân Başkanı sıfatı ve yetkisiyle mebusları Ankara'da toplayarak Meclis in çalışmasını sağlayabilecekti. Aynı zamanda İstanbul'a gitmeyerek Meclis i başkan vekilleriyle idare etmeyi de tasarlamıştı²¹.

Ankara'da Meclis-i Meb'ûsân'ın çalışmaları üzerinde son hazırlıklar yapılmıştı. Varılan karara göre Meclis te "Müdafaa-i Hukuk Cem'iyet-i Grubu" kurulacak ve bu grub bütün faaliyetleri idare edecekti. Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa getirilecekti. Ayrıca Meclis, Sivas Kongresi'nin kararlarını onaylayacak millî amacın gerçekleşmesi için çalışacağına dair and içecekti. Bu yönde de İstanbul'a gidecek olan milletvekillerine talimatlar verilmişti. Ayrıca Misakımillî ile ilgili bazı çalışmalar yapılmış ve ilk müsvedde hazırlanmıştır²².

¹⁸ Nutuk, C. I, s. 335.

¹⁹ Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 137.

²⁰ Nutuk, C. I., s. 336-337, 358-359.

²¹ A.g.e, s. 362, 375; Ahmet Mumcu. a.g.e., s. 51.

²² Nutuk, C. I., s. 360-362.

2- Meclis-i Meb'ûsân'ın Son Toplantıları ve Misakımillî

1920'nin Ocak ayının ilk günlerinden itibaren, İstanbul basınında Meclisin açılacağı gün ve faaliyetleri hakkında sık sık haberler yayınlanmıştır. Bu haberlere göre, 1920'nin ilk günlerinde seçimler büyük oranda tamamlanmış ve yeni seçilen mebuslar İstanbul'a gelmeye başlamışlardır²³. Verilen bilgilerden, 9 Ocak'a kadar 132 mebusun seçiminin tamamlandığı ve Hükümet'in Meclis-i Meb'ûsân'ı toplantıya davet edeceği, ancak Meclis'in faaliyete geçmesi için kanunen öngörülen çoğunluğun sağlanmasının beklendiği anlaşılmaktadır²⁴. Bu arada Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'tan iştirak edebilecekleri de gazete sütunlarında yer almıştır. Meclis toplanma telaşı içindeyken, İstanbul mebuslarının seçimi (Perşembe gününe) ertelenmiştir²⁵. 11 Ocak'ta ise 140 mebusun seçimi tamamlanmıştır²⁶.

Seçimlerde Müdâfaa-i Hukukçular çoğunluğu sağlamıştır. Ancak seçimler yapıldıktan sonra, Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması, "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyeti'nin Hükümet'le yaptığı anlaşmanın en önemli noktalarından²⁷. Nihayet 12 Ocak 1920 tarihinde, Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı, İstanbul'da, Fındıklı Sarayı'ndaki Meclis-i Meb'ûsân binasında, dördüncü seçim devresinin birinci toplantısının açılışı sebebiyle irad buyrulan nutk-ı hümayunun okunması²⁸ ve 72 mebusun katılmasıyla faaliyete başladı. Padişah Vahideddin hasta olduğundan açılışa katılmadı. Amiral Hafız İbrahim Paşa ile gönderdiği açılış nutkunu Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa okudu. Burada harbe katılma ve diğer savaş kötülüklerinden saltanat ve milletin suçlu olmadığı belirtiliyor, mütareke şartlarına uymayan İtilâf Devletleri kınanıyor, işgallerden şikayet ediliyor ve devletin çıkarlarını korumak için siyasî girişimlerde bulunacağı açıklanıyordu.

Nutkun okunmasından sonra, Anayasa'nın 46. Maddesi gereğince mebuslar teker teker and içmişlerdir. Tahminlere göre mebus sayısı 170 olması beklenirken, bazı illerde seçimin yapılmamasından dolayı bu rakam 140'a inmiştir. Ayrıca çeşitli nedenlerden dolayı Meclis toplantılarına katılmayan üyeler olduğundan, çoğu kez mebus sayısı bu rakamın da altına düşmüştür.

²³ **Vakit Gazetesi**, N: 775, 2 Ocak 1920, s. 1.

²⁴ **Vakit Gazetesi**, No: 782, 9 Ocak 1920, s. 1; **İkdam Gazetesi**, "Meclis-i Meb'ûsân", No:8229, 9 Ocak 1920 s. 3.

²⁵ **İkdam Gazetesi**, No:8231, 11 Ocak 1920, s. 1.

²⁶ **İkdam Gazetesi**, No:8232, 12 Ocak 1920, s. 1.

²⁷ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 213-214.

²⁸ **İleri Gazetesi**, No: 724, 13 Ocak 1920, s. 1; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadelesi Tarihi**, C. 18, (2. Baskı), İstanbul 1981, s. 10916-10917.

Zaten Mecliste 72 mebus olduğundan çoğunluk ancak sonraki oturumlarda sağlanmıştır. En yaşlı üye olan Bursa mebusu İlyas Efendi tüzük gereğince Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir²⁹. Meclis in açılması bağımsızlıktan yana olanları ve Millî Mücadelecileri sevindirirken, buna karşı olan çevreleri tedirgin etmiştir. Meclis in çalışmalarıyla birlikte kutuplaşma artmış, hatta bir iç savaş ortamı meydana gelmiştir. İktidar kadrolarının bir kısmı Meclis in varlığına dahi muhaliftir³⁰.

Meclis-i Meb'ûsân, açılışını takip eden ilk günlerde kendi iç düzenlemeleriyle meşgul olmuştur. Bu arada, meclise katılmakta geciken milletvekilleri birkaç gün beklenmiştir. Bu konuyla ilgili bazı milletvekilleri tarafından “Yolda bugün yarın vâsıl olacak birçok arkadaşımız bulunduğu cihetle dâ’imi divân-ı riyaset intihabının diğer rûznâmeye ertelenmesi” tarzında bir önerge verilmiş ve kabul edilmiştir³¹.

Meclis'in çalışmaya başlaması üzerine, Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cem'iyeti Reîsi namına 17 Kânûn-ı Sani 336 (Ocak 1920) tarihli bir tebrikname göndermiştir. Bu telgraf 20 Ocak günü İleri Gazetesi'nde yayınlanmıştır³². (Bkz. ek: b/1). Meclis'i Meb'ûsân da, Heyet'i Umumiye kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsîliyesi'ne geçici Meclis Reîsi İlyas Bey tarafından imzalanmış olan bir teşekkürname ile karşılık vermiştir³³ (Bkz. ek: b/2).

İkinci oturum 22 Ocak 1920'de 25 mebusun daha katılmasıyla yapıldı. Bunu takiben üçüncü oturum 26 Ocak, dördüncü oturum 27 Ocak, beşinci oturum 31 Ocak 1920'de gerçekleşti. Beşinci oturumda Başkanlık Divanı seçimleri yapıldı. Başkanlığı İstanbul mebusu Reşat Hikmet Bey, dördüncü turda 115 oydan 65'ini alarak seçildi. (Diğer turlarda Celalettin Arif Bey ile çekişiyordu.) Reîs vekilliklerine Hüseyin Kazım Bey ve Hoca Abdülaziz Mecdi Efendi, katipliklere Rahmi Bey ve Faik bey seçilmişlerdir³⁴.

Rauf Bey, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde gönderdiği yazılarda, Mustafa Kemal Paşa ya başkan olamayacağını belirtiyordu³⁵. Mustafa

²⁹ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**. Ankara 1983, s. 145; Mahmud Goloğlu, **a.g.e.**, s. 55; Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 187.

³⁰ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s. 204; Sina Aşkin, **a.g.e.**, s. 293.

³¹ **İleri Gazetesi**, No: 739, 28 Ocak 1920, s. 4.

³² **İleri Gazetesi**, “Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafi”, No: 731, 20 Ocak 1920. s. 1.

³³ **İleri Gazetesi**, “Meclis-i Meb'ûsân'ın Cevabı”. No: 748. 6 Şubat 1920. s. 8.

³⁴ **Nutuk**, C. I, s.374; Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s. 205; Sina Aşkin, **a.g.e.**, s. 294-297. 312-313.

³⁵ **Nutuk**, C. I, s.374.

Kemal'in Ankara'da tasarlanan Meclis Başkanlığı, kendisinin Meclis-i Meb'ûsân'da bulunmaması, milletvekillerin Kuva-yı Millîye Başkanı'nın Meclis Başkanlığı'na seçilmesinin Meclis üzerinde şüphe uyandıracağı ve İtilâf Devletleri'nin saldırısına vesile olacağı endişelerinden gerçekleşmemiştir³⁶.

a- Felâh-ı Vatan Grubu'nun Kurulması ve Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta komutanlarla ve Ankara'da yeni mebuslar ile yaptığı görüşmeler sonucunda. Milli Meclis'te "Müdafaa-i Hukuk Grubu"nun kurulması kararlaştırılmıştır. Buna rağmen mecliste, aynı başkanlık konusunda olduğu gibi, değişik bir karar alınmış ve "Müdafaa-i Hukuk Grubu" yerine "Felâh-ı Vatan" (Vatanın Selameti, kurtuluşu) adında faaliyet gösterecek bir grup teşkil edilmiştir. Grubun adı hakkında dönemin basınında çeşitli karışıklıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Vakit Gazetesi, "Rehâ-yı Vatan" (vatanın kurtuluşu) ismine yer verirken diğer gazeteler "Felâh-ı Vatan" adını kullanmışlardır. Bazı gazetelerin ise "Felâh-ı Vatan" ve "Ahd-ı Millî" isimlerini birer ayrı grup olarak yorumladıkları dikkat çekmektedir³⁷. Öte yandan bazı milletvekillerinin yaptığı açıklamalardan, "Ahd-ı Millî" ve "Felâh-ı Vatan" adlı iki grubun mevcut olmadığı, "Ahd-ı Millî'nin, Meclis in büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen birtakım esasları ifade ettiği ve bu ahdin vücuda getirilmesinde söz konusu "Felâh-ı Vatan Grubu"nun büyük katkılarının bulunduğu anlaşılmaktadır³⁸.

Meclis-i Meb'ûsân, İstanbul'daki çalışmalarını sürdürürken. Mustafa Kemal Paşa, Ankara da bulunuyordu. İstanbul'daki Meclis e rahatsızlığından dolayı katılamadığını belirten bir doktor raporu göndermiştir. Bu mazereti Meclis tarafından kabul edilerek izinli sayılmıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, bazı arkadaşlarıyla İstanbul'da olup bitenleri dikkatle takip etmiştir. Ama gelişmelerden ve alınan kararlardan, özellikle Felâh-ı Vatan grubunun kurulmasından hiç de memnun kalmamış, üzölmüş, hatta kızmıştır³⁹. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, bütün Millî Mücadele'yi taviz vermeden yürötmüş ve başarıya ulaştırmıştır. Oysa bahsedilen grup azalan, başta grubun ismi olmak üzere İtilâf Devletleri ne ve Millî Mücadele ye karşı olanlara şirin görünmek için, bazı tavizler vermiştir. Bu durum karşısında

³⁶ Nutuk, C. I., s. 362-363.

³⁷ İkdâm Gazetesi, "Meclis-i Mebûsân'daki Fırkalar" No: 8266, 15 Şubat 1920, s. 1.

³⁸ Vakit Gazetesi, "Mebuslarla Mülakat", No: 817, 15 Şubat 1920, s. 1: İkdâm Gazetesi, "Meclis-i Meb'ûsân'daki Fırkalar", No: 8266, 15 Şubat 1920, s. 1: İleri Gazetesi, "Felâh-ı Vatan Grubu", No: 751, 9 Şubat 1920, s. 2.

³⁹ Tuncer Baykara, Millî Mücadele, Ankara 1985, s. 60. 63.

Millî Mücadele tehlikeye girmiştir. Hatta, Felâh-ı Vatan adında ikinci bir grubun meydana getirilmesiyle büyük zorluklarla kurulan, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde ismi belirlenen “Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyeti'nin parçalanması ve büyük bir iç mücadelenin çıkması ihtimali belirmiştir. Bu yüzden Atatürk. Nutuk ta, “Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyeti Grubu”nun kurulmasına karşı olanları inançsız, korkak ve bilgisiz niteleyerek şöyle tenkit etmiştir:

“... Efendiler, her görüştüğümüz zat veyahut zevat, bizimle, fikir ve kanaatte müttehid kalarak ayrılmışlardı. Fakat, İstanbul Meclis'inde, “Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyeti Grubu” diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! Evet, niçin. Buna bugün cevap isterimi

Çünkü, efendiler; bu grubu teşkil etmeyi, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler... cebin idiler... cahil idiler...

... Erzurum'da, Sivas'ta telâffuz olunmuş, tesbât olunmuş bir ünvânı aynen kabul etmek zül olmaz mıydı?!...

... Evet, işittik efendiler; varmış “Felâh-ı Vatan Grubu”⁴⁰.

Atatürk bu tenkitlerinde haklıydı. Çünkü milletvekillerinden çoğu Ankara'da belirlenen stratejiden ve amaçtan uzaklaşmışlardı. Bu yüzden, ilk bakışta Millî Mücadele ye karşı olanlar, bir başarı kazanmış gibi göründüler. Bununla birlikte , Müdâfaa-i Hukuk'çuların çoğunlukta bulunduğu Meclis-i Meb'ûsân ve hatta Felâh-ı Vatan Grubu'nun olumlu bazı çalışmaları da olmuştur. Nitekim dönemin basınına göre, Felâh-ı Vatan Grubu, Hey'et-i Temsiliye tarafından çıkarılması kararlaştırılan Ahd-ı Millî Programı'nı Millî Meclis te kabul ettirmek ve müdâfaa etmek, millî menfaatler yönünde çalışmalar yapmak, icra kuvvetini en uygun şekilde kullanabilmek amacıyla kurulmuştur. Bunların yanında grup, Meclis in düzenli çalışmasını da kendisine görev edinmiştir⁴¹. Grubun meclis dahilinde kurulmasının faydalı olduğuna dair görüşler vardır. Zira bu grup vasıtasıyla hükümet daha rahat denetlenebilecektir⁴². Bu hususta grubun oldukça etkili ve faal olduğu görülmektedir. Öyle ki, 18 Şubat'ta bir toplantı yapan Felâh-ı Vatan Grubu,

⁴⁰ **Nutuk**, C. I , s. 360-361.

⁴¹ **İleri Gazetesi**, “Felâh-ı Vatan İçtimai”, No: 767. 25 Şubat 1920, s. 4; **İleri Gazetesi**, “Felâh-ı Vatan Grubu”, No: 751, 9 Şubat 1920. s. 2; **İkdam Gazetesi**, “Felâh-ı Vatan”. No: 8267, 16 Şubat 1920, s.2.

⁴² **İkdam Gazetesi**, “Felâh-ı Vatan”, No: 8267, 16 Şubat 1920, s. 2.

meclis toplantılarına hükümet adına katılan Sadrazam Ali Rıza Paşa ve Dahiliye Nazırı ile bazı konular hakkında müzakerelerde bulunmuştur⁴³. 2 Mart 1920 tarihinde grup toplantısında alınan kararla hükümetten gidişat hakkında bilgi istemiş, bunun üzerine hükümet, Hariciye Nazırı Safa Bey in başkanlığında nazırlardan oluşan bir heyeti 3 Mart günü meclise göndermeyi kabul etmiştir⁴⁴. Ayrıca grup, hükümete güvenoyu vermek için Dahiliye, Hariciye, Adliye ve Bahriye nazırlarının görevlerinden alınmasını ve bazı diğer şartları öne sürmüştür⁴⁵.

Felâh-ı Vatan Grubu, Şubat ayı başlarında bir iç düzenlemeye gitmiştir. Yapılan düzenleme sonucunda dokuz kişilik bir İdare Hey eti kurulmuştur. Hey etin görevi, grup ile hükümet arasındaki irtibatı sağlamaktı. Heyet başkanlığı, grup nizamnamesi gereğince, ikişer ay süreyle dönüşümlü yapılacaktı. (Heyet Celalettin Arif, Salahaddin, Hamdi, Servet, Bekir Sami, Vasıf, Rauf, Ahmet ve Muhtar beylerden oluşmuştu)⁴⁶. Heyet-i İdare ye verilen yetkinin son derece az olmasından dolayı, Felâh-ı Vatan Grubu, Şubat ayı sonlarında faaliyetlerine bir süre ara vermiştir. Söz konusu aksaklık ise heyetin yetkisinin arttırılması ve başkanlık süresinin uzatılmasıyla giderilmiştir. Bu arada Celalettin Arif Bey (Erzurum Mebusu) birinci, Rauf Bey (Sivas Mebusu) ise ikinci reisliğe seçilmişlerdir⁴⁷.

Dönemin basınından da görüldüğü gibi, 9 Şubat'ta grup azasının sayısı 84 mebustan ibarettir. Ama İstanbul'a gelmek üzere olan bir kısım mebusun da katılması beklenmekteydi⁴⁸. Nitekim Şubat sonlarına doğru grup üyelerinin sayısı 96'ya yükselmiştir⁴⁹. Grup üyeleri ile aynı fikirleri paylaşan, ama gruba katılmayan üyeler de vardı. Bunların, millî meselelerin bazısında grup ile birlikte hareket etmeleri, zaman zaman üye sayısının artmasına neden olmaktaydı⁵⁰. Bu sayıyla grup, mecliste çoğunluğu teşkil etmekte, alınan kararlarda etkili olmakta ve hükümeti yönlendirmekteydi.

⁴³ **İleri Gazetesi**, No: 761, 19 Şubat 1920, s. 4.

⁴⁴ **İleri Gazetesi**, "Hükümet ve Grup", No: 773,3 Mart 1920, s. 1.

⁴⁵ **İleri Gazetesi**, "Felâh-ı Vatan Grubu", No: 751, 9 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁶ **Vakit Gazetesi**, "Reha-yı Vatan Grubu". No: 810 8 Şubat 1920, s. I; **İleri Gazetesi**, "Felâh-ı Vatan Grubu", No: 751, 9 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁷ **İleri Gazetesi**, "Felâh-ı Vatan İçtimai", No: 767, 25 Şubat 1920, s. 4; **İkdam Gazetesi**, No: 8276,25 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁸ **İleri Gazetesi**, "Felâh-ı Vatan Grubu", No: 751, 9 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁹ **İleri Gazetesi**, Felâh-ı Vatan Azası", No: 768, 26 Şubat 1920, s. 4.

⁵⁰ **İleri Gazetesi**. "Felâh-ı Vatan Grubu", No: 752, 10 Şubat 1920, s. 2.

b- Misakımillî'nin Hazırlanması ve Kabulü

Misakımillî'ye temel olan ilk metin, Mustafa Kemal Paşa tarafından, 1920 yılının Ocak ayı başlarında, tek tek veya gruplar halinde. Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yapılan görüşmeler sırasında, ülkenin bulunduğu durum gözönünde bulundurularak ve Erzurum ile Sivas Kongreleri kararları da esas alınarak belirlenmiştir. Atatürk, Misakımillî'nin ilk müsveddesinin hazırlanmasını Nutuk'ta şöyle özetlemiştir:

“Efendiler, milletin âmal ve maksadını da kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi görüşüldü. Misakımillî unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı...”⁵¹

Hazırlanan bu metin Hey'et-i Temsiliye'nin tüm üyeleri tarafından imzalanmıştır. Heyette katiplik ve sözcülük görevi yapmakta olan Trabzon Milletvekili Hüsrev Sami (Gerede) Bey'e de teslim edilerek İstanbul'a gönderilmiştir⁵².

12 Ocak 1920'den itibaren, Meclis-i Meb'ûsân'ın açılmasıyla birlikte, Misakımillî metni üzerinde, resmi oturumlar dışında düzenlenen bir dizi gizli toplantılarda görüşmeler yapılmıştır. 22 Ocak 1920 tarihinde de yapılan toplantıda Hüsrev Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verdiği metni okumuştur. Metnin bazı noktaları üzerinde tartışılmış ve konunun bir komisyonda ele alınmasına gerek duyulmuştur. Komisyon bu metni, genel kuruldaki tartışmalara göre değiştirmiş ise de Müdafaa-i Hukuk yanlısı milletvekillerinin ısrarı üzerine yeniden gözden geçirmiş ve bütün üyelerin benimseyeceği bir şekle getirmiştir⁵³. Bu millî program, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Meb'ûsân'ın yine bir gizli oturumunda görüşülmüş ve bütün milletvekilleri tarafından kabul edilerek imzalanmıştır⁵⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Misakımillî'nin orijinal metni elimizde bulunmadığından. Meclis te kabul edilen bu programın ilk nüshadan ne derece değiştirildiği bilinmemektedir. Ancak Hüsrev Gerede, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verdiği metnin Meclis-i Meb'ûsân'da çok az bir değişiklikle benimsendiğini ifade etmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararlar ilgili olumlu kanaat belirttiğinden, kendi metninden fazla

⁵¹ **Nutuk**, C. I., s. 360.

⁵² Nejat Kaymaz, “Misakımillî Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, (Kongreye Sunulan Bildiriler), C. III., Ankara 11-15 Ekim 1976, s. 1943.

⁵³ Nejat Kaymaz, a.g.m., s. 1944.

⁵⁴ Mehmet Gönübol - Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara 1989, s. 12.

uzaklaşmadığı sonucunu da çıkarmak mümkündür. Bununla birlikte Misakımillî’de geçen maddelerin, Mustafa Kemal Paşa’nın hazırladığı metinden olduğu gibi mi aktarıldığı, değiştirilerek mi alındığı, yoksa tamamen yeniden mi yazıldığı hususunda kesin bir şey söylemek hayli zordur.

Misakımillî üzerindeki çalışmalar, genellikle Meclis’in gizli oturumlarında yapılmış ve konuyla ilgili bilgilerin mümkün olduğu kadar basına sızdırılmamasına gayret edilmiştir⁵⁵. Konusu hakkında, sadece önemli millî meseleleri içerdiğine ve millî menfaatleri gerçekleştirmek üzere bir yemin metninin hazırlandığına dair kısa beyanatlar yayınlanmıştır. 28 Ocak tan sonra ise Misakımillî’nin oy birliği ile benimsenmiş olduğunu kamuoyuna müjdeleyerek onun niteliğini anlatacak haberlerin ve yorumların yayınlanmasına başlanmıştır. Bununla beraber Meclis’in resmi açıklamasına kadar gerçek metin gizli tutulmuştur. Bu konu ile ilgili 30 Ocak günü Vakit Gazetesi’nde şu ifade yer almıştır:

“Meb’ûsânın, sulh ve tamâmiyet-i mülkiyemize ta’lik eden mes’elelerde ittifak ederek, bir ahd vücûda getirmek üzere olduklarını yazmışdık... Dün Meclis-i Meb’ûsân’da sûret-i husûsiyede akd edilen ve 90 meb’ûsun katıldığı bir ictimâ’da ahd esâsâtı yeniden müzâkere edilmiştir”⁵⁶.

İleri Gazetesi’nde ise:

“Meb’ûsân arasında bir rişte-i vifâk ve ittihâd olmak üzere teyemmünen bir vesika imza edildi”⁵⁷ şeklindeki haberle, her ne kadar bir bel genin imzalandığı teyid edilmiş ise de, konuyla ilgili geniş bilgi verilmemiştir.

7 Şubat 1920 tarihinde. Fındıklı Sarayı’nda, mebuslarla Felâh-ı Vatan Grubu’nun ileri gelenlerinin de katılmasıyla, ahd üzerinde yeni bir görüşme gerçekleşmiştir. Toplantıda tasarlanan kararlar 93 mebus imzalayarak Sadrazama sunmuştur. Ancak bu ahd üzerindeki tartışmalar oldukça uzun sürmüştür. Ayrıca bütün kararlar birden imzalanmamıştır. Toplantıda kabul edilen bazı kararlar hemen, üzerinde tartışılan diğer maddeler ise öngörülen değişiklik ve düzeltmelerin yapılmasından sonra imzalanmıştır⁵⁸. Bununla birlikte mebusların çoğu aynı gün, geri kalanlar ise sonradan bu önemli

⁵⁵ **Yenigün Gazetesi**, “Misakımillî” 28 Kanun-ı Sani 1920

⁵⁶ **Vakit Gazetesi**, “Meb’ûsân Ahdı”, No: 801, 30 Ocak 1920, s. 1.

⁵⁷ **İleri Gazetesi**, No: 741, 30 Ocak 1920, s. 1.

⁵⁸ **Vakit Gazetesi**. “Reha-yı Vatan Grubu”, No: 80. 8 Şubat 1920, s. 1; **İkdam Gazetesi**, No: 8255, 4 Şubat 1920, s. 1.

belgeyi imzalamışlardır. Aynı günlerde bu beyannamenin kabine programının okunmasından sonra kamuoyuna ilan edilmesine de karar alınmıştır⁵⁹.

10 Şubat'ta Ahd-ı Millî metninin Fransızcaya çevrilmesine karar verilmiştir. Bu tercümeyi yapacak Meclis Reîsi Reşat Hikmet Bey'in hastalanmasından dolayı ise tercüme işi birkaç gün gecikmiştir⁶⁰.

15 Şubat günü ise Felâh-ı Vatan Grubu'nun Meclis te yaptığı bir toplantıda, aht metninin hangi tarzda neşr edileceği tartışılmıştır⁶¹.

17 Şubat 1920 tarihinde, Hüseyin Kazım Bey'in Başkanlığı altındaki Meclis-i Meb'ûsân'ın on birinci oturumunda, Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey*, Ahd-ı Millî'nin müzakere edilmesini ve Avrupa parlamentolarıyla bütün basına bildirilmesini teklif etmiştir. Bu öneri oylanarak kabul edildikten sonra, iyi hatib olan Mehmed Şeref Bey bir konuşma yaparak beyannameyi okumuştur⁶².

Mehmet Şeref Bey, hatıratında, Misakımillî'nin Mecliste okunması ve kabulüne önemli bir yer vermiştir. Ona göre, beyannamenin okunacağı gün Rum ve Ermeni mebuslar tam kadro halinde Meclis'e gelmişlerdir. Felâh-ı Vatan'cılar, Hürriyet ve İtilâf'çılar ve kendilerini bağımsız adlandıran "kararsızlar" da toplantıya katılmışlardır. Kendisinin önceden yapmış olduğu hazırlığı ise şöyle anlatmıştır:

"Misakımillî'nin tam metnini, cebime kolaylıkla girebilecek, ince, uzun kağıtlar üzerine iri harflerle yazmış, hazırlamıştım. Hiç uzun mukaddime

⁵⁹ **İkdam Gazetesi**, No: 8255, 4 Şubat 1920, s. 1.

⁶⁰ **Vakit Gazetesi**, "Ahdname Tercümesi", No: 813, 11 Şubat 1920, s. 2. **İkdam Gazetesi**; "Felâh-ı Vatan Ahdnamesi" No: 8262, 11 Şubat 1920, s. 2.

⁶¹ **İleri Gazetesi**, "Felâh-ı Vatan Grubunun İçtimai" no; 757, 15 Şubat 1920, s. 1.

* Edime Mebusu Mehmed Şeref (Aykut) hatıratında, Misakımillî metninin 12 Ocak 1920'de Mebuslar Meclisi'nin çalışmaya başlamasından sonra "beş kişilik gayr-ı resmi bir hey'et" tarafından hazırlandığını ve temel metnin kendisiyle Yusuf Kemal Bey de olduğunu. Felah- ı Vatan'cıların toplantısında kabul edilmesinden sonra 28 Kanun-ı sani (Ocak) 1336 (1920) Cuma günü, Meclis-i Meb'ûsân'da Celaleddin Arif Bey'in riyasetindeki toplantıda gündem dışı tarafından okunduğunu, 17 Şubat 1920 tarihinde de Meclis Hey'et-i Umumiyesince kabul edilerek "millî iradeye iktiran ettiğini" belirtmektedir. (Cemal Kutay, Mehmet Şeref Aykut, İstanbul 1985, s. 238-240. 259).

⁶² **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi**, C. I, Devre; 4 İçtima Serisi: 1. On birinci İnkad 17 Şubat 1336 (1920) Salı, TBMM 1992, s. 143-145; **İkdâm Gazetesi**, İkinci Celse, No: 8269. 18 Şubat 1920, s. 2; **İleri Gazetesi**, No: 760, 18 Şubat 1920, s. 4: Cemal Kutay, **a.g.e.**, 308.

yapmadan hemen okumaya başlayacak, sonu geldiğinde de riyaset makamına, reye koymasını, millete ve dünyaya ilanını isteyecektim.”⁶³

Gündem dışı söz isteyerek kürsüye çıkan Mehmed Şeref Bey, konuşmasının kesilebileceği ve Rum-Ermeni grubu ile Hürriyet ve İtilâfçıların müdahalesine uğrayabileceği düşüncesiyle tedirgindi. Bu yüzden başarılı olabilmek için:

“Yüce Tanrım... kuvvet, cesaret, metânet ver...” tarzında duada bulunduğunu ifade ederek sonraki gelişmeleri şöyle nakletmiştir:

“... Osmanlı Meb’ûslar Meclisi’nde okuduğum şekli ile aldığım Misakımillî’yi gür ve netliği malum sesimin tüm takadıyla okumaya başladım”⁶⁴.

Bu önemli belgenin okunması ve sonrasında Meclis teki manzarayı ise şu sözlerle tasvir etmiştir:

“... Meclisi öylesine bir heyecan kaplamıştı ki, normal zamanlarda böylesine harekete ne pahasına olursa olsun karşı çıkan Rum ve Ermeni mebuslarda bile şaşkınlık son bulmadan, adetâ bir hamlede dercesine Millî Mîsâk’ın metnini tamamladım ve kendimden geçmişçesine haykırdım:

- Efendiler... Beyler... Arkadaşlar... Millî Mîsâk’ımızın ittifakla kabulünü memlekete, millete, bütün dünyaya ilanını teklif ediyorum...”

“Kim vatanın hürriyet ve istiklaline, kim böyle bir saadete Türk Milleti’ni layık görmüyor, o anda reddi imkansız açıklıkla ortaya çıkıverdi: Bir kısım meb’ûslar, ayakta, hatta gözyaşları içinde alkışlarken, bir kısmı açıkça karşı çıkmıyor ama susuyordu...”

“... Yerime dönerken alkışlar bitmemişti...”⁶⁵

Oturumun devamında yapılan müzakerelerde ise Rıza Nur Bey (Sinop), Cami Bey (Aydın), Mehmet Ali Bey (Canik), Zeki Bey (Gümüşhane), Hamdullah Suphi Bey (Antalya) ve diğer Misakımillî’yi destekleyen konuşmalarda bulunmuşlardır. Hatta “Ahd-i Millî Meclis-i Meb’ûsân’ın vücuda getirdiği en mühim bir vesikadır” değerlendirmesini yapmışlardır. Daha sonra bu belge oy birliği ile onaylanmış, iç ve dış kamuoyuna ilan edilmesine karar verilmiş ve

⁶³ Cemal Kutay, a.g.e., s. 239.

⁶⁴ Cemal Kutay, a.g.e., s. 240.

⁶⁵ Cemal Kutay, a.g.e., s. 240.

gereğinin yapılması için Meclis Başkanlığı'na yetki tanınmıştır⁶⁶. Bu kararlardan sonra, Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi'nde sureti bulunan "Ahd-ı Millî Esasları" metni, Meclis matbaasında tek yapraklı nüshalar şeklinde çoğaltılarak gazetelerde yayınlanmış ve 24 Şubat'ta Avrupa parlamentolarına sunulmuştur⁶⁷. Basında da konuyla ilgili yorumlar çıkmıştır. Ancak gazeteler, bu önemli kararı, kendi görüşleri istikametinde yaptıkları değerlendirmeler ve kullandıkları başlıklarla halka duyurmuşlardır. Örneğin Vakit Gazetesi "Ahd-ı Millî Programı", İleri Gazetesi "Ahd-ı Millî'nin Sulh Esasları", İkdâm Gazetesi "Misakımillî Programı Sureti", Tevhid-i Efkar "Meb'ûsân Meclisi'nde Millî Haysiyet Şahlanışı" başlıklarını kullanırken, Alemdar'da "Meclis-i Meb'ûsân'da Ruzname Harici İttihada Pervasızlığı" başlığına yer vermiştir⁶⁸.

İşte bu belge tarihe "Misakımillî", "Ahd-ı Millî Beyannamesi", "Ahd-ı Peyman" veya "Peyman-ı Millî", "Ahd-ı Millî Esasları" yani millî yemin, millî and olarak geçmiştir. Misakımillî'nin kabulü ile Müdafaa-i Hukuk'çuların çoğunlukta bulunduğu son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nın çok önemli bir hizmeti olmuştur. Böylece Mustafa Kemal Paşayı tutan, seven ve ona inanan milletvekillerin faaliyetleri sonucunda, Türk milletinin düşüncelerinden oluşan, daha önce Erzurum ve Sivas kongrelerinde şekillenen ve barış şartlarını içeren, Misakımillî adlı belge Türk dış politikasındaki yerini almıştır.

c- Misakımillî'nin Dayandığı Temeller

Misakımillî, Türk milletinin temsilcilerinin kabul ettiği bir karardır. Meclis'in kararı olduğundan, aynı zamanda Türk milletinin de kararı anlamına gelmektedir. Bu açıdan Misakımillî'nin kabulü ile Millî Mücadele, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı tarafından resmen kabul edilmiş ve milletimize mâl edilmiştir. Ayrıca, demokrasi kurallarına uygun bir tarzda, Mecliste alınan bir karardır. Dolayısıyla Misakımillî'nin bu önemli özelliğinden daha sonraki yıllarda, İngiltere, Fransa ve diğer devletlerle olan münasebetlerde temel ilke olarak istifade edilmiştir. Misakımillî, gerek Millî Mücadele yıllarında gerekse sonradan Türk Devleti'nin siyasetinde rehber olmuştur. Özellikle Atatürk döneminde Türk dış politikasının ruhu ve ana hedefi olarak

⁶⁶ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi, s. 145-146.

⁶⁷ İleri Gazetesi, "Meclis-i Meb'ûsân'da", No: 767, 25 Şubat 1920, s. 4.

⁶⁸ Vakit Gazetesi, "Ahd-ı Millî Programı". No: 819, 17 Şubat 1920, s. 1; İleri Gazetesi, "Ahd-ı Millînin Sulh Esasları", No: 819, 17 Şubat 1920, s. 1; İkdâm Gazetesi, "Misakımillî Programı Sureti". No: 8269, 18 Şubat 1920, s. 2.

uygulanmaya çalışılmıştır. Bu önemli belgenin Osmanlıca metni ile transliterasyonu (Ek: b/4)'te sunulmuştur.

İstiklâl Harbi'mizin başından itibaren gündemde olan Misâk-ı Milli Programı'nı, ilk olarak kimin hazırladığı yönünde farklı iddialar öne sürülmektedir. Bununla birlikte asıl metnin, Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliye azalan tarafından, 1920'nin Ocak ayında kaleme alındığı bilinmektedir. İstanbul gazeteleri bile bu ahdin hazırlanmasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti programlarının esas alındığını kabul etmektedir⁶⁹. Misakımillî Programı, Meclis-i Meb'ûsân milletvekilleri tarafından birkaç günde hazırlanıp, 28 Ocak'ta imzalanarak daha, sonra ilan edilen bir kararlar bütünü değildir. Aksine, hazırlanması için oldukça uzun bir zamanın geçmesi gerekmiştir. TBMM mebusları tarafından hazırlanan bir mazbatada:

“Erzurum ve Sivas kongrelerinde tebellür edesi kanâ'atlar neticesi olarak İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsân'da tesbît ve tamâmi-i muhafazasında ahd ve yemin edilen ve bütün dünyaya ilân olunan Misakımillî'nin tamâmi-i husûlüne çalışmak kaydıyla intisâb edilmiş”⁷⁰ demek suretiyle Misakımillî'nin hazırlanma sürecinin başlangıcının Erzurum Kongresi ne kadar indiği vurgulanmıştır. Zaten Erzurum Kongresi kararlarının, söz konusu vesikanın ilk taslağını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Erzurum ve Sivas Kongreleri, ahdin hazırlanarak kabul ve ilan edilmesinde birer aşamadır. Ancak, Türklerin ekseriyeti teşkil ettiği tabii sınırlar içinde, yabancı ırklardan arınmış bir devlet ve vatan özleminin, Mustafa Kemal'de daha Harp Okulu ve kurmay sınıflarında iken belirmiştir. Bu konuyu. Ali Fuat Cebesoy şu ifadeyle aydınlatmaktadır:

“... Ben bu tarihî olaya en yakın bilenlerden biriyim. Şunu ifade etmeliyim ki, Mustafa Kemal “Millî Mîsâk”ın esaslarını bu tarihten on üç yıl önce 1907'te tespit etmiş, vatani tehlikelerden kurtarmak için ne gibi çareler düşünüp bulduğunu cesaretle ortaya koymuştur...”⁷¹

Ayrıca Ali Fuat Cebesoy, (1964 yılında İstanbul'da “İktisadî Araştırmalar Tesisi”nde verdiği bir konferansta), Mustafa Kemal'in devlet sınırlarının. Garbi Trakya'yla Bulgaristan'ın Güneyi'nde Türklerin çoğunluğu

⁶⁹ **Vakit Gazetesi**, “Meb'ûsân Ahdi”. No: 801, 30 Ocak 1920, s. 1.

⁷⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Hariciye nr. 6/42, 28 Teşrîn-i Evvel 1338 (28 Ekim 1922).

⁷¹ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul 1967, s. 114.

oluşturduğu Rumeli arazisinin dahil olması, Güney de Halep ve Musul'un da Anadolu'ya bağlanması suretiyle çizilmesi ve bu toprakların dışındaki yerlerin, oralarda yaşayan halklara bırakılması düşüncesine sahip olduğunu açıklamıştır⁷². Buradan, Misakımillî için, esasının 1907'de düşünüldüğünü, Erzurum'da doğduğu, Sivas'ta geliştiği, Ankara'da kaleme alındığı ve İstanbul'da son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ında nihai şekline kavuşturularak kamuoyuna açıklandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ve hatta Amasya Mülakatı (20-22 Ekim 1919) kararlarıyla, Misakımillî metni mukayese edilerek incelendiğinde, maddelerin ortak yönleri hemen fark edilmektedir. Şöyle ki:

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin 1. maddesinde, Trabzon ili, Canik (Samsun) Sancağı, Vilâyât-ı Şarkiye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis illeri ve bu saha içindeki bağımsız livaların, hiçbir neden ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı camiasından ayrılmasının mümkün olmadığı, ayrıca buralarda yaşayan bütün Müslümanların birbirine karşılıklı fedakârlık duygusuyla bağlı, aynı amacı hedefleyen öz kardeş oldukları açıklanmıştır.

3. Maddesinde, Rum ve Ermeni azınlıkların zararlı faaliyetlerine müsaade edilmeyeceği ve Hristiyan azınlıklara siyasî hakimiyet ve toplum dengesini bozacak ayrıcalıkların verilmesinin kabul edilmeyeceği vurgulanarak, bağımsızlıkla ülke bütünlüğünün zedelenmemesi hedeflenmiştir,

6. Maddesinde, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırimız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi. Doğu Anadolu illerinde de, büyük çoğunluğu Müslüman olan dindaş, soydaş, kardeş kimselerin yaşadığı ve millî hududların dahilinde bulunan bütün vatan parçalarının birbirinden ayrılmaz bir bütünü teşkil ettiği, varlığımıza, tarihi. ırki ve dini haklarımıza saygı gösterilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

7. Maddeye göre de iç ve dış bağımsızlığımızın ve vatan bütünlüğümüzün saklı kalması şartıyla, 6. *Maddede* açıklanan millî sınırlarımızın bölünmezliği dahilinde bütün devletlerden fenni, teknolojik ve ekonomik yardımın kabul edileceği, ayrıca hakça ve insanca şartları içeren bir barışın yapılması

⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e**, s. 210-211.

insanlığın selameti ve dünya düzenin korunması adına başlıca millî isteğimiz olduğu dile getirilmiştir.⁷³

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar, tam bir millî mücadele anlamı taşımaktadır. Bu kararlar ile Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihteki sınırların, millî sınırlar olduğu belirtilerek, Doğu illerinin bölünmezliğiyle Müslüman unsurların birlik ve beraberliği vurgulanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki hedeflerini belirleyen Misakımillî esaslarının temeli atılmıştır. Bu prensiplerde ise öngörülen amaç, sonraki yıllarda, özellikle Atatürk döneminde, daima göz önünde tutulmuş ve uygulanmıştır.

Erzurum Kongresi'nden sonra, bütün ülkemizi içine alan ve millî nitelik taşıyan Sivas Kongresi düzenlenmiştir. Erzurum Kongresi'nde Millî Mücadele'nin hedeflerini ve ülke sınırlarını belirleyen Misakımillî'nin ilk esaslarının temeli atılırken, Sivas Kongresi'nde bu hususlar teyid edilmiş ve daha net olarak belirlenmiştir.

Sivas Kongresi'nin 1. Maddesinde, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Türkiye'nin sınırlarının tespit edildiği, bu sınırların içinde kalan ve her yerin İslâm çoğunluğunca yerleşik bulunan bölgelerin halkıyla birlikte bölünmez bir bütünü teşkil ettiği, ülke dahilinde yaşayan bütün İslâm unsurlarının birbirine hürmetkar, fedakârlık hisleriyle bağlı, birbirinin hak ve hukuklarına saygılı, öz kardeşler oldukları belirtilmiştir.

3. Maddeye göre, Osmanlı ülkesine yönelik her türlü işgal ve müdahalenin, bilhassa. Rumluk ve Ermenilik kurmak gayesini güden hareketlerin reddi hususlarında topyekun savunma ve direnme esası kabul edilmiştir.

4. Maddeye, Müslüman olmayan unsurların her türlü hakları, eşitlik esasına dayalı olarak korunmuş olduğundan, anılan unsurlara siyasî hakimiyet ve toplumumuzun dengesini bozacak ayrıcalıkların verilmemesi öngörülmüştür.

⁷³ Genelkurmay Başkanlığı. **Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, (Birinci Kitap), (Millî Eğitim Basımevi), İstanbul 1988. s. 468-473, Mahmut Goloğlu. **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968. s. 109-112.

5. Maddeye göre, Osmanlı Hükümeti, dış baskılar karşısında memleketimizin herhangi bir kısmını terk ve ihmal ederse, vatan ve milletin korunması ve bütünlüğün sağlanması için her türlü önlem ve karar alınacaktır.

6. Maddeyle. İtilâf Devletleri'nden, ateşkesin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içerisinde kalıp büyük çoğunluğu Müslümanlar ile meskun olan ülkemizin bölünmesi görüşünden tamamen vazgeçmeleri ve bu topraklar üzerindeki tarihi, ırkı, dini ve coğrafi haklarımıza uymaları istenmiştir.

7. Maddede ise, devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğünün saklı kalması şartıyla, altıncı maddede açıklanan sınırlar içerisinde milliyet esaslarına saygılı ve ülkemize karşı istila amacı beslemeyen herhangi bir devletin fenni, teknolojik, ekonomik yardımının memnuniyetle karşılanacağı, ayrıca hakça, insanca şartları içeren bir barışın da yapılması insanlığın selametiyle dünya düzeninin sağlanması açısından başlıca millî istek olduğu ifade edilmiştir⁷⁴.

Görüldüğü gibi Erzurum Kongresi'nin 1. ve 6. Sivas Kongresi'nin 15. ve 6., (Amasya Mülakatı'nın 1.) Maddelerinde; Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'deki sınırın asgari bir istek olarak temin edilmesinin öngörüldüğü. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçalarının, Doğu Anadolu illeri dahil olmak üzere, birbirinden ayrılmaz bir bütünü meydana getirdiği, ülke bütünlüğünün korunması gayesiyle gereken tedbirlerin alınması, ülkemizdeki Müslüman unsurların öz kardeş olduğu ve aynı amacı paylaştığı görüşleri yer almıştır. Bu kararlar ise, Misakımillî'nin 1., 2., 3. ve 4. Maddeleriyle yeniden teyid edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin 3., Sivas Kongresi'nin 3. ve 4. (Amasya Mülakatı'nın 2.) maddelerinde; Hristiyan azınlıklara ülke bütünlüğünü ve toplum dengesini bozacak ayrıcalıkların verilmemesi yönündeki hükümlerin Ahd-ı Millî'nin 5. Maddesiyle benzerliği ortadadır.

Erzurum Kongresi'nin 7. ve Sivas Kongresi'nin 7., (Amasya Mülakatı'nın 3.) maddesindeki; iç ve dış bağımsızlığımızın korunması şartıyla diğer devletlerle fenni, teknolojik ve ekonomik işbirliği yapılabileceği yönündeki kararların, "Misakımillî'nin 6. Maddesiyle paralelliği tartışılmazdır.

⁷⁴ Genelkurmay Başkanlığı. **a.g.e.**, s. 169-170: Mahmud Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969. s. 232-234.

Özetle; Millî Mücadele'nin yürütülmesini, vatanımızın kurtarılmasını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını temin eden Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Misakımillî kararlarıyla, ülkemizin millî sınırlar içindeki toprak bütünlüğünün, millî birlik ve beraberliğin, millî hakimiyet ve bağımsızlığın taviz verilmeden sağlanması öngörülmektedir. Her üç belgedeki hükümlerin ise, aynı konuyu içermeleri ve büyük bir benzerlik içinde olmaları, kongreler ile and arasındaki ilişkiyi açıklamada göz ardı edilemeyen delillerdir. Bu ise Misakımillî'nin temelini ve dayanağını Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların teşkil ettiğini doğrulamaktadır.

d- Misakımillî'nin Amaç ve Hedefleri

TBMM milletvekilleri tarafından hazırlanan bir mazbatada Misakımillî'nin amaç hedef ve hükümlerinin uygulanmasına değinilirken:

“Tarih-i beşerde harikalar yaratarak dünyanın üç kıtası üzerinde te'sis-i hakimiyet etmiş olan Türk milleti pek aziz ve kadîm yurdu Anadolu'da istikbalde bir anâsır-ı sulh ve salâh olarak temîm-i hayat için iktizâ eden asgarî metâlibi Misakımillî nâmı altında tespit etmiş ve bütün millet bu umdenin husûli etrafında bir kitle-i vahide olarak silâha sarılmıştı. Cenâb-ı Hakk'ın lütf ve inâyeti ve milletin sarf ettiği azâmi fedâkârlık sayesinde istihsâl edilen zafer Misakımillî ile tespit olunan A'mâl-i Millîye'nin husûlini te'min edecek bir vaz'iyet; ihdas etmiştir.

İhzar edilecek sulh mu'âhedesi Misakımillî'nin ihtiva ettiği Türk topraklarının tamâmını Türkiye dahilinde bırakacak bir şekilde olmadıkça onun akdine muvâfakat kimsenin hatta Meclis-i Millî'nin salâhiyeti haricindedir. Erzurum ve Sivas kongrelerinde tebellür edesi kanâ'atlar neticesi olarak İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsân'da tespit ve tamâmi-i muhâfazasında ahd ve yemin edilen ve bütün dünyaya îlân olunan Misakımillî'nin tamâmi-i husûlüne çalışmak kaydıyla intisâb edilmiş Büyük Millet Meclisi a'zâsının hâ'iz oldukları vekâlet Misakımillî'den fedâkârlık yapmağa mâni'dir”⁷⁵. denmektedir. Böylece Türk milletinin, gelecekte barış ve huzur içinde hayatını sürdürebilmek için asgari taleplerini Misakımillî adı altında tespit ettiğine, bütün milletin bu umdenin etrafında birleştiğine. Allah'ın yardımı ve milletin gayretiyle millî amaçların gerçekleştirilebilmesi için uygun bir ortamın oluşturulduğuna değinilmektedir. Ayrıca Misakımillî'nin kapsadığı bütün

⁷⁵ BCA, Hariciye nr. 6/42. Teşrin-i Evvel 1338 (28 Ekim 1922).

Türk topraklarını, Türkiye dahiline almayan bir anlaşmayı kimsenin, hatta Millî Meclis in, imzalamaya yetkili olmadığı görüşüne de yer verilmiştir.

Misakımillî programında yer alan maddeleri⁷⁶ ayrı ayrı değerlendirdiğimizde ise şu hususlar açıkça anlaşılmaktadır:

1. Maddede, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden önce, düşman devletlerinin işgali altında kalan Arap çoğunluğunun yaşadığı yerlerdeki halka kendi geleceklerini tayin edebilme hakkının tanınması gerektiği ve adı geçen mütarekenin çizdiği sınır içinde ve dışında din, ırk veya gaye bakımından birbirine bağlı Osmanlı-İslâm çoğunluğunca yerleşik bölgelerin tamamının bölünmez bir bütün olduğu belirtilmektedir. Böylece mütarekenin imzalandığı sıralarda elimizde bulunan topraklardan katiiyetle taviz verilemeyeceği, hatta sınır dışında kalan ve Müslüman milletlerce yerleşik olan bölgelerin ülkemizin devamını oluşturduğu ifade edilmektedir.

2. Maddeye göre, halkı hür kalır kalmaz Anavatan'a kendi istekleri ile katılan Elviye-i Selâse yani Kars, Ardahan ve Batum dan oluşan üç sancak için gerekirse yeniden serbestçe halk oyuna başvurulması kabul edilecektir.* Böylece halkının çoğunluğunu Türklerin meydana getirdiği üç sancağın, Anavatan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.

3. Maddeye göre, Batı Trakya'nın hukûkî durumunun belirlenmesinin oradaki halkın vereceği oylara uygun olmalıdır. Nitekim Lozan Barış Konferansı sırasında sunulan belgelerde sadece Yunanistan'ın elinde bulunan Batı Trakya'nın kısımlarında 129.118 Türk, 33.904 Rum, 26.266 Bulgar, 1480 Yahudi, 923 Ermeni'nin yaşadığı görülmektedir. Yani nüfusun %67'sini Türk, %18'ini Bulgar, Yahudi ve Ermeniler teşkil etmektedir⁷⁷. Bu

⁷⁶ Ahd-ı Millî Beyânnamesi Sureti, **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi**, C. I, Devre: 4, İçtima Senesi: I. On birinci İnikad, 17 Şubat 1336 (1920) Salı, TBMM Basımevi, 1992, s. 144- 1 45; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, 1919-1923, C. I., (Kültür Bakanlığı Yayınları: 392, Atatürk Dizisi: 34), Ankara 1992, (Belge: 13), s. 130; **İleri Gazetesi**, "Ahd-ı Millî Esâsları", No: 759, 17 Şubat 1920, s. 4; **İkdam Gazetesi**, "Misakımillî Programı Sureti", No: 8269, 18 Şubat 1920. s. 2 (Bkz. Ek: b/4).

* Elviye-i Selâse, yani Kars, Ardahan ve Batum sancakları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Rusya tarafından işgal edilmiştir. 1. Dünya Harbi'nde ise, Rusların Kafkas Cephesi'nde mağlup olması ve 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Andlaşması sonucunda plebisit yapılmış ve halkın büyük çoğunluğunun isteğiyle adı geçen üç sancak Osmanlı Devleti ne dahil olmuştur. Bu sonuç ve bölgenin demografik yapısı göz önünde bulundurularak Kars, Ardahan ve Batum halkının, kendi isteğiyle Türkiye'ye katılacağı düşünülmektedir.

⁷⁷ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım I. C. I., Kitap 1. Ankara 1969, s. 42. 1922 yılında bütün Batı Trakya'da ise. (yani Bulgaristan idaresinde de kalan Razlog, Nevrekop, Dövlên, Paşmaklı, Eğridere, Kırcaali, Darıdere, Koşukkavak, Ortaköy de dahil olmak üzere), %76.5 (747.628) Türk. %1 1.3 (110.741) Bulgar. %11.2 (110.041) Rum. %1 (9.234) Yahudi.

demografik yapı, halkoyuna başvurulduğu takdirde, Batı Trakya halkının Türkiye'ye bağlanmak isteyeceğini göstermektedir.

4. Maddeye göre, İslâm Halifeliği'nin, Saltanatın ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği, her türlü tehlikeden korunmalı ve bu esasın saklı kalması şartıyla, devletimizle diğer ilgili devletlerin ortaklaşa alacakları kararlar çerçevesinde Akdeniz ve Karadeniz Boğazları dünya ticaretine ve ulaşımına açılmalıdır. Böylece İstanbul, Boğazlar ve çevresinde kayıtsız şartsız Türk hakimiyetinin sağlanması ve yabancıların Boğazlardan geçişlerinde tabi olacakları kuralların Türk devletinin onaylayacağı bir tarzda düzenlenmesi öngörülmektedir.

5. Maddeye göre, ülkemizdeki azınlıkların hakları, İtilâf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, civar ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan faydalanması şartıyla, tarafımızdan tanınacak ve sağlanacaktır. Bu suretle, ülkemizdeki azınlıklara devletlerarası antlaşmalar çerçevesinde kararlaştırılan hak ve hürriyetlerin verileceği ifade edilmektedir. Ancak diğer devletlerdeki Türklerin, aynı insan hak ve hürriyetlerinden istifade edebilmek şartı öne sürülerek mütekabiliyet prensibinin uygulanacağı vurgulanmaktadır.

6. Maddeye göre, millî ve İktisadî gelişmemizi imkanlar çerçevesinde gerçekleştirmek ve çağdaş, düzenli bir idare ile işleri yürütmeyi başarabilmek için, her devlet gibi, bizim de, gelişme şartlarının sağlanmasında tam bir bağımsızlığa ve hürriyete sahip olmamız gerektiği, bunun ise yaşamımızın ve varlığımızın esas temelini teşkil ettiği, bu sebeple siyasî, adli, malî ve gelişmemizi önleyecek diğer sınırlamalara karşı olduğumuz, borçlarımızın ödeme şartlarının da bu esaslara aykırı düzenlenmemesi gerektiği belirtilmektedir. Böylece Türk Devleti'nin tam bağımsızlığa ve hürriyete kavuşması için siyasî, adlî, malî, İktisadî vd. alanlarda herhangi bir müdahalenin kabul edilemeyeceği bildirilmektedir.

Özetle Misakımillî ile:

30 Ekim 1918 tarihinde, imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında Osmanlı Devleti'nin elinde olan her yerin Türk sınırları içinde kalması,

Ermeni ve Ulah yaşamaktaydı. (Garbi Trakya Nüfus Grafikleri Tablosu, Garbi Trakya Cem'iyeti. Dersaadet 338).

Mütarekenin çizdiği sınırların dışında kalan yerlerdeki Osmanlı-İslâm çoğunluğunun geleceğini kendisinin belirlemesi,

İşgal edilen ve nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu yerlerin millî sınırlara dahil edilmesi,

Esaret altında kalan soydaşlarımıza azınlık haklarının sağlanması ve Devletimizin, siyasî, İktisadî, malî vd. alanlarda bağımsızlığının temin edilmesi amaçlanmıştır.

e- Misakımillî Sınırları

TBMM, çalışmalarına başladıktan sonra, Misakımillî'yi kendine rehber almış ve burada öngörülen hedefleri gerçekleştirmeye çaba harcamıştır. Dönemin idarecileri Millî Mücadele süresince konu üzerinde son derece hassasiyetle durmuşlardır. 1922 yılına ait ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler bunu doğrulamaktadır. Örneğin:

Misakımillî sınırlarımız dahilinde olmakla birlikte yabancı idaresinde bulunan Türk topraklarının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ne ait olmasını belirlemeyi talep eden milletvekillerinin elli imzalı bir önermesini, İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti, 31.10.1338 (1922) tarihinde, Hariciye Vekaleti ne göndermiştir⁷⁸. Bu belge dönemin milletvekilleri, Bakanlar Kurulu ve diğer devlet organları tarafından Misakımillî kapsamında bulunan yerlerin Türk toprakları sayıldığı, dolayısıyla işgal edilen yerlerin kurtarılmasına ve Misakımillî hükümlerinin gerçekleştirilmesine çaba harcandığının ispatıdır.

Misakımillî'den söz eden belgelerden diğeri, İstiklâl Madalyası'yla ilgili bir kararnamedir. İstiklâl Madalyası'nın hazırlanması safhasında, "İstiklâl Madalyası'nın mücadele-i millîyenin istihsalı sulh gayesine ma'tuf olduğuna delalet edecek rumûzâtı ihtiva etmesi lazım geleceği", bunun için madalyanın üzerinde hangi şekillerin yer alması gerektiğinin karara bağlanması yönündeki Maliye Vekaletinin tezkeresi, İcra Vekilleri Hey'eti'nin 09.01.39 (1923) tarihli toplantısında görüşülmüştür. Görüşme sonucunda madalyanın, "bir tarafında Misakımillî hududu dahilindeki vatanımızın haritasının, diğer tarafında Büyük Millet Meclisi'nin tarihi küşadı ve madalyanın tesis tarihinin bulunması muvafık görülmüşdür"⁷⁹, kararı alınarak bir kararnama çıkarılmıştır. Böylece Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı bu kararnameyle Türk

⁷⁸ BCA, Hariciye, nr. 6/42, 31.10.1338 (31.10.1922).

⁷⁹ BCA, Hariciye, nr. 6/42, 9. 1.1339 (9.1.1923).

milletinin düşünceleri yansıtılmış, Meclis’le Hükümet’in Misakımillî sınırlarımıza verdiği önem ile duyduğu bağlılık iç ve dış kamuoyuna duyurulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğini yaptığı millî mücadelenin iç ve dış amaçları, Misakımillî adıyla Osmanlı Devleti’nin yasama organı tarafından onaylanmış ve TBMM Hükümeti tarafından hayata geçirilmesi için yoğun çaba harcanmıştır. Misakımillî de tespit edilen ilkeler yalnız millî mücadele yıllarında değil, ondan sonraki dönemlerde de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir. Misakımillî, devletin ve milletin geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşması için hayati önem taşıyan hususları belirlemiştir. Nitekim Atatürk, Misakımillî’yi “milletin emelleri ve maksatlarının kısa bir programı”⁸⁰ olarak tarif etmiştir.

Söz konusu özelliklerinden dolayı Misakımillî üzerinde, kabulünden günümüze kadar, çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında en çok tartışılan konu ise sınırlar meselesidir. Bu yüzden, Misakımillî sınırlarımızın nerelerden geçtiğini belirtebilmek, Atatürk dönemindeki Türk dış politikasının millî hedeflerinin neler olduğunu vurgulayabilmek ve konuyla ilgili gerçekleri görebilmek için, Atatürk’ün düşünce, ifade ve icraatlarından örnekler vermek ve 1920’lere ait belgeleri değerlendirmek mecburiyetindeyiz.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde, Ankara’ya gelişinin ertesi günü, kentin ileri gelenlerine verdiği konferansta Wilson prensiplerindeki hükümlere, Osmanlı Devleti’nin durumuna ve İtilâf Devletlerinin memleketimizi haksız yere işgal etmelerine değinmiştir. Devamında Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde. Türk kuvvetlerinin hakimiyetinde bulunan yerlerin millî sınırlarımızın dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Hatta Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirtilen yeni Türkiye’nin güney, güneydoğu sınırlarını ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir⁸¹. Sınırları takiben ise azınlıklar statüsünün ve Türkiye’nin tam bağımsızlığını sağlama şartlarının neler olduğunu da açıklamıştır⁸². Oldukça uzun olan bu konuşmanın belli başlı maddelerinin Misakımillî metnine büyük ölçüde yansımış olduğunu, hatta bazı yerlerine açıklık getirdiğini söylemek

⁸⁰ Nutuk, C. I, s. 360; Nejat Kaymaz, a.g.m., s. 1945: Toktamış Ateş, a.g.e, s. 217.

⁸¹ Kemal Atatürk. Nutuk. C. III., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1981, s. 1178-1186.

⁸² A.g.e, s. 1187.

mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasındaki sınırlarla ilgili kısım ise şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun muharebeden evvelki hududu malumunuzdur. Harbi Umumi’nin neticesi birtakım fedakârlık ihtiyarım devletimizi mecbur kılıyor, buna nazaran devlet için millî bir yeni hudud kabul etdik. Bu hudud beyannamemizin birinci maddesinde musarrahtır. Teferruat itibariyle bilmiyenler olabilir. Ve bittabi ma’zûrdurlar. Bu hudud tahassul ederken işin içinde bulunduğumdan bunu da arz edeceğim:

Mütareke akdolunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudud İskenderun Körfezi cenûbundan Antakya’dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü cenûbunda Fırat Nehri’ne mülâki olur. Ordan Deyrizor’a iner; bedehu şarka temdîd edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye’yi ihtivâ eder. Bu hudûd ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasın ile meskun aksam-ı vatanımızı tahdîd eder. Bunun cenûb akşamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudûd dahilinde kalan akşamı memâlikimiz cami’a-i Osmâniye’den layenfekk bir kül olarak kabul edilmiştir”⁸³.

Yukarıdaki ifade değerlendirildiğinde, Misakımillî’nin birinci maddesiyle. Türkiye’nin yeni sınırlarını, özellikle güney sınırını, Mondros Mütarekesi’nin uygulanmaya konduğu anda, orduların durumuna göre, “hatt-ı mütareke” olarak adlandırılan hattın teşkil etmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Misakımillî’de sınırlarımızın geçtiği hat ayrıntılı ve açık bir tarzda kaydedilmemiştir. Özellikle Kerkük’ün durumu, tam anlamıyla belirgin olmadığından, zaman zaman tartışılmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda, 31 Ekim 1918’de ateşkesin uygulanmaya konduğu gün, Kerkük. İngilizlerin eline geçmiş yerler arasında gösterilmiştir⁸⁴. Bununla birlikte yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa’nın, 28 Aralık 1919 tarihinde, Ankara’da verdiği konferansta, mütarekenin imzalandığı gün ordularımızın güneyde hâkim olduğu hat ve güney sınırımız oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Burada sınırımız İskenderun Körfezi’nin güneyinden, Antakya’dan, Halep ile Katma İstasyonu arasındaki Cerablus Köprüsü’nün güneyinde Fırat Nehri’ne uzanan, oradan Deyrizor’a inen, doğuya doğru ise Musul. Kerkük. Süleymaniye’yi içeren bir hat olduğu ve Türkler ile Kürtlerin yaşadığı bu yerlerin vatanımızın içinde yer aldığı açıkça

⁸³ A.g.e. (Vesika 220). s. 1 186.

⁸⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’üncü Ordu Harekâtı**, C. II, Ankara 1993, kroki: 108.

ifade edilmiştir. Ayrıca, her ne kadar mütarekeden önce Kerkük ün işgal edilip edilmediği tartışmalı ise de, Misakımillî metninin birinci maddesindeki “mez-kur hatt-ı mütareke dahil ve haricinde tarzındaki kararlar burasının millî sınırlar içinde düşünüldüğünün sonucunu çıkarmak mümkündür.

Musul, Kerkük ve Süleymaniye’nin Misakımillî sınırlarımız içinde yer aldıklarını ispatlayan önemli arşiv belgeleri de bulunmaktadır. TBMM milletvekilleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde hazırlanan ve İcra Vekilleri Hey’eti ile Hariciye Vekaleti ne gönderilen bir mazbatada:

“Musul, Süleymaniye, Kerkük, Türkiye’nin lâ-yen-fekk eczasından olup Misakımillî mûcibince hakimiyetimiz altına alınacağı şübhesiz olduğundan bu dahi arz ettiğimiz sûrede hudûdun tashihi âmir ve mûcibdir.”⁸⁵ denilmek suretiyle Musul, Süleymaniye ve Kerkük ün Türkiye’nin ayrılmaz parçaları oldukları vurgulanarak Misakımillî gereğince söz konusu yerlerin hakimiyetimiz altına alınmasının ve hududumuzun buna göre düzenlenmesinin zorunluluğu bildirilmektedir.

Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Re’isi sıfatıyla Fevzi Çakmak Paşanın, Hey’et- i Vükelâ Riyaseti ne, Müdafaa-i Millîye Vekaleti ne ve cephe kumandanlarına Eylül 1338 (1922)’de gönderildiği bir telgrafta; Musul mıntıkasındaki Misakımillî hududumuzun gerekirse silahla temin edilebileceğini, Ordumuzun aşiret ve yerli halktan oluşan birliklerle takviye edileceğini, İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük’e taarruz emrinin verilebileceğini ifade ederek, bu yönde hazırlıkların yapılması ve konu hakkında ilgili makamların süratle görüşlerini bildirmelerini istemektedir⁸⁶. Bu belgeden de, Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı ve Savunma Bakanlığı tarafından 1922 yılında Musul, Kerkük ve Süleymaniye’nin Misakımillî sınırlarımız dahilinde düşünüldüğü, vatanımızdan koparılan bu parçaları ülkemize katabilmek için savaşın dahi göze alındığı, Türkmen aşiretleriyle bölge halkının da Türk ordusuna destek vereceği, dolayısıyla bölge halkının Türk devletinin bünyesinde yer almak istediği anlaşılmaktadır.

Doğu (Kafkas) Cephesi’ne gelince, Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde, Türk Kafkas Cephesi’ndeki 9. Ordu ile Azerbaycan ve Dağıstan’daki Kafkas İslam Ordusu. Sovyet Rusya ile yapılan antlaşmaların sağladığı durum üstünlüğünü korumaktaydı. Türk birlikleri

⁸⁵ BCA., Hariciye, nr. 6/42. 28 Teşrin-i Evvel 1338, (28 Ekim 1922).

⁸⁶ BCA., Hariciye, nr. 1/210, 18.9.1338, (1922).

Tebriz, Dilman, Hoy, Gulfa, Serdarabad, Rumiye, Kars, Kamarlı, Erivan, Gümrü, Ahılkelek, Ahıska, Batum, Çürüksu, Nahçıvan, Şuşa, Ağdam, Gence, Bakü, Dağıstan'da Petrovsk cephesinde bulunmaktaydılar. Yani Türk kuvvetleri Kuzeybatı İran, Azerbaycan ve Dağıstan (Kuzey Kafkasya)'a hakimdi⁸⁷. Fakat, Mondros Mütarekesi'nin 11.* ve 15.** maddelerine dayanan İngilizler, 11 Kasım 1918'den itibaren Türk birliklerini 1914 yılındaki harpten önceki Türk-Rus hududuna dönerek, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmaya zorlamışlardır. Böylece Brest-Litovsk Antlaşması ile alınan üç sancak, ayrıca Kuzeybatı İran ve Kuzey Kafkasya, Mondros Mütarekesi gereğince terk edilmiştir⁸⁸.

Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında söz konusu yerlerin özellikle Elviye-i Selâse'nin Anavatan'a bağlanması için yoğun faaliyetlere devam edilmiştir. Elviye-i Selâse'nin, yani Kars, Ardahan ve Batum'un, millî sınırlarımız içinde düşünüldüğünü doğrulayan çok sayıda belge ve kaynak bulunmaktadır. Örneğin "TBMM Gizli Celse Zabıtları'nda bulunan kayıtlara göre, TBMM'nin 21 Mart 1337 (1921) tarihli gizli oturumunda, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Sovyetler Birliği'yle ilgili ilişkilerimiz tartışılmıştır. Bu arada, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, birçok mebus, Batum'un da Misakımillî'nin dahilinde yer aldığı ve Türkiye sınırlarının içinde kalmasının gerektiği hususunda hararetli konuşmalarda bulunmuşlardır.

Hey'et-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, İngilizlerin, mütareke gereğince boşalttığımız yerlerden Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere, bir kısmını da Ermenilere teslim ettiklerini ve İngiltere'nin takip ettiği siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi kurmak suretiyle "hayat-ı millîyemizi" boğmaktan ibaret olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, Gürcülerin Ardahan ve Artvin'i vereceklerini, ancak Batum'dan çekilmek istemediklerini, Batum için plebisit önerdiklerini söylemiştir. Askerî gücümüzün ise Misakımillî

⁸⁷ Genelkurmay Başkanlığı. **Birinci Dünya Harbinde...**, s. 625-627, kroki: 109.

* Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesine göre; İran'ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı Kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine alınması hakkında evvelce verilen emrin uygulanması, Mâverâi Kafkas'ın (Kafkaslar Ötesi, yani Azerbaycan ve Dağıstan'ın), önceden Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredilmiş olduğundan, diğer kısımları müttefikler yerinde tetkik ederek, istediklerinde boşaltılacaktır.

** Mütarekenin 15. maddesine göre ise; Osmanlı Hükümeti'nin denetimi altında bulunan Mâverâ-i Kafkas demir yolları, İtilâf subay ve memurlarının kontrolünde bulunacak, Kafkas demir yolları tamamıyla İtilâf memurlarının idaresinde bırakılacaktır. İtilâf Devletleri Batum ve Bakü'yü işgal edebileceklerdir.

⁸⁸ Ag.e., s. 628-642.

dahilinde olan bu yerleri almaya yeterli olduğunu, ama kan dökmeksizin, barış yoluyla neticeye ulaşmayı tercih ettiğini bildirmiştir. Buna ilaveten:

“... Bizim eskiden beri kabul ettiğimiz Misakımillî hudutlarımız vardır. Bu hudutları muhafaza edeceğiz. Oradaki ahalinin hemen hepsi kalben bizimle beraberdir...”⁸⁹ sözleriyle takip edilen politikanın esasını, Misakımillî sınırlarımızın korunması prensibinin teşkil ettiğini vurgulamıştır.

Konu üzerinde konuşan Mustafa Kemal Paşa, Elviye-i Selâse’nin Misakımillî kapsamında yer aldığını, dolayısıyla söz konusu sancakların ülkemize katılması için öncelikle barış yollarının deneneceğini, ancak netice alınmazsa güç kullanılabileceğini açık bir dille şu sözlerle ifade etmiştir:

“Misakımillî’imiz ve hududu millîmiz dahilinde olduğunu iddia ettiğimiz Elviye-i Selase’de ahalinin ârâyı umumîyesine müracaat etmek suretiyle Elviye- i Selase’yi almak istiyoruz veyahut herhangi bir şekilde bir fikrimizi azami bir surette temin etmek istiyoruz....”

“...Binaenaleyh almak istiyor isek alınacak zaman bu defadır; alınacak an bu dakikadır. Sulh ile alınır; sulh ile alınamazsa bittabi cebren alınır...”

“... Harbetmek için ne yapmak lazımsa (yapacağız. Çünkü, her zaman arz edildiği üzere Büyük Millet Meclisi’imizin takip ettiği siyaset) harp siyaseti değildir; müslihane temini menafî etmektir...”

“...Misakımillî’imizde Elviye-i Selase bizimdir, diyoruz. Vereceğimiz kararı... Bunun sureti teminidir. Onu düşününüz, ona karar veriniz; ...Hey’et-i Vekile tatbik edecektir”⁹⁰.

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey, Lâzistan Milletvekili Abidin Bey yaptıkları konuşmalarda da Batum, Kars, Ardahan, Artvin, Acara ve diğer yerleşim bölgelerinde nüfus çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğunu, ayrıca buraların Misakımillî kapsamında bulunduğunu, dolayısıyla “Misâk-ı Millî mucibince söz konusu yerlerin tamamıyla alınmaları” gerektiğini ateşli sözlerle savunmuşlardır⁹¹.

⁸⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları. 21 Mart 1337 (1921), C. I, Devre: 1, İçtima: 1, İnikat: 154, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Ankara 1985, s. 446-447.

⁹⁰ A.g.e., s. 453-454.

⁹¹ A.g.e., C. I, İ: 154. s. 448-456.

Bu konuşmalardan sonra, yeniden söz alan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Misakımillî'ye muhalif bir barışı kabul edemeyeceğini, Londra'ya barış görüşmelerinde bulunmak üzere gönderilen temsilcilere de bu yönde direktifler verildiğini. Gürcülerin Ardahan ve Artvin'i iade edeceklerini, Batum'da plebisitin yapılması ve Misakımillî hükümlerinin korunması şartıyla barış taraftarı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“... Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu günkü şeraite göre Misakımillî'ye muhalif bir sulhe vazı imza edemez. Bunda mahzurlar vardır. Çünkü böyle ufak bir mesele için değil; istiklalimizi temin ve müdafaa için Londra'ya giden murahhaslarımızın elindeki düstur da Misakımillî'dir. Bundan sarfinazar edemeyiz dedik. Onlar da bütün cihana karşı bunu müdafaa edeceklerdir. Binaenaleyh diğer taraftan Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarı zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefareti vasıtasıyla Gürcistan Hükümetine tebliğ ettiğimiz şifahi bir nota, ki bugünden... Ardahan livasını ve Artvin kazasını ihtiva eden Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalsinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır. Arayı umumiye müracaat zamanını dahi onlara bırakıyorum. Yani orada da Misakımillî'nin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misakımillî'nin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse ona vazı imza edebiliriz. Fakat Batum bila kayd-ü şart terk olunacaktır. Kaydını ihtiva eden bir sulhe vazı imza edemeyiz.

O halde sulh yapılmadan dahi bugün ne temin etmek istiyoruz? Ardahan livasını -Artvin de dahil- orayı fiilen işgal etmek istiyoruz ve Batum'u plebisite bırakıyoruz.”

“... Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'nin ve şark ordusunun planı; demek ki bir sulh vardır. Misakımillî'deki kuyudu muhafaza etmek şartıyla... Aksi sulha vazı imza edemeyiz”⁹².

Bu konuşmayı takiben Meclis te yapılan oylama sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın Ardahan ve Artvin'in iade edileceğinden, öncelikle barış yollarının denenerek Batum da halk oylamasının yapılması, Misakımillî hükümlerinin korunması ve bu konularda Hey'eti Vekile'ye yetkinin verilmesi tarzındaki teklifi kabul edilmiştir.

⁹² A.g.e., C. I., İ: 154, s. 456-457.

Meclisteki müzakerelerden de açıkça görüldüğü üzere, Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı ve bütün milletvekilleri tarafından Kars, Ardahan ve Batum Misakımillî sınırlarımız dahilinde düşünülmekte ve buraların ülkemize katılması için yoğun çaba harcanmaktadır.

24 Nisan 1920 tarihinde, yani TBMM'nin açılışının hemen ikinci, gününde, Mustafa Kemal Paşa, Misakımillî metninde sınırlarla ilgili yer alan hususları ve buna dayanılarak Ankara Hükümeti'nin takip edeceği dış politikayı açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, hareket noktasını Erzurum Kongresi'nin ve burada alınan kararların teşkil ettiğini hatırlattıktan sonra, konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Efendiler... Millet bütün maksadında maddi ve hakiki düşünmek ve ancak kuvvet ve kudretiyle temin edeceği hususat üzerinede kendisine yeni bir hudud çizmek üzere idi. İşte kongre bu hududu çizmiştir. Bir hudud-ı millî çizmiştir. Be hudud-ı millîyi sühûletle ibka' için demiştir ki; mütarekenamenin imza olduğu 30 Teşrin-i Evvel 1334 tarihinde çizdiği hudud hududumuz olacaktır. Vatanımızın hududu olacak bu hududu ihtimal teferruatıyla bilmeyen arkadaşlarımız vardır. Yeniden fazla teferruata girmek istemediğim için şu surette izahat vereceğim: Şark hududuna Elviye-i Selase'yi dahil ederek tasavvur buyurunuz. Garp hududu Edirne'den bildiğiniz gibi geçiyor. En büyük tebeddülât Cenub hududunda olmuştur. Cenub hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep'le Katıma arasında Cerablus Köprüsü'ne muntahi olur bir hat ve şark parçasında da Musul Vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mintıkayı yek diğerine kalbeden hat. Efendiler, bu hudud sırf askerî mülahazat ile çizilmiş bir hudud değildir, hudud-ı millîdir, Hudud-ı millî olmak üzere tesbit edilmiştir. Fakat bu hudud dahilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı İslamiye'den yalnız bir cins millet vardır. Bu hudud dahilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasırı saire-i İslamiye vardır. İşte bu hudud memzuc bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş Milletlerin hudud-ı millîsidir. (Hepsi İslam'dır, kardeşler sesleri)”⁹³

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki konuşmasında da, Misakımillî'nin hedeflediği sınırların genel, hatları oldukça açık bir tarzda belirtilmektedir. Öyle ki; Doğu da Elviye-i Selase adıyla anılan, Kars, Ardahan ve Batum'dan oluşan üç Sancak Anavatan'a dahil edilmektedir. Güney sınırımızın İskenderun'un güneyinden başlayarak, Halep'le Katıma arasında Cerablus

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. I., Devre: 1, İkinci Celse (Üçüncü Baskı), Ankara 1959, s. 16.

Köprüsü ne uzanan bir hat olduğu, buradan doğuya doğru devam ederek Musul Vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük yörelerini birbirine bağlayan hattın da ülkemizin sınırları içinde yer aldığı ifade edilmektedir. Ancak batı sınırimızın Edirne'den geçtiği kaydedilmektedir. Bununla birlikte, Misakımillî'nin 3. Maddesindeki Batı Trakya'yla ilgili hüküm bu ifadeyle bir bütünlük içinde düşünüldüğünde, söz konusu sınırın Edirne'nin Batısı'na doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Zaten yöre halkı ve Trakya milletvekilleri Batı Trakya'nın ülkemizden ayrılmasını kabul etmemektedir. Trakyalı mebuslar adına Cebel i Bereket mebusu Faik Bey in hazırladığı ve Edirne mebusu Faik Bey in İcra Vekilleri Hey eti Reisi Rauf Bey e 10.04.1339 (1923) tarihinde sunduğu muhtıra, Trakya milletvekillerinin görüşünü yansıtmaları bakımından önemli bir belgedir. Burada Batı Trakya'yla ilgili:

“Misakımillî'mizin üçüncü maddesi münhasıran bu mübarek Türk kıtasından bahis ve ânın mukadderatı sekmesinin ârâsı ile ta'yin edeceğini natıktır. Biz bundan feragatla Misakımillî'mize açıktan açığa sadakatsizlik ediyoruz. Biz Misakımillî'nin istihsalı için burada toplandık. Millet bizi ânın için gönderdi. Bunda ta'dilat yapmağa, ândan fedakârlık etmeye selahiyetdar değiliz. Muztarr kaldıksa bunun bir yolu vardır. Bu ıztırarı mülkün sahib-i hakikisi olanı millete arz ederiz o, kararını verir...”⁹⁴ görüşü yer almaktadır.

Batı Trakya sınırının ise, Mesta-Karasu Nehri'nden başlatılmaması, çünkü bu coğrafyanın Usturma-Karasu'ya kadar uzandığı, iki nehir arasındaki yerlerde yaşayanların çoğunluğunu Türk ve Müslümanların meydana getirdiği, arazinin tamamı da onların mülkü olduğu bildirilmektedir. Bu yüzden Batı Trakya'nın Yunanlılara bırakılması ve Trakya üzerindeki layıkıyla müdafaa etmemiz gerektiği vurgulanmaktadır. Devamında ise, Misakımillî'deki hükümlerin göz önünde bulundurularak millî amaçlarımızın gerçekleştirilmesi için tedbirlerin alınması zarureti, Misakımillî sınırları içerisinde Doğu ve Batı Trakya'nın da yer aldığına, buna göre Balkan siyasetimizin oluşturulmasının icap ettiğine dair değerlendirme de bulunmaktadır⁹⁵.

Yukarıdaki belgelerde, özellikle Mustafa Kemal Paşa ya ait beyanatlarda, önemli olan hususlardan biri de, bahsedilen sınırların, sadece askerî düşüncelerle çizilmediğinin, bir millî sınır olarak tespit edildiğinin vurgulanmasıdır. Ama bu millî sınırlar içinde, Türklerin yanı sıra, başka İslam unsurlarının yaşadığı kaydedilmektedir. Bunlar ise ortak geçmişi olan kardeş milletler

⁹⁴ **BCA.**, Hariciye, nr. 400-1/53, 10 4.1339 (1923), f.4.

⁹⁵ Aynı belge, f. 1-10

olarak telakki edilmektedir. Buradaki Türk ve diğer unsurların yaşadığı yerlerin millî hududlar içinde yer aldığı, millî birlik ve beraberlik ruhu içinde “vatan” oluşturduğu ve ülkemizin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Atatürk, millî birlik ve beraberlik konusuna değinirken:

“Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri ve Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış isimlendirmeler birkaç düşman aleti, mürteci beyinsizlerden başka hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntüden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu millet efrada da umum Türk toplumu gibi müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar⁹⁶. Tarzındaki sözlerle, Türk milletini parçalamak ve ayrı gruplara bölmek amacıyla vatandaşımıza Kürt, Çerkez, Laz, Boşnak gibi ayrı fikirlerin aşılarmaya çalışıldığını, bunun ise ortak geçmişe, kültüre, adet ve geleneklere sahip olan milletimizi rahatsız etmekle birlikte başarıya ulaşmadığını belirtmiştir. Atatürk, 4.10.1932 de Diyarbakırlılara Dolmabahçe Sarayı’nda yaptığı konuşmada da:

“Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlâdan, hep aynı cevherin damarlarıdır”⁹⁷ Diyerek ülkemizin farklı bölgelerinde yaşayan vatandaşlarımızın aynı kökten geldiklerini ve aynı soyun kollarını teşkil ettiklerini açık bir şekilde ifade etmiş, millî birlik ve beraberliği vurgulamıştır.

Verdiğimiz bu örnekler dahi, Atatürk’ün, milletimizle memleketimizin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir. Burada, bölge ayrımı yapılmamaktadır. Ayrıca doğu, güneydoğu ve güney bölgelerimizi Anavatanımızın diğer yerlerinden ayıracak bir statünün oluşturulmasından, federal bir sistemin tesis edilmesinden veya bütünlüğü zedeleyecek herhangi başka bir idare tarzının kurulmasından da söz edilmemektedir.

⁹⁶ Şükrü Kaya Şerefoğlu, Hayri Başbuğ. Millet ve Millî Birlik Bilinci. Ankara 1985. s. 103.

⁹⁷ Kadri Kemal Kop. **Atatürk Diyarbakır’da**, Diyarbakır 1937, s. 2; Şükrü Kaya Şerefoğlu, Hayri Başbuğ. **a.g.e.**, s. 103; Genelkurmay Başkanlığı. **Atatürkçülük...**, s. 74; Hamza Eroğlu. “‘Millî Birlik ve Beraberlik’”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: III, s. 7, Ankara 1996, s. 92.

Mustafa Kemal Paşa'nın ülke bütünlüğüyle ilgili görüşünü Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri de savunmaktadır. Nitekim 28 Ekim 1922 tarihinde birçok milletvekili tarafından imzalanan ve İcra Vekilleri Heyeti ile Hariciye Vekaleti ne ulaşan bir mazbataya göre, Misakımillî hududu dahilinde bulunan fakat Fransa ile geçici olarak imzalanan anlaşmanın neticesinde, ülkemizden kopartılan Türk toprakları ırkî, İktisadî, İdarî ve siyasi Türkiye'nin bir parçasını teşkil etmektedir. Belgenin devamında ise:

“Akdeniz Türkmenistanı demekle istihâr eden İskenderun, Antakya, Erimaniye kazalarıyla Bocana, Bayramdere, Çom, Okçi-İzzeddin, A'zaz, Türkman, İpeklu nahiyeleri ahalisinin umumu Türkdür. Fırat'ın cenubunda bulunub Trablus ile Musul arasında tesadüf eden Şimali el-Cezire'de meskun ahali kamilen Türk ve Kürddür.”⁹⁸ Tarzındaki ifadeyle İskenderun ile Antakya'dan başlayarak güney-güneydoğuya uzanan, ülkemizin sınırları içinde yer alması gereken ve halkının çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği yerlerden bir kısmı kaydedilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin, 28 Ekim 1922 tarihinde hazırladıkları mazbatada, Misakımillî sınırları içinde bulunduğu halde, Fransa Hükümeti'yle geçici olarak imzalanan anlaşma sonucunda Anavatan dışında kalan vatan parçalarının kurtarılması ve Misakımillî'nin tamamlanması hususunda, devlet organlarının hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan çalışmalarının gerekli olduğu beyan edilmiştir⁹⁹. İlgili Belgede ayrıca şu görüş yer almıştır:

“... Suriye ile aramızda ta'yin edilecek hududun Misakımillî'de ta'yin edilmiş esasat da'iresinde ya'ni Mondros Mütarekesi'nin akdında Türkiye elinde kalıp ahalisi Türk olası mahalleler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne a'id olmak üzere ta'dil ve tayini taleb eder ve iş bu hududu zirde gösterilen nukat-ı coğrafiye ve tabi'îyye ile tesbit eyleriz.

İbni Hanî burnundan i'tibaren ... vaz'iyet muhafaza edilmek üzere tahminen bir hatt-ı müstakim ile Selimiye'ye, Selimiye'den Fırat hatt-ı müstakimi Kal'atü'l-hacc'e ve Fırat nehrini ta'kiben Ane kazasına ve Ane'den çekilecek bir hatt-ı müstakim Selahiyye'ye ve nam-ı diğer Ekferi ve Selahiyye'den Şeyh Said noktasından Zab nehrini geçerek İran hududuna müntehi olacaktır.¹⁰⁰

⁹⁸ BCA, Hariciye, nr. 6/42, 28 Teşrin-i Evvel 1338 (1922).

⁹⁹ BCA Hariciye, nr. 6/42, 31.10 1338 (1922).

¹⁰⁰ BCA, Hariciye, nr. 6/42. 28 Teşrin-i Evvel 1338 (1922).

Görüldüğü gibi milletvekilleri tarafından, Suriye ile aramızdaki sınırın, Misakımillî’de belirlenen esaslara dayalı, yani Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı sırada Türkiye’nin elinde bulunan ve ahalisi Türk olan yerlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’ne ait okluğu vurgulanmış ve Suriye’den başlayarak İran’a kadar uzayan sınırın geçeceği noktalar belirtilmiştir.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu’nun yaptığı araştırmalarda, Mustafa Kemal Paşa’nın resmî beyanları dışında, güney ve doğu sınırlarımızdaki Misakımillî’nin hedeflerini gösteren iki belgenin varlığından bahsetmektedir. Bunlardan birincisi TBMM’nin açılışından sonra. Hatay’dan kaçarak Adana’da millî mücadeleyi yürütecek bir teşkilat kuran Tayfur (Sökmen) Bey in Mustafa Kemal’e gönderdiği mektup ve aldığı cevaptır. Tayfur Sökmen Bey mektubunda Hatay’la ilgili:

“Sancak Millî Mîsâk’a dahil midir?” sorusunu sormaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ise bu soruya gönderdiği telgrafla önemli ve kesin bir anlam taşıyan şu cevabı vermiştir:

“Türklerin yaşadığı her yer Millî Mîsâk’a dahildir”¹⁰¹

Aynı tarihlerde kendisine Berlin’den mektuplar yazan Talat Paşa ya verdiği bir cevap da ikinci belgeyi teşkil eder. Burada Mustafa Kemal Paşa sınırlarımızdan bahsederken:

“Türkçe ve Kürtçe konuşulan bütün vilayetlerimiz bizim olacaktır” demektedir¹⁰². Çünkü O’na göre Türkçe ve Kürtçe konuşulan bütün boylar aynı milleti teşkil etmektedir. Bunlar da devletin içinde yer almalıdır. Ayrıca bu görüşle büyük lider. Kurtuluş Savaşı’na canla başla katılan doğulu vatandaşlarımızı Türk milletinden asla ayrı görmediğini de dile getirmektedir. Nitekim. 1923 Lozan Konferansı sırasında. Anadolu Türklüğünü parçalamayı hedef alan görüşler karşısında İsmet İnönü:

“Kürt halkının, İran kökenli olduğu öne sürülmüştür. Oysa bu iddiayı Kürtlerin Turna kökenli olduğunu kabul eden Encyclopedia Britannica yalanlamaktadır. Zaten Anadolu’yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından Kürtler hiçbir yönden Türklerden farklı

101 Tahsin Banguoğlu. “Millî Mîsâk ve Lozan”, **Türk Edebiyatı**, İstanbul - Ekim 1987. s. 7.

102 A.g.e.. s. 7.

değillerdir”¹⁰³ Sözleriyle Türk heyeti adına, Türk-Kürt ayrımının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.

3- Sonuç

Batıkların desteğindeki Yunanistan'ın mağlup olması sonucunda. 11 Ekim 1922 tarihinde, Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Bunu takiben (20 Kasım 1920'de) Lozan Barış görüşmeleri başlamıştı. Orada Türkiye'nin hareket noktası Misakımillî'ydi. Misakımillî dahilinde ise, başta Boğazlar hakimiyeti, Batı Trakya, Ege Adaları, Hatay, Musul Vilâyeti. Elviye-i Selâse yer almaktaydı.

Yani Türklerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde, her bakımdan bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulması amaçlanmıştı. Zaten Türkiye bunu aşan bir talepte de bulunmamıştı. Fakat Müttefikler, 1914'ten önce terk edilen yerleri bu konferansta görüşmeye yanaşmamışlardı. Onlar, I. Dünya Savaşı'nın mağlubu olan bir Türkiye ile müzakerelerini sürdürme niyetinde idiler. Osmanlı Devleti üzerindeki imtiyazlardan çok zor vazgeçmişlerdi. Yeni Türkiye'nin sınırları konusunda ise Mudanya sınırlarını savunarak geri çekilmek istememişler, Boğazlar üzerindeki fiili hakimiyetlerinden vazgeçmemişler, Hatay ve Musul Vilayeti gibi yerleri vermeye yanaşmamışlardı. Bu yüzden Misakımillî'de öngörülen hususların tamamı gerçekleşmemişti. Bununla birlikte, Lozan'da elde edilen neticeler asla küçümsenemez. Çünkü o günkü siyasi şartlar, milletimizin durumunu, devletimizin askerî gücünü, malî ve İktisadî yapısını göz önünde bulundurduğumuzda elde edilen neticeler gerçekten inanılmazdır. Ordusuyla bütünleşen Türk milleti, büyük fedakârlıkla verdiği mücadele sonucunda, yüzyıllardan beri yan sömürge haline gelen devletlerinin millî sınırlar içindeki istiklalini kurtarmayı başarmıştır.

Atatürk'ün Lozan'da elde edilen sonuçlardan ne derece memnun olduğunu belirtmek hayli zordur. Ancak burada ülkemizin sınırlarıyla ilgili alınan kararları Misakımillî ve millî menfaatler doğrultusunda değiştirmeyi düşündüğü de bir gerçektir. Nitekim Amerikalı General Mc. Arthur, “Hatıralarında” “Büyük devlet adamlarından biri” olarak tanıdığını ifade ettiği Atatürk'le 1933 te Ankara'da yaptığı bir mülakât buna örnektir. Mülakâtta şöyle denilmektedir:

¹⁰³ Scha Meray, **Lozan Konferansı Tutanakları**, 1/1. s. 346.

“Atatürk, Ankara’deki karşılaşmamızda bana: “Almanya’ya dikkat edin, eğer diğer devletler akıllı davranmazlarsa bu haliyle Almanya ikiye bölünecek ve bundan en fazla Rusya kazançlı çıkacak.” dedi.

“Sizin Türkiye’nin geleceği hakkında tasavvurlarınız nedir?” diye sordduğumda, ise:

“Allah nasip eder, ömrüm vefa ederse, Musul, Kerkük ve Adalar ı geri alacağım. Selanik de dahil Batı Trakya’yı Türkiye hudutları içine katacağım” cevabını verdi”¹⁰⁴.

Buradan da Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın, Misakımillî’den vazgeçmediğini, hedefe ulaşmak için ise uygun şartların oluşmasını beklediğini görüyoruz.

Misakımillî’nin Boğazlar ile ilgili hedefi de Lozan Antlaşması’yla gerçekleşmemişti. Türkiye, Boğazlar üzerindeki hakimiyet haklarını sınırlayan durumu (ülkelere serbest geçişin tanınması, bölgenin askersizleştirilmesi, bölge güvenliğinin Milletler Cemiyeti’nin garantisi altına bırakılması vb. kararlar), o günkü şartlar içinde istemeyerek, kabul etmiştir. Hayatı boyunca Mîsâk-ı Millî’nin hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Atatürk, II. Dünya Savaşı öncesinde, Avrupa devletleri arasında meydana gelen gergin ortamdan istifade ederek. Boğazlar konusunu 1933 yılından itibaren, milletlerarası platformdaki gündemlere yeniden getirmeye başlamıştır. Sonuçta 20 Temmuz 1936’da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi’yle, Lozan’da Boğazlara konulan bütün kayıtlar kaldırılmış ve Türkiye’nin bölge üzerindeki hakimiyeti kabul edilmiştir.

Böylece, büyük önder Atatürk’ün barışçı, azimli, kararlı tutumu ve yüksek dış politikası sayesinde, tam bağımsızlık ile çelişen bu engel de barışçı yollarla çözümlenmiştir¹⁰⁵.

Atatürk, Boğazlar konusundan hemen sonra, Misakımillî sınırlarımız dahilinde bulunan Hatay’la da yakından ilgilenerek meseleyi millî menfaatlerimiz doğrultusunda çözmeye çaba harcamıştır. Hatay meselesi, Atatürk’ün kararlı tutumu, ileri görüşlülüğü ve barışçı formülleri çerçevesinde, savaşa lüzum kalmadan, 1938’de Milletler Cemiyeti’nin

¹⁰⁴ Ahmet Kabaklı. **Temellerin Duruşması**, (4. Baskı), İstanbul 1990, s. 52-53.

¹⁰⁵ Nuri Köstüklü, “Misakımillî ve Atatürk’ün Millî Dış Politika Hedefleri”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 1, Konya 1992, s. 126; Fahir Armaoğlu. **Siyasi Tarih 1789- 1960**. Ankara 1975, s. 662-665.

gözetimi altında yapılan halk oyalaması sonucunda. Hataylıların Suriye ve Fransa idaresini reddetmesi, 2 Eylül 1938'de toplanan Hatay Millet Meclisi'nce bağımsız Hatay Türk Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesi ve 23 Haziran 1939 da Hatay Meclisi'nin Türkiye'ye katılma kararı vermesi tarzında aşamalı olarak çözümlenmiştir¹⁰⁶.

Atatürk, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını görememiş, bu mutluluğu yaşayamamıştır. Ama Hatay'ın II. Dünya Savaşı'na doğru Avrupa devletleri arasında gerginleşen durumdan istifade ederek, yürüttüğü dahiyane siyaseti ve kararlı tutumlarıyla Anavatan'a katılmasını sağlamış, bu vatan parçasını Türk milletine armağan etmiştir. Bu suretle Atatürk, kısa ömrünün son yıllarında, Misakımillî'nin Lozan'da kabul ettiremediğimiz iki maddesini gerçekleştirmiştir. Söz konusu gelişme ise, güçlü bir devletin barış yoluyla nelere ulaşabileceğini açıkça göstermektedir.

Örneklerini verdiğimiz kaynak ve belgelerden Misakımillî'nin milletimizin gelecek nesillerine, bütün istiklal savaşı şehit ve gazileri gibi, Atatürk'ün de rüyası" olarak devredildiği görülmektedir. Ancak, Atatürk'ün yukarıdaki ifadeleri yanlış anlaşılmalıdır. O, katiyetle irredandist, saldırgan ve emperyalist bir düşünceye sahip değildir. Atatürk'ün sınırlarla ilgili sözlerini ve hedeflerini zamanın şartları ve imkanları çerçevesinde düşünmek gerekir. Şartların elverdiği oranda Gazi Mustafa Kemal Paşa, hakkı gasp edilmiş, zulme uğramış, vatanı işgal edilmiş bir milletin, en tabii haklarını temin etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla yayılmacı ve saldırgan bir politika takip etmemiştir. Atatürk'ün belirlediği bu millî hedef. XIX, ve XX. yüzyıllarda Türk Devleti'nin zayıflığından istifade edilerek zorla, haksız yere, işgal edilen vatan topraklarıyla esaret altına alınan soydaşlarımızın kurtarılması ve Türk milletinin kendi haklarını meşru müdafaa çerçevesinde savunması olarak düşünülmelidir.

Bu arada Atatürk'ün bir maceraperest olmadığını vurgulamak gereklidir. O, büyük devletlerle komşularımızın İktisadî, malî, askerî güçleriyle takip edecekleri politikaları ve Türkiye'nin durumunu göz önünde bulundurarak dış politikamızı tespit etmiş ve uygulamıştır. Bu yüzden Misakımillî'yi gerçekleştirmek için uygun şartların oluşmasını beklemiştir. Ayrıca. Enver Paşa örneğinde olduğu gibi, heyecana kapılmamış ve bütün dünya Türklerini tek bir devlet idaresinde toplamaya kalkışmamıştır. O, Türkiye'nin Misakımillî'de belirlenen sınırları dışındaki Türklerle ilişkisini sosyo-kültürel

¹⁰⁶ Fahir Armaoğlu. **a.g.e.**, s. 667-671.

alanlarda sürdürmeyi tercih etmiştir. Nitekim buna. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerle ilgili:

“... Tarihi bağı kurmamız lazım, folklor bağı kurmamız lazım, ...Dilimizi onun diline yakınlaştırmaya ve böylece birbirimizi daha kolay anlar bir hale gelmeye çalışıyoruz... Tarihimizi ona yaklaştırmaya çalışıyoruz, ortak bir mazi yaratmak peşindeyiz...”¹⁰⁷ tarzında ki ifadesi, görüşüne dair örneklerden birini teşkil etmektedir.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, 1938 yılına kadar takip ettiği barışçı, tutarlı ve yapıcı “millî siyaset” ile, Türkiye'yi bölgesinde ve dünyada güvenilen, sözü dinlenen ve saygı duyulan bir devlet haline getirmiştir. Türkiye'yi, dünya devletleri arasında itibarlı, onurlu bir üye yapmış ve devletin sonsuza kadar yaşaması için gerekli önlemleri almıştır.

Dış siyaset alanında millî hedefleri gözetmiştir. Bütün anlaşmazlıkların barış yolu ile çözümü, Atatürk'ün takip ettiği temel ilke olmuştur. Bu ilke doğrultusunda “Yurtta barış, dünyada barış için çalışıyoruz” diyerek anlaşmazlıkları öncelikle barış içinde, ama millî menfaatlerden taviz vermeden, çözüme çalışmıştır. Bu siyasetin esasında barış isteği yatmakla birlikte, Atatürk, asgari gücümüzü, her zaman hesaba katılması gerekli önemli bir unsur olarak dış siyasetimize sokmuştur. Türk Ordusu'nun görevine bağlılığı ve disiplinli durumu, barış siyasetimizin aksamadan yürütülmesini sağlamıştır.

Misakımillî', millet kavramını tarih şuuru ve sınırları belirlenmiş somut bir vatan kavramı ile birleştirerek milliyetçilik anlayışına açıklık getiren ve daha sonraki Türkiye Cumhuriyeti'nin millî sınırlarına temel teşkil eden bir belgedir¹⁰⁸. Misakımillî'nin bu önemli özelliğine rağmen anlam ve içeriği ne yazık ki ülkemizde yeterince bilinmemektedir. Misakımillî', Ata'nın tüm çabasına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk temel politikası olmasına rağmen bütünüyle gerçekleşmemiştir: Atatürk'ün vefatından sonra, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ile 1990'lardan beri Türk Cumhuriyetleriyle olan temaslar hariç tutulduğunda, bu temel devlet politikasının uygulanamaması üzücü bir gerçektir. Atatürk'ten sonra işbaşına gelen hükümetlerin hepsi Atatürk'ün dış politikasını devam ettirdiklerini söylemişlerdir. Ancak Atatürk dönemindeki Misakımillî bilinci ve heyecanı kalmamıştır. Misakımillî tabiri ve amacı artık

¹⁰⁷ İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul 1975, s. 141-143.

¹⁰⁸ Zeynep Korkmaz, “Millî Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 10, Ankara - Kasım 1987, s. 56.

sadece bazı tarih kitaplarında geçer olmuştur. Çoğu kez Lozan Antlaşması hükümleriyle aynı sayılmıştır. Hatta bazı aydın veya politikacılarımız günümüzde de, “Misakımillî sınırlarımızın Lozan’da gerçekleşmiş olduğu görüşünü benimsemiş bulunmaktadır”¹⁰⁹. Bu ise çeşitli dönemlerde devlet idarecilerinin Misakımillî’yi farklı yorumlamalarından ileri gelmiştir. Oysa Gazi Mustafa Kemal Paşa. Misakımillî’yi bir bütün olarak görmüş ve ileriye dönük anlamını bilmiştir. Bu yüzden ömrünün son gününe kadar Misakımillî’yi tam olarak gerçekleştirebilmek için mücadele vermiş ve aşama aşama başarılı olmuştur. Ne yazık ki, bazı safhaları gerçekleştiremeden aramızdan ayrılmıştır. Atatürk’ün konu ile ilgili düşüncelerini onun sözlerinden aktarmak gerçekleri anlamada daha faydalı olacaktır:

“Misakımillî’, sulh akdetmek için en makul ve asgari şeraitimizi ihtiva eder bir programdın Sulha vasıl olmak için temerküz ettireceğimiz esasatı ihtiva eder. Fakat memleket ve milleti kurtarmak için sulh yapmak kafi değildir. Milletin halas-ı hakikisi için yapılacak mesai ondan sonra başlayacaktır.

Sulhtan sonraki mesaide muvaffak olabilmek milletin istiklalinin mahfuziyetine vabestedir. Misakımillî’nin hedefi onu temindir...”¹¹⁰

M. Kemal Paşa Amerikalı gazeteci Issac F. Mercosson ile yaptığı görüşmede: “... Birleşik Devletlerin ideali, bizim de idealimizdir. Büyük Millet Meclisi’nin 1920 Ocağında ilan ettiği Millî Mîsâk’ımız, sizin Bağımsızlık Beyanname’nize çok benzer. O, sadece, Türk ülkesinin istiladan kurtarılmasını ve kendi kaderine hakim olmasını ister... O, halkımızın mîsâkı, anayasasıdır ve her ne pahasına olursa olsun bu mîsâkı korumaya kararlıyız”¹¹¹ sözleriyle Misakımillî’nin, Türk milletinin bağımsızlık beyannamesi, anayasası ve gerçekleştirecek ülküsü olduğunu belirtmiştir.

Atatürk, her ne kadar Misakımillî’de sınırlarla ilgili hükümler yer alırsa da bu hudutları ilgili metin hükümlerinin değil, milletin menfaatlerinin tespit ettiğini ve bu hudutların millî menfaatlere göre yeniden düzenlenebileceğini belirtmektedir. Bu görüş ise Atatürk’ün yazılı metinlerle öngörülen dar kalıplar içinde kalmadığını, millî menfaatlere, devlet gücüne ve günün

¹⁰⁹ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. 3, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi). Ankara 1989, s. 49; Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*. Ankara 1991, s. 66.

¹¹¹ Bekir Tünay, “Atatürk ve Hatay”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II. S. 5, Ankara 1986. s. 456.

şartlarına göre her zaman yeni hedeflerin belirlenebileceğini vurgulaması açısından önemlidir. Ulu Önder bu hususta:

“... Efendiler arazi meselesi ve hudud meselesi Misakımillî’nin ma’lumu aliniz, birinci maddesinin da’ire-i şumûlundedir. Misakımillî şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudud çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Hey’eti Celile’nin isabet’i hazindir. Yoksa bu haritası mevcut bir hudud yoktur...”¹¹² diyerek bizlere dar kalıplardan kurtulmamız için rehber olmaktadır.

Mustafa Kemal in inkılâplarının tümü gelişen ve değişen dünya sistemine çok rahat ayak uydurabilecek düzeydedir. Dış politikası da aynı şekilde akılcı ve ileriye dönüktür. Nitekim yaşadığımız günlerde dünya yine çok büyük bir değişim içindedir. Böyle bir ortamda Misakımillî’nin fikirlerini, siyasî, ekonomik, sosyo-kültürel vs. yönlerini, değişen dünya sistemi içinde bir rehber olarak takip etmek millî menfaatlerimiz açısından zorunludur.

¹¹² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 6 Mart 1338 (1922) - 27 Şubat 1338 (1923), C. 3., Devre: I. İçtima: 3, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Ankara 1985, s. 1318: Arı İnan. a.g.e., s. 66.

4- Ekler

a. Misakımillî ile İlgili Orjinal Arşiv Belgeleri ve Transliterasyonları Ek: (a/1)

(Misakımillî sınırları içindeki Türk topraklarının, TBMM Hükümeti ne ait olmasını isteyen milletvekillerinin elli imzalı bir önergesinin, 31.10.1922 tarihinde İcra Vekilleri Hey'et-i Riyaseti tarafından Hariciye Vekaleti'ne gönderildiğine dair belge):

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey eti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Ankara 31.10.1338 (31.10.1922)

Teskere 6

1852

Hariciye Vekaletine

Misakımillî hududu dahilinde olup el-yevm ecnebi idareye tabi' bulunan Türk topraklarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ait olmak üzere ta'yini talebine da ir elli imzalı takrir İcra Vekilleri Heyeti'nin 31.10.1338 (tarihli ictimâ'ında)* kıra'et ve vekalet-i alilerine tevdi'i tensib edilmekle mezkûr takrir suret-i musaddakası leffen irsal kılınmıştır. Efendim.¹¹³

Yazdım fi 3 1 m.

* Belgede üzeri çizilmiştir.

¹¹³ BCA, Hariciye, nr. 6/42, 31.10.1338 (31.10.1922).

Ek: (a/2)

(TBMM Milletvekilleri tarafından, 28 Ekim 1922 tarihinde, hazırlanarak İcra Vekilleri Hey'eti ile Hariciye Vekaleti'ne, Misakımillî sınırlarıyla ilgili gönderilen mazbata):

Tarihi beşerde harikalar yaratarak dünyanın üç kıt ası üzerinde te'sis-i hakimiyet etmiş olan Türk milleti pek aziz ve kadim yurdu Anadolu da istikbalde bir anasır-ı sulh ve salâh olarak temin-i hayatı için iktiza eden asgari metalibi Misakımillî namı altında tesbit etmiş ve bütün millet bu umdenin husuli etrafında bir kitle-i vahide olarak silaha sarılmıştı. Cenab-ı Hakk'ın lütf ve inayeti ve milletin sarf ettiği a'zami fedakârlık sayesinde istihsal edilen zafer Misakımillî ile tesbit olunan A'mal-i Millîye'nin husulini te'min edecek bir vaz'iyet ihdas etmiştir.

İhzar edilecek sulh mu'ahedesi Misakımillî'nin ihtiva ettiği Türk topraklarının tamamını Türkiye dahilinde bırakacak bir şekilde olmadıkça onun akdine muvafakat kimsenin hatta Meclis-i Millî'nin salâhiyeti haricindedir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tebellür eden kana'atlar neticesi olarak İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsân da tesbit ve tamami-i muhafazasında ahd ve yemin edilen ve bütün dünyaya i'lan olunan Misakımillî'nin tamami-i husulüne çalışmak kaydıyla intisab edilmiş Büyük Millet Meclisi a'zasının ha iz oldukları vekalet Misakımillî'den fedakârlık yapmağa manidir. Misakımillî'nin hududu dahilinde bulunan ve el-yevm ecnebi bir idarenin tahammülsüz zulümlerine ma'ruz kalmış beş yüz bin Türk'ün ızdırabına nihayet vermek hey'et-i celilenin ve sulh müzakerâtına gidecek hey'et-i Murahhasanın uhde-i veza'ifindendir. Fransa Hükümetiyle muvakkat akd olunan itilâfname neticesinde Anadolu haricinde kalan Türk topraklarının irken, iktisaden ve idareten ve siyasetten Türkiye'nin gayr-ı kabil fekk bir cüz ü olduğunu ber-vech-i-zir dela'il-i müte'addide-i mukni'a ile payidar eyler.

Evvela: Akdeniz Türkmenistan'ı demekle iştihar eden İskenderun, Antakya. Erimaniye kazalarıyla Bocana, Bayramdere, Çom, Okçi-İzzeddin, A'zaz, Türkman, İpeklu nahiyeleri ahalisinin umumu Türktür.

Fırat'ın cenubunda bulunup Trablus ile Musul arasına tesadüf eden Şimali El-Cezire de meskun ahali kâmilten Türk ve Kürddür.

Saniyyen: El-yevm hatt-ı hudud telakki edilen Bağdat şimendüfer hattının ikiye inkisam ettirdiği Türk aşiretleri senenin muhtelif zamanlarında şimale veya cenuba seyahat ederek daima yekdiğeriyle ihtilat etmek

mecburiyetindedirler. Kış zamanı hayvanâtını çölde ve yazın hattın şimalinde bulunan yaylalarda ra y (çoban) etmek zaruri olduğundan bu tür aş'a'ir daima yekdiğeriyle ihtilat ve nisbeten karâbet peyda ettiklerinden bu Türk halkın birbirinden ayrılmasına imkân yoktur.

Salisen: Türk ahalinin meskun olduğu mahallerde bulunan arazinin kısmı küllisi şimendüfer hattının şimalinde bulunan Kilis, Ayıntab, Birecik, Siverek, Urfa, Mardin kasabalarıyla tabi'iyet ve Cizre'de meskûn halkın ba-taputaht-ı tasarrufunda olup bu araziyi işletmek, zira at etmek için da ima hattın cenubuna geçmeğe mecbur ve hasılatlarını toplamağa muhtâc olduklarından hattın cenubunda bulunan arazinin Suriye Hükûmeti elinde olması Türklerin daima hukûkunun ziya'ına ba'is olur.

Rabi'an: Dünyada misli henüz mevcut olmayan Demiryolu raylarından hudud ta'yini idari müşkilatı mucibdir. Gümrük hattı te sis edilemez. Tarafeynde vakı' olan cera'im-i adiyе ashabının gece gündüz suhuletle hududu geçmeğe muktedir olduklarından inkıyad ve asayişin te mini kabil değildir. Bir senelik tecrübe göstermektedir ki, gümrük kaçakçılığını men' etmek mümkün olamadığı gibi asayiş ve emniyetin te'sisinde çare bulunamamaktadır. Milyona tenezzül eden Türkiye Hükûmeti için gayrı kabili ihmal bir kemiyettir.

Sadisen: Fransa ile yapılan itilâfnamede Türk olan havâli için me'mûrîni ve lisân-ı resmîsi Türk olmak üzere ayrı bir hükûmet teşkili mukarrer iken o havâlinin doğrudan doğruya Halep hükûmetine rabtı ve Arap, Ermeni, Çerkes memur ve jandarmaların taht-ı idaresine verilmesi suretiyle o havalideki Türk ırkının imhası siyaseti ta'kib edilmektedir. Hududun Türkiye kısmında sakin bulunan halkımızın karâbet-i nesebiye ve sıhriye ile merbut oldukları bu din ve dil kardaşları hakkında yapılmakta olan imha siyasetine karşı lakayd ve seyirci kalmamız imkansızdır.

Sabi'an: Türkiye hükûmeti komşularıyla daima dost olarak yaşamak ve sulh-ü salah içinde vatanın imar ve refahıyla meşgul olmak arzusunadır. Halbuki ana toprağın bir kısmının ve öz Türk evladından beş yüz bin kişinin Türkiye hududları haricinde kalması balâda arz edilen diğer teşebbüsât mülâbesesiyle Suriye ile her an sulhu ihlal edebilecek bir sebep-i niza' olur ve cenûb hudûdlarında da'ima kuvve-i kül askeriye bulundurmak iktizâ eder. Türkiye hükûmeti Fransa hükûmetinin pek kıymetdâr olan dostluğunu haleldâr etmek istemediği gibi kardeş Suriye hükûmetiyle de bir sebep'i nizâ' ve ihtilâfın devamına tarafdâr olmayacağından Türk topraklarının ve kendi ırkından beş yüz bin nüfusu vatan haricinde bırakmaz.

Sâminen: İskenderun limânı Şarkî Anadolu'nun tabi î bir mahrecidir. İdhâlât ve ihrâcâtın yegâne vâsıtasıdır. İskenderun limânı Şarkî Anadolu'dan fekk edildiği hâlde inkişâf-ı iktisâdiyesine imkân bırakılmamış olur.

Tasi'an: Şimendüfer hattının cenub cihetinde bulunan istasyonlarda ve bazı köylerde hususıyla Kilis'in karşısında bulunan A'zaz ve arabsız ve hatta on haneli köylerde bile ticaretgâhlar te'sis edilerek Türkiye dahilinde gümrük ve istihlak resmine tabi bulunan emti'a dahili fiy'atlardan yüzde altmış, yetmiş derecesinde noksan fiyatlarla satıldığı cihetle mevakî-i tabi'iyeden mahrum bulunan ve kısmen çöl ve ümran ve nüfusdan muharrer olan hududdan bir eşya ve meta kolaylıkla idhal edilerek Hama, Kilis, Ayıntab, Birecik, Urfa gibi kasabaların ticareti kamilen alt üst olmuş ve inkıraza da mahkûm bir hâle gelmiştir.

Aşiren: İtilafnameden tarafeyn-i ahalinin mâlik oldukları ağnam mer'a dolayısıyla diğer taraf toprağına geçtiği halde ağnam resmi mensub oldukları tarafda tavsiye etmeleri ve bir taraftan olan halkın diğer araziden icra edecekleri ekinlerin mahsulatını bila müşkilat (diğer) tarafa nakil ve a şar ve sa'ir rusûmu mensub oldukları mahalle tesviye eylemeleri muharrer ise de bu maddenin kabiliyyeti tatbikiyyesi olmadığı bir senelik ile sabit olmuştur. Ağnamın zaman-ı ta dadı Şubat ve Mart aylarına tesadüf ettiği ve bu zamanda bütün mevâşi hattın cenub (tarafında) bulunan çölde ve yahud Amik ovasında bulunduğu cihetle Suriye hükümetinin ağnam me'murları beş yüz bin re'sden fazla ağnam ve yüz binden ziyade deve tesbit-i defter ederek derhal rûsûmunu istifa etmişler ve Türkiye Hükümeti bu yüzden üç yüz elli bin lira raddesinde bir varidat ga'ib etmiştir. A'sara gelince hattın cenubunda bulunan kura a'sarını Suriye hükümeti toptan iltizama vermiş olup içinde Türkiye (ahalisi) devleti arazisinde meskûn Türk ahalinin mahsulatı öşrini de Suriye mültezimleri cibayet etmiştir. Türkiye mutasarrıf oldukları arazi, bağ ve bağçeler hakkında birçok münaza'at ve müdahaleler ihdasiyle tasarrufdan men' ve hakları ihlal edilmiştir. Bu suretle ve haklarından mahrum edilen Türkiye ahalisi ile el-yevm hattın cenubunda sakin Türklerin arazi ve emval-i gayr-i menkûlelerini ucuz (fiyatla) Arablara satarak o ahaliden kefi yed ettirilmeleri amali muntazam bir plân dahilinde tatbiki başlamıştır.

Hadi aşar: Musul, Süleymaniye, Kerkük, Türkiye'nin la-yen-fekk eczasından olup Misakımillî mucibince hakimiyetimiz altına alınacağı şüphesiz olduğundan bu dahi arz ettiğimiz suretle hududun tashihi âmir ve mucibdir.

Balâda mufasssâlen arz ettiğimiz esbaba bina en Suriye ile aramızda ta'yin edilecek hududun Misakımillî'de ta'yin edilmiş esaset da'iresinde yani Mondros Mütarekesi'nin akdında Türkiye elinde kalıp ahalisi Türk olan mahaller Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ne a'id olmak üzere ta dil ve ta'yini talep eder ve işbu hududu zirde gösterilen nukat-ı (noktalar) coğrafiye ve tabi'yye ile tesbit eyleriz.

İbni Hani burunundan i'tibaren vaziyet muhafaza edilmek üzere tahminen bir hatt-ı müstakim ile Selimiye'ye, Selimiye den Fırat hatt-ı müstakimi Kal atü'l-hacc'e ve Fırat nehrini ta'kiben Ane kazasına ve Ane'den çekilecek bir hatt-ı müstakim Selahiyye'ye ve nam-ı diğer Ekferi ve Selahiyye'den Şeyh Said noktasından Zab nehrini geçerek İran hududuna müntehi olacaktır¹¹⁴. 28 Teşrin-i Evvel 1338 (28 Ekim 1922)

Van (imzâ), Adana (imzâ). Gazi Antep (imzâ), Mardin (imzâ), Mardin (imzâ), Urfa (imzâ), Bitlis (imzâ), Gazi Antep (imzâ), Hakkari (imzâ), Mardin (imzâ), Malatya me'busu (imzâ), Maraş me'busu (imzâ), Gazi Antep mebusu (imzâ), Erzurum (imzâ), Diyarbakir (imzâ), Maraş (imzâ), Ergani (imzâ), Lazistan me'busu (imzâ), Mardin (imzâ), Diyarbakir (imzâ), Elaziz (imzâ), Kozan (imzâ), Elaziz (imzâ), Batum (imzâ), Malatya (imzâ), Adana (imzâ). Bayezid (Süleyman Sudi)

Kalem'i Mahsusa 31.10.1338

Uç dört satırda hülâsa ediniz.

Hülâsa:

Misakımillî hududu dahilinde bulunduğu halde el-yevm ecnebi bir idare-nin zulûmlerine ma'ruz kalmakta olan beş yüz bin Türk irken ve iktisaden, idareten ve siyaseten Türkiye'nin layık olup Fransa hükümetiyle muvakkaten akd olunan i'tilafname neticesinde anavatan haricinde kalan aksam-ı vatan hakkında hiçbir fedakârlık yapılmayarak hey'et-i celile ve murahhasaca Misakımillî'nin tamameti hususuna çalışılması¹¹⁵.

İcra Vekilleri Hey eti ne 26.10.1338 (26.10.1922)

Hariciye Vekaletine tevdi'i takarrür etti 28.10.1338 (28.10.1922)

¹¹⁴ BCA, Hariciye, nr. 6/42, 28 Teşrin-i Evvel 1338.

¹¹⁵ BCA., Hariciye nr. 6/42,31.10.1338 (31.10.1922).

Ek: (a/3)

(İstiklâl madalyasının bir yüzünde Misakımillî hududu dahilindeki vatanımızın haritasının yer almasına dair 9.10.1923 tarihli kararname):

Kararname

İstiklâl madalyası hakkında İstanbul Darphane Müdüriyeti ile cerayan eden muheberat neticesinde bu nev' madalyaların evvela haricden mütehasıs ressamlar tarafından resimleri yapılmak ve resim intihab olunduktan sonra darphanece madalya i'mal edilmek lâzım geldiğinden bunun için bi'l-müsabaka intihab olunan resim sahibine bir ikramiye i tası ve istiklal madalyasının mücadele-i millîyenin istihsal-i sulh gayesine ma'tuf olduğuna delalet edecek rutmuzatı ihtiva etmesi lâzım geleceği ancak bu cihet nazar-ı i'tibara alınmak üzere üzerinde kabartma insan veya hayvan resminin bulunmasının münasip görülüp görülmeyeceğinin dahi tasrihi icap ettiği bildirilmekle bu cihetlerin bir karara rabtı hakkındaki Maliye Vekâleti'nin 12.1.(13)38 tarih ve Kalem-i Mahsus 890 numaralı tezkeresi İcra Vekilleri Hey'eti'nin 9.1(13)39 (9.1.1923) tarihli içtimasında le'det-tezekkür bir tarafında Misakımillî hududu dahilindeki vatanımızın haritasının diğer tarafında Büyük Millet Meclisi'nin tarihi küşadı ve madalyanın te sis tarihinin bulunması muvafık görülmüştür."¹¹⁶

9.1.1339 (9.1.1923)

Hariciye Vekaleti (imzâ)

Dahiliye Vekili (imzâ)

Adliye Vekili (imzâ)

Müdafa-i Millîye Vekili (imzâ)

Şer'iyye Vekili (imzâ)

TBMM İcra Vekilleri Hey'eti Reîsi (imza)

Erkân-ı Harb-ı Umumiyye Vekâleti Vekili (imzâ)

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima'iyye Vekâleti Vekili (imzâ)

¹¹⁶ BCA., Hariciye nr. 6/42, 9.1.1339 (9.1.1923).

İktisad Vekili (imzâ)

Nafi'a Vekili (imzâ)

Ma arif Vekili (imzâ)

Mülkiyye Vekili (imzâ)

TBMM Reisi (imzâ)

Ek: (a/4)

(Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın Kerkük, Musul ve Süleymaniye'nin Misakımillî sınırlarımız dahilinde düşünüldüğünü gösteren 1922 yılına ait telgraf):

Türkiye Büyük Millet Meclisi

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Acele haber telgrafıdır.

Salihli

9.9.338 (9.9.1922)

15.9.338 (15.9.1922) Salihli'ye vürudu

17.9.338 (17.9.1922) Ankara'ya vüsulu

Hey'et-i Vükela Riyasetine

1- Musul mıntıkasında da Misakımillî hududumuzun icab ederse silahla te mini mukarrerdir. Böyle bir mecburiyet halinde El-Cezire cephesi bütün kuvvetiyle Dicle tarafından Şark cephesi Van, Çölemerik, Elaziz hududu kıta'atından teşkil ve cebel bataryalarıyla takviye edeceği müretteb bir piyade fırkası bir nizamiye süvari livası aşiret süvari fırkaları ve ahali-i mahalliye ile takviye edilecek Özdemir Bey müfrezesi ile İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinde Musul-Kerkük hattı aleyhine ta'arruza me'mur edilecektir. Bina'en'aleyh bu nokta-i nazardan şimdiden ihzaratda bulunulmasını ve asgari zamanda intacı elzem olan bu istihzaratın ne zamana kadar ikmal edilebileceğinin ve harekât-ı ta'arruziyenin suret-i tevcih ve idaresi hakkındaki mütalaa-i devletlerinin sür atı iş arını rica ederim.

2- El-Cezire ve Şark cepheleeri kumandanlıklarına 9/7. 9.(13)38'de ayrıca bera-yı ma'lumat Hey'et-i Vekile Riyaseti Celilesine ve Müdâfa'a-i Millîye Vekaleti'ne yazılmıştır¹¹⁷.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Re'isi

Fevzi

Açdım 18.9.1338 (18.9.1922)

¹¹⁷ BCA., Hariciye, nr. 1/210, 18.9.1338 (18.9.1922).

Ek: (a/5)

(Trakya milletvekillerinin İcra Vekilleri Hey'eti Re'isi Rauf Bey'e, 10.4.1923 tarihinde Misakımillî sınırları dahilinde yer alması gereken bölgeler ve konuyla ilgili diğer hususlar hakkında sunduğu muhtıra):

[1]

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Azasına mahsusdur.

İcra Vekilleri Hey'eti Reis-i Muhteremi Rauf Bey Efendi Hazretlerine

-Hususi Muhtıradır-

Düvel-i mu'telifenin mukabil projesi müzakere edilirken Trakyalı mebuslar namına Cebel-i Bereket me'busu Faik Bey tarafından söylenmek üzere ihzar edilip ma'alesef sözünün riyasetce kayd edilmemesi ve tekrar aldığı sözün de sırası gelmeden müzakerata nihayet verilmesi üzerine mecliste arzına imkan bulunmayan notun bir suretini leffen takdim ediyorum. Bu notla teklifat-ı vakı'anın derece-i tevafuk ve tetabiki bizce bu mes'eledeki takdirimizin isabetine ve harb mümesilliği müşavirinin hükümet namına bu teklifte samimiyetine delil add edildiği ma'ruzdur efendim.

Vekiller Riyaseti 10.4.1339 (10.4.1923)

4/1871 Evraka fı 15.4.1339 (15.4.1923) Edirne Me'busu Faik (imzâ)

Hükümetin mukabil proje namına verdiği ve fakat mazbut bir surette önümüze koymadığı mesa'ilin yalnız hududa a'id kısmından bahs edeceğim:

Musul meselesinin ehemmiyeti hayatiyyesini tamamen takdir ederim. Bu işi en iyi ihata ve takdir eden ve bize bu kürsüden izah eyleyen rüfekanın kana'atlarına iştirak ederim. Vakit gaib etmemek için bu hususta fazla söz söylemeğe lüzum görmem¹¹⁸

[2]

Rüfekanın vakıfane izahatı daha fazla söylemek lüzumundan bizi müstağni kılmıştır. Asıl bahsetmek istediğim şey garb hududuyla Garbi

¹¹⁸ BCA, Hariciye, nr 4001/153, 10 4.1339 (10 4 1923).

Trakya'dır. Refikim ve hemşerim Şeref Bey bunu ifade etti. Ben de birkaç noktasını tavzih edeceğim.

Bu keyfiyet evvela Misakımillî'ye nazaran, mücmelen; sonra da Türkiye'nin hukûkî emniyeti ve selâmeti i'tibarıyla tafsilen tedkik olunabilir.

Misakımillî mütareke esnasında ordularımızın hâkim bulunduğu mahallerin bila kayd ü şart hudud-ı vatanımız dahilinde olduğunu nâtıktır.

Mütareke günlerinde biz fiilen 1915 hududuna, fakat hukuken 1913 hududuna mâlik idik.

1915 hududu harb-ı umumi esnasında Bulgarların bizim lehimize harbe girmelerini te'min için ve muvakkat mahiyetde olarak kabul edilmiş gayrı tabi i bir hudud idi. Meric'in sol sahili yani bizim tarafımıza doğru iki kilometre kadar geçirdi.

O zamanki hükümetin yaptığı bu fedakârlık Meclis-i Me'busan tarafından kabul edilmemiş ve müzakeresinde bile muvafakat gösterilmemiştir. Binaenaleyh bu fedakârlığı Türk milleti kabul etmediğinden dolayı hududu 1913 hattında bilmiş, tanımış ve onun fi ilen tahakkukuna uğraşmıştır¹¹⁹.

[3]

1913 hududu Balkan Harbi neticesinde ta'yin eden ve Türklüğün güzel ve en kıymetli şehirlerinden biri olan Edirne'nin vatanın sinesinde kemal-ı ulviyyet ve kudsîyyetle yükselmiş olan Sultan Selim Cami'sinin muhafaza ve müdâfa'ası için elzem olan asgari bir hududdur. Mustafa Paşa, Siminli ve Dimetoka'yı da ihtiva eder. Kıymet-i askeriyeyi hâ'iz bir hududdur.

(Bunda Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey'in ife ettikleri hidematın izahı)

Edirne bizim ise müdâfa'a ve muhafazası te'min olunmak, ânın için de behemehal 1913 hududu istihsal edilmek lâzımdır.

1913 hududu istihsal edilemez ise Edirne emin değildir. Refikimiz ve pek muhterem baş murahhasımız İsmet Paşa'nın da'ire-i intihabiyesi her türlü esbab-ı müdâfa'adan mahrum olarak mücavir devletlerin tehdid-i dâ'imîsi altındadır. Her istedikleri vakit yürürler, girerler. İşgal ve tahrib ederler. Gayri askerilik buna mani olamaz. Ahdin kıymet-i ameliyesi yoktur. Edime müdâfa'ası İstanbul'un ve Anadolu'nun müdâfa'asından başka bir şey

¹¹⁹ BCA Hariciye, nr. 400-1/153, 10.4.1339 (10.4.1923).

değildir. Marmara'nın Avrupa sahili Edirne vilayetinin deniz hudududur. Oradan Marmara sahiline inen düşman Anadolu sahillerimizi tamamen ve kolayca tehdit edebilir. Edirne'yi çiğneyen düşman İstanbul'a girmek için büyük müşkülâta uğramaz bu takdirde Anadolu'nun vaziyeti ne olur?¹²⁰

[4]

Garb hududumuz mevzu'bahs olduğu zaman bize (Karaağaç) ismi söylemiyor ve güya Garb hududumuzun nokta-i hayatiyyesi Karaağaç imiş gibi idare-i kalam ediliyor. Bu bizim da'vamızı za'afa uğratar ve uğratmıştır. Oradaki da'vamızda Karaağaç yoktur. Belki onu da ihtiva eden 1913 hududu vardır.

İşte bundan dolayıdır ki biz o ahali evladları, orasını iyi tanıyan arkadaşlarınız bu mes'ele mevzu'bahs oldukça bu hakikati da ima arz ve ilan etdik ve hükümetimizin son zaferden evvel ve sonraki teşebbüslerinde Meriç, Karaağaç sözlerinin değil 1913 hududu da'vasının müdâfa'asını teklif ve rica etdik. Buna rağmen ma'alesef hükümetimiz verdiği notalarda bile bu hakikatden zühul etdi ve düşmanlarımızın eline vesile-i i'tiraz verdi. Bundan sonra Garbi Trakya'ya geçiyorum.

Misakımillî'mizin üçüncü maddesi münhasıran bu mübarek Türk kıt'asından bahis ve ânın mukadderatı sekenesinin ârâsı ile ta'yin edeceğini nâtıktır. Biz bundan feragatla Misakımillî'mize açıktan açığa sadakatsizlik ediyoruz. Biz Misakımillî'nin isitihsali için burada toplandık. Millet bizi ânın için gönderdi. Bunda ta'dilat yapmağa, ândan fedakârlık etmeğe selahiyetdâr değiliz. Muztarr (icbar olunan, mecbur) kaldıksa bunun bir yolu vardır. Bu ıztırârı mülkûn sahib-i hakikisi olan millete arz ederiz o, kararını verir¹²¹.

[5]

Garbi Trakya'ya karşı yapılan haksızlık muza'afdır:

Bir kere onun hududunu Mesta Karasu'dan i'tibar etmek ve bununla Usturma-Karasu arasında sâkin Türkleri mecburi mübadeleye tabi tutmak suretiyle pek azim bir hata yapılmıştır. Bu iki nehir arasındaki kıt'anın sekenesi umumiyetle pek yakın bir ekseriyetle Türk'dür. Müslümandır. Arazi tamamen ânların mülküdür. Biz o halkı mübadele-i cebriyyeye tabi tutuyoruz

¹²⁰ BCA, Hariciye, nr. 400-1/153. 10.4.1339 (10.4.1923).

¹²¹ BCA, Hariciye, nr. 400-1/53. (10.4.1923).

ve dünyanın en kıymetli topraklarından olan o güzel millî yurtdan kat'iiyen elimizi çekmiyoruz.

Sonra yarım kalan Garbi Trakya'yı da biz tamamen ve bila-kayd ü şart Yunanlılara bırakıyoruz. Trakya üzerindeki hukukumuz lâıyıkı vechile müdâfa'a edilmemiştir. İlk devredeki müdâfa'atdan sonra birdenbire Şarki Trakya'nın 1915 hududunu kabul ve Garbi Trakya tamamen terk edilmek suretiyle bir müntehadan diğerine geçilmiştir. Halbuki rey-i âmm te'min edilemez ise muhtariyet-i idarenin istihsaline çalışmak ve bunun eşkal-ı muhtelifesi üzerinde uğraşmak ve bunların hepsinden kat'ı-ı ümid edildikten sonra oradaki Türklüğün hayat ve istikbalini te'min için mümtaz bir idare te'min olunmak lazım gelirdi. Bunların hiçbir yapılmadı. Hepsî feda edildi ve hiçbir arz mukabili olmayarak feda edildi ve belki bu fedakârlık en büyük bir alamet-i za'f suretinde telakki edilerek da'vamızı eşkal etdi ve ediyor¹²².

[6]

Diyorlar ki bu elim fedakârlığı mecburen yaptık. Çünkü bu mes'elede karşımıza bir de Sırbılar çıkdı. Ben bu mecbûriyeti, hey'et-i murahhasamızın ve hükümetimizin afvlarına ma'zûren kabûl ve tasdîk edemiyorum.

Sırbılar bizden ziyade Yunanlılarla Bulgarlardan endişe etmek ve ânlara karşı tahaffuz için bizimle dost olmak mecbûriyetindedir. Bu mecburiyet siyasîdir, askerîdir, İdarîdir ve ictimâ'îdir.

Sırbılar Yunanlılarla hemhudûddur ve büyük Sırbistan inkişâfını te'mîn için Selanik'e inmek ihtiyâcındadır. Anın için Yunanlıların kuvvetli olmasını isteyemezler.

Sırbılar, Bulgarların Makedonya üzerindeki lâyemût emellerini pek iyi bilirler. Elleriindeki arâziye sâhib olabilmek için ânlara karşı kuvvetli bulunmak ihtiyâcındadır. Bu iki rakîbin saflarına bizi de sokmak istemezler.

Sırbistan idaresinde iki milyondan ziyâde Türk ve Müslüman vardır. Memleketlerinde bunların bir anâsır-ı i'tilâf ve müsâlemet olmasından menfaâtları bir unsur-ı ihtilâf ve cidâl olmasında da zararları ba'zı ihtimâllerde felâketleri vardır. Halbuki o zavallı halkın en kuvvetli muharriki olan rabitalarıdır.

¹²² BCA, Hariciye, nr. 400-1/53. 10.4.1339 (10.4.1923).

Hakikat böyle iken nasıl olmuş da Sırbılar bize muhâlif ve adâvet göstermişlerdir. İşte burası pek elim ve pek fecî'dir. Çünkü bu muhâlefet ve adâveti biz hazırlamış ve büyümesine iğmâz etmişizdir.

[7]

Hükümetimizin bu kadar büyük ve bu kadar zararlı hatasını tenkîd vaz'iyetinde kalmayı hiç istemezdim. Fakat ma'alesef o vaziyete düşdüm ve düşürüldüm¹²³.

Dün Şeref Bey arkadaşımız bu fâci'aya biraz temâs etdiler. Biz burada Sakarya'larda. Dumlupınar'larda uğraşırken hükümetimizin dâ'ima Misakımillî'mizi gözünün önünde bulundurması ve ânın muhteviyâtı kademe kademe hâsıl oldukça ileriye doğru olan amalimizin tahakkukunu teshîl edecek tedâbire tevessül etmesi lâzım gelirdi. Ya'ni Misakımillî'mizde Şarkî ve Garbî Trakya'nın bulunduğunu ve bir gün bunlar için hangi devletler ve hangi milletlerle karşı karşıya gelmemiz iktizâ edeceğini düşünmesi ve âna göre bir Balkan siyaseti ta'kîb etmesi îcâb ederdi.

Ma'lesef bu yapılmadı ve yalnız bununla da kalınmayarak bir gün yapılması zarûrî olan bu siyâseti bozacak gafletler de irtikâb edildi.

Bulgar Makedonya Komitesi bizim nâmımıza Sırbistan'daki Türklerle anlaştı ve bizim arzum diyerek onları kendileriyle ittihâda ve Sırbılar aleyhine ihtilâle dâ'vet ve sevk etti. Bu biçâre Türkler bizim emirlerimizi îfâ etdikleri kana'atıyla canla başla çalışdılar. Bulgarlardan pek fazla fedâkârlık etdiler. Ve bunun mukabilinde Sırb hükümetinin Türk köylerini basıp yakmasına, Türk nüfûsunu iz'âc ve ba'zılarını imhâ etmesine tahammül etdiler. Sırbılar da bu biçâreleri ezdikçe ezdi¹²⁴.

[8]

O sıralarda Sırbılar bizim için gayr-ı tabi'î ve hiçbir menfa atı tazammun etmeyen ve belki muzırr olan bu ahvâlin önüne geçmek ve bizimle te'sîs-i münâsebet eylemek için çok çalışdı. Bizden bir mümessil istedi.

Balkanlar'da bizini aleyhimize cereyân eden bu havâdisâtıdan ve Sırb hükümetinin gayelerinden haberdâr olunca derhâl alâkadar vekillerimizle görüşdük. Bulgar emeli için Türk öldürmek ve Bulgar menfa'atına Sırbılarla

¹²³ BCA, Hariciye, nr. 400'1/53. 10.4.1339 (10.4.1923).

¹²⁴ BCA, Hariciye, nr. 400-1/53. 10.4.1339 (10.4.1923).

düşman olmak gafletine nihâyet verilmesi için uğraşdık. Bunu Trakya dâ'vâsını anlamamakda gafil bir ısrâr gösteren Hâriciye Vekâletimize ve vekâletde bulunan Yusuf Kemal Bey e anlatabilmek için pek çok müşkülât çekdik ve nihâyet ba'zı muttasıf vekillerimizin mü'âvenet-i mü'essiresiyle anlatabildik.

Mükâlemâtımız neticesinde Sırbistan'da bir mümessil bulundurmak lüzumu kabul ve bûdçeye tahsisat vaz' edildi. Fakat bir türlü mümessil ta'yîn ve i'zâm edilemedi. Aylar geçdi mütemâdi mürâca'atlarımız neticesiz kaldı. Nihayet İsmail Canbolat Bey ta'yîn olundu. Fakat iş işden geçmiş ve Lozan Konferansı takarrür ve in'ikad etmişti. Bu vaz'iyette Sırbılar eski temayüllerini muhafaza edemediler ve mümessil gidemedi isti'fâ eyledi. Sırbılar da kendi teb'aları olan Müslümanların Bulgarlarla müşterek harekâtını bizim talimatımıza atf ile bizden bilhakkın gocundular ve bizi şimdiden bir Makedonya cidâline atılmakla itham etdiler. Ve işte bu emelde bulunan bir Türkiye'nin Meric'in sağ tarafına geçmesine şiddetle mü mümâna'at etdiler.

Bizim Makedonya'da bir fa'âliyetde bulunmamıza ne lüzum var idi. Orası bize çok uzaktır ve bu vaz'iyette oraya el atmakla gülünç oluruz. Biz bunu yapmadık. Fakat yapmış gösterildik ve bu zehâbı tashih etmemekle Sırbistan'ı haklı bir şübheye düşürdük ve bunun cezasını gördük¹²⁵.

[9]

Ben bugün hâlâ bu fırsatın gâ'ib olmadığına, kaniyim. Sulhun olacağına ve ne zaman olacağına dâ'ir kat'î bir kanâ'atımız yoktur. ihtimal ki bu vaz'iyet daha aylarla devam edecektir. Biz derhal basîretkârâne bir fa'aliyete geçmeliyiz. Sırbıları tatmîn etmeliyiz ve bu güç bir şey değildir. Çünkü Esbâb-ı mevcûde-i tabi'iyeye bizim lehimize olarak mesâ'imizi takviye ve te'yîd ediyor.

Anların memleketinde gözümüz olmadığını ve olamayacağını anlatalım. Bu hâl hem bizi Sırbıların husûmet ve adâvetinden kurtarır, hem oradaki halkı huzûr ve sükûna ve memleketlerinde a'zâmi istirahatata mazhar eder. Hem orada bir anâsır-ı müsâlemet olacak olan iki milyonu mütecâviz halkın mukteziyât-ı sâire-i kaviyyeye inzimâm edecek olan arzusunu Sırbıların bizi takarrûbe hâdim olacaktır.

¹²⁵ BCA, Hariciye, nr. 400-1/53. 10.4.1339 (10.4.1923).

Hüslâsa; hükûmet şimdiye kadar müfid bir siyâset ta'kîb etmemiş ve da'vâmızı eşkâl etmiştir. Bundan sonra iyi bir siyâsetle daha ba'zı menâfi'-i mühimme istihsâline imkân vardır. Ben hükûmeti bu müsmirr ve hayırlı siyâsete da'vet ederim¹²⁶.

- İntihâ-

[10]

Türkiye Büyük Millet Meclisi

İcra Vekîlleri Heyeti Riyâseti

Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti

Cebel-i Bereket meb'ûsu Faik Bey tarafından Meclisde söylenmek üzere ihzâr eyleyüp meclise arzına imkân bulunamayarak Edime meb'ûsu Faik Bey in husûsî muhtıra hâlinde Raûf Beyefendi hazretlerine gönderdiği notun hülâsa-i münderecâtı

1- 1913 hudûdu da'vâsının müdâfa'ası lâzım geldiği halde hükûmetin bu hakîkatden zuhûl ettiği Misakımillî'mizin üçüncü maddesi münhasıran Trakya'dan bahis ve onun mukadderâtı sekenesinin ârâsı ile ta'yîn edeceğini nâlık olduğu hâlde bundan ferâgatla Misakımillî'mize sadâkatsizlik edildiği ve Trakya üzerindeki hukukumuzun lâyıkı veçhile müdâfa'a edilmediği ve ilk devredeki müdâfa'âtdan sonra Şarkî Trakya'nın 1915 hudûdu kabûl ve Garbî Trakya tamâmen terk edilmek suretiyle bir müntehâdan diğerine geçildiği, şu sûretle de bir hata irtikâb edildiği.

2- Siyasî, askerî, İdarî ve ictimâ'î sebeblerden dolayı Sırbıların bizden ziyâde Yunanlılarla Bulgarlardan endîşe etmek ve onlara karşı tahaffuz için bizimle dost olmak mecburiyetinde oldukları ve Bulgar Makedonya komitesinin bizim nâmımıza Sırbistan'daki Türklerle anlaşarak onları kendileriyle ittihâda ve Sırbılar aleyhine ihtilâle da'vet ve sevk etmeleriyle tahassül eden ve bu bîçâre Türklerin ezilmesiyle neticelenen ve hiçbir menfaati tazammun etmeyen ve pek çok muzırr olan bu ahvâlin önüne geçilmek ve bizimle te'sîs-i münâsebet eylemek için çok çalışdıkları ve nazar-ı i'tibâre alınmadığını görerek nihâyet bu hareketleri bizim ta'limâtımıza atf ile bizden bi-hakkın şübhelendikleri ve bizi şimdiden bir Makedonya cidâline atılmakla ithâm etdikleri ve işte bu emelde bulunan Türkiye'nin Meric'in sağ tarafına

¹²⁶ BCA, Hariciye, nr. 400-1/53. 10.4.1339 (10.4.1923).

geçmesine şiddetle mümâna'at eyledikleri ma'amâfih bu fısatın elân gâ'ib olduğuna kanî bulunduğunu ve Sırbıların derhâl tatmîni îcâb eylediği ve bundan sonra îcâb-i siyâsetle daha bazı menâfi'-i mühimme istihsâline imkân olduğu beyân ve bu müsmirr ve hayırlı siyâsete hükümeti da'vet etmektedir¹²⁷.

¹²⁷ BCA, Hariciye, nr. 400-1/53. 10.4.1339 (10.4 1923).

b. Dönemin Basınında Misakımillî'yle İlgili Örnekler ve Transliterasyonları:

Ek: (b/1)

(Anadolu Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cem'iyeti Re'îs namına Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması münasebetiyle gönderdiği telgraf):

Mustafa Kemâl Paşa'nın Telgrafı

Atebe-i seniye-i hazret-i şehriyârîye

Meclis-i Millî yi teşrîf-i şâhanelerinden mahrûm bırakan rahatsızlık bütün teb'a-yı hümâyunları miyânında Hey'et'i Temsîlî'yemizi de pek ziyâde dûçâr-ı te'essür etti. Cenâb-ı Hak vücd-ı hümâyunlarını âfât-ı gûniye ve semâviyeden masun buyursun. Amîn.

17 Kanûn-ı Sâni 1336

Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukuk Cemiyeti

Reîsi Namına

Mustafa Kemal

Meclis'i Meb'ûsân Riyâset'i Cefîlesine

Hâkimiyet'i millîyenin en mühim bir devre-i hayatımızda uzun bir müddet tecelli etdirilmemiş olmasından mütevellid mücâhedâtımız Meclis'i Millî'nin kûşâdıyla neticelerinden birini istihsâl etmiş oluyor. Hey'et'i Millîyemiz mukadderât-ı millîyeyi en meşru ve en kânûni merci'-i tedkik ve muhâkemesi olan muhterem meclise tevdî etmiş olmakla müftehir ve bahtiyardır.

Anadolu ve Rumeli Müdafa'a-i Hukuk Teşkilatı altında kuvvetlerini, emellerini ve ruhlarını birleştirmiş olan millet bu günden i'tibaren yalnız kendi irâdesini temsil ve bi'l-fi'l hakim kalacak olan meclisin nıgehbanı vaziyetindedir.

İstiklâl ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdâfa'ası emrinde anın en fedâkâr bir istinâdgâhıdır.

Hey'etimiz bu i'tibar ile Meclis'i Millîye mâtuf olan âmâl ve metâlib-i millîyenin kuvvet ve mâhiyeti hakkında olduğu gibi bugünden itibaren meb'usin-i muhteremenin dûş-ı tahammülüne râci' kalacak olan mes'ûliyet-i târihiyenin derecesi hususunda da muhterem mümessillerimizin vukûf ve metânetinden emîn ve mutma'in olarak tebrîkât-i ihtirâmkârânesini takdîm ve hey'et-i muhteremeye iblâğını istirhâm eyler ol bâbda.

17 Kanûn-ı Sâni [1]336

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyeti

Reîsi Namına

Mustafa Kemal¹²⁸

¹²⁸ İleri Gazetesi, No: 731, 20 Ocak 1920 (Sah), s. 1.

Ek: (b/2)

(Meclis-i Mebûsân'ın, Anadolu ve Rumeli Müdâfaan Hukuk Cem'iyeti Hey'et-i Temsiliyesine gönderdiği cevap):

Meclis-i Mebûsân'ın Cevabı

Meclis-i Meb'ûsân Riyasetine Hey eti Temsiliyye tarafından beyân-ı tebriki mutazammın çekilen telgrafnameye Hey'et-i Umûmiye kararıyla verilen cevap ber-vech-i atîdir.

-Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyeti Hey'et-i Temsiliyesi'ne-

Meclis-i Meb'ûsân'ın küşâdı münâsebetiyle beyân-ı tebrikatı mutazammın keşide olunan telgrafnameniz Hey'et-i Umûmiye'ye tebliğ olundu. Vatan-ı mu azzezimizin müdâfa'ası uğrundaki mücehedât-ı hüdâ-pesendânenizden pek ziyade mütehassis olan Meclis-i Meb'ûsân temsil eylediği millet-i muazzamanın hukûk ve menâfî'ini müdâfa'a hususundaki vazifesini tamamen müdrik olduğu halde bu bâbda izhâr eylediğiniz hissiyât-ı vatanperverâneye iştirâk ve cümleye muvaffakiyet temenni eyler.

Meclis-i Meb'ûsân Reîs-i Muvakkati

İlyas¹²⁹

¹²⁹ İleri Gazetesi, No: 748. 6 Şubat 1920. s. 8.

Ek: (b/3)

[Mebusların Misakımillî üzerinde anlaştıklarına dair haber]:

MÎSÂK-I MİLLÎ

Meclis-i Meb'ûsân a'zaları arasında vatanımızın el-yevm içinde bulunduğu vaz'iyet-i tehlikede hukûk-ı alıye-i millîyemizin suret-i iltizam ve müdâfa'asında ta'kib olunacak hatt-ı harekâta da'ir bir müddetten beri devam eden müzâkeratın dün netice-pezir-ı muvaffakiyet olarak bi'lumum vükelâ-yı milletin nukat-ı sabite-i esasiye üzerinde ittifak eddikleri ve bu Misakımillî etrafında bir kütle-i müttehida teşkil eyledikleri ma'a'lmemnuniye ve mevsukan istihbar kılınmıştır.

Misakımillî muhteviyatı hakkında iltizam olunan ketumiyete bina en fazla bir şey öğrenmek ve yazmak mümkün olmamış ise de bu vesika-yı ittifâkiyenin ez-cümle ve bilhassa mesa'il-i sulhiyemize müteda'ir olacağı istidlal kılınmaktadır. Fi'l-hakika ahvâl-i hazırada sulhumuz mes'elesi mesa'il-i hayatiyemizin bir nuhbesini teşkil etmekde olduğu müstağni-i izah ve tafsildir¹³⁰.

¹³⁰ Yenigün Gazetesi, 28 Ocak 1920.

Ek: (b/4)*(Misakımillî Metni)*

Anadolu'nun Büyük ve Azimkârâne Mücâhedâtını doğuran Esbabı ve Mukaddes Davâ-yı Millimizin Esâsâtını ihtiva eden 28 Kânun-ı Sâni 336 (1920) tarihli Misakımillî Beyannâmesi'dir.

Misakımillî Beyânnâmesi

“Zirde vazî'ü'l-imza Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân a zalan istiklal-i devlet ve istikbal-i millînin, haklı ve devamlı bir sulhe na'îliyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i a'zamını mutazammın olan esâsat-ı âtiyeye tamami-i ri'ayetin mümkün-te'min olduğunu ve esâsat-ı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve Cem'iyetinin devam-ı vücudu, gayr-ı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1. Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arab ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrin-i Evvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksâmının mukadderatı, ahâlisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfiikan tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irken müttehid olan, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatı ile meşhun ve hukuk-ı irkiye ve ictimâ'iyeleriyle şera'it-i muhitelerine tamamiyle ri'ayetskâr Osmanlı-İslâm ekseriyatıyla meskûn bulunan aksamın hey'et-i mecmu'ası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2. Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için lede'l-icab tekrar serbestçe ârâ-yı âmmeye müraca'at edilmesini kabul eder.

Madde 3. Türkiye sulhune ta'alluk edilen Garbi Trakya vaz'iyet-i hukukîyesinin tesbiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebe'an vâkî' olmalıdır.

Madde 4. Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmaniyye olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartı ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşâd-ı hakkında bizimle sa'ir bi'l-umum alâkadâr devletlerin müttefikân verecekleri karar muteberdir.

Madde 5. Düvel-i İtilâfiye ile mühasımları ve ba'zı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye da'iresinde ekalliyetlerin hukuku, memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukukdan istifade ümniyesiyle tarafımızdan te'yid ve te'min edilecektir.

Madde 6. Millî ve İktisadî inkişafatımız da'ire-i imkana girmek ve daha asri bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'min-i esbab-ı inkişafatımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssü'l-esâs hayat ve bekâmımızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sa'ir inkişâfımıza mani' kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şera'it-i sulhiyesi de bu esasata da mugayyir olmayacaktır. 28 Kanun-ı Sani 1336 (1920).”¹³¹

¹³¹ Ahd-ı Millî Beyannamesi Sureti. **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi**, C. 1, Devre: 4. İçtima Senesi: 1, On birinci İnıkad, 17 Şubat 1336 (1920) Salı, TBMM Basımevi, 1992, s. 144-145; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, 1919-1923, C. 1. (Kültür Bakanlığı Yayınları: 392. Atatürk Dizisi: 34), Ankara 1992. (Belge: 13). s. 130; **İleri Gazetesi**, “Ahd-ı Millî Esasları”, No: 759. 17 Şubat 1920, s. 4; **İkdâm Gazetesi**. “Misakımillî Programı Sureti”, No: 8269. 18 Şubat 1920. s. 2.

Ek: (b/5)

(Barış esaslarıyla Misakımillî Metnini içeren bir makale):

Türk Sulhu'nun Esâsları Ne Olabilir?

(Misakımillî)'nin Metin:

İngiliz Tezâdı-Sulhun Muhtemel Esâsları-İstanbul Sulhu -Sevr Mu'âhedesi-Ankara Sulhu ve Misakımillî, İstikâl'i Mutlak -Elviye-i Selâse-İstanbul Trakya-Kapitülasyonların İlgâsı.

Murahhaslarımız bugün yarın yola çıkacaklar. İ'tilâf Devletleri'nin ne dereceye kadar samîmi bir sulh niyeti ta'kib etdiklerini bilemiyoruz. Fransa ve İtalya'nın Şark sulhunu takrirden ve bunun için Türkler'in hakkını nihâyet tasdikden başka yapacak şeyleri kalmamış gibidir. Fakat İngiltere'nin Türklerle hazırladığı sû-ı kasdden vazgeçtiğini hâlâ şübheli görüyoruz. Loyd Corc daha bundan bir ay evvel Avâm Kamarası'nda (Sevr) Mu'âhedesini tadil ve İzmir'i i'ade ederek, Türklerle anlaşmayı talep eden sâbık (Büyük Ada) esiri General (Tawshend)'e cevâben;

İngiltere'nin şark ve Akdeniz politikasını bu kadar acele tebdîl edemeyiz! demişti. Daha bu sözler hâtıramızdan silinmeden i'tilâfın da'veti geldi. Murahhaslarımız iki hafta sonra (Londra)'da bulunacaklar. Ve da'vetleri Anadolu mukâvemetini uzakdan kırmak gibi, hîleye müstenid olsa bile, her halde sulhumuzun esâsâtına dâ'ir müzâkerât cerayân edecektir.

Bu esâslarda İstanbul ve Ankara'nın nokta-i nazarları tamâmiyle ayrıdır:

1- İstanbul Hükümeti meskenet ve mütâva'at tarafdâridir. (Sevr) Mu'âhedesini kabul eder ve bunun zarûrî olduğunu her hükümet tebdilinde beyânnamelerle halka ilân ederek İngiltere den fazla İngiliz gayreti güder.

2- Ankara Hükümeti mukavemet ve müdâfa'a-i hak tarafdâridir. Mevcûdiyet-i millîyemizi kahredecek hiçbir kayda mütehammil değildir. Ya millî hudûdlar dâhilinde tam bir Türk istiklâlinin devâmını ister, yâhûd bu hakkını harekete kadar millî ordusuyla müdâfa'a eder.

İstanbul sulhunun esâsını aramağa lüzûm görüyoruz: Tevfik Paşa Hükümeti'nin ilk beyânnâmesinde tekrar edildi. Herkes bilir: Sevr Mu'âhedesi.

Ankara Sulhu'nun esâsları, geçen sene İstanbul Meclis-i Meb'ûsânı tarafından kabûl edilen (Misakımillî') mevâdındadır. Büyük Millet Meclisi'nin sulhunu bu ahidnâmede bulabiliriz. Gidecek hey'et-i murahasada Türk sulhunu bu mu'âhedenâme dâ'iresinde müdâfa'a edecekdir. Binâ'en'aleyh (Misakımillî'nin bir sûretini aşağıya dere ediyoruz.

Misakımillî'

Zîrde vâki'ü'l-imzâ Osmanlı Meclis-i Mebûsân a'zâları istiklâli devlet ve istikbâl-i milletin haklı ve devamlı bir sulbe nâ'iliyet için ihtiyar edebileceği fedâkârlığın hadd-i a'zamisini mutazammın olan esâsât-ı âtiyyeye tamâmi-i ri'âyeti mümkünü't-te'mîn olduğunu ve esâsât-ı mezkûre hâricinde pâyidar bir Osmanlı Saltanat ve Cem'iyetinin devâm-ı vücûdu gayr-i mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdîk eylemişlerdir.

Madde 1: Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arab ekseriyetle meskûn olub 30 Teşrîn-i Evvel 1918 târihli mütârekenin hîn-i akdinde muhâsım orduların işgâli altında kalan aksâmının mukadderâtı ahâlinin serbestçe beyân edebilecekleri ârâya tevfikân ta'yîn edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, irken, aslen müttehid yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbele ve fedâkârlık hissiyle meşhûn ve hukûk-ı ırkiyye ve içtimâ'iyyeleriyle şerâ'it-i muhîtiyelerine tamâmiyle ri'âyyetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın hey'et-i mecmû'ası hakîkaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrik kabûl etmez değildir.

Madde 2: Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamanda re'y-i âmmeleriyle anavatana iltihâk etmiş olan Elviye-i Selâse için lede'l-îcâb tekrâr serbestçe ârâ-yı âmmeye mürâca'at edilmesini kabûl ederiz.

Madde 3: Türkiye sulhüne ta'lîk edilen garbî Trakya vaz'iyet-i hukûkiyyesinin tesbîti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tâbi' olmalıdır.

Madde 4: Makam Hilâfet-i İslâmiyye bir Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve merkez-i hükûmet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü haleden masûn olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticâret ve münâkalât-ı âleme küşâdı hakkında bizimle beraber sâ'ir bi'l-umûm alâkadâr devletlerin müttefikân verecekleri karâra muteberdir.

Madde 5: Düvel-i İ'tilâfiye ile muhâsımları ve ba'zı müşârikleri arasında takarrür eden esâsât-ı ahdiye dâ'iresinde ekalliyetler hukûku, memâlik-i mütecâviredaki Müslüman ahâlinin de aynı hukûkdan istifâde ümniyesiyle tarafımızdan te'yîd ve te'mîn edilecektir.

Madde 6: Millî ve İktisadî inkişâfâtımız dâ'ire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idâre-i muntazama şeklinde tedvîr-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb-ı inkişâfâtımızda istiklâl ve serbetî-i tâmma mazhar olmamız üssü'l-esâs hayât ve bekâmımızdır. Bu sebeble siyâsî, adlî, malî ve sâ'ir inkişâfımıza mâni' kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâ'it-i tesviyesi de bu esâsâta mugâyir olmayacaktır. 28 Kânûn-i sâni 1336 (1920).¹³²

¹³² **Hakimiyet-i Millîye**, Sayı: 101, 27 C. Evvel 1337 (6 Şubat 1920). s. 2.

Ek (b/6)

(Büyük Millet Meclisi Hey'et'i Vekile Re'isi ve Müdâfa'a-i Millîye Vekili Fevzi Paşa'nın Misakımillî'nin kabul edilmesine kadar mücadele edileceğine dair beyanatı):

Misakımillî Kabul Edilinceye Kadar Harb

Fevzi Paşa Büyük Millet Meclisi'nde, Hey'et'i Vekile'nin siyâsetini izâh ediyor ve Misakımillî'miz beyne'l-milel bir ahidnâme şekline inkılâb edinceye kadar mücâdelemizde devam edeceğiz, diyor.

Biz imân-ı kat'î ile görüyoruz ki ecdâd toprağından son müstevli neferin avdet edeceği gün uzak değildir.

Büyük Millet Meclisi'nde Hey'et-i Vekile Re'isi ve Müdâfa'a-i Millîye vekili Fevzi Paşa hazretleri beyânât-ı âtiyede bulunmuştur:

Rüfekâ-yı muhtermeden Yozgad meb'ûsu Bahri, Kayseri meb'ûsu Ahmed Beyler tarafından siyâset-i dâhiliyye ve hâriciyyemize dâ'ir Hey'et'i Vekile den vâki' olan su'âl yeni Hey'et'i Vekile'ye bu husûsda izâhatda bulunmak için bir zemin teşkil etmiştir. Binâ'en-aleyh bu bâbdaki cevâbımızı arz ediyorum:

Dâhili ve hârici siyâsetimizin ana hatlarında değişmiş bir şey yoktur. İstiklâl mücâdelesine başladığımız günden beri kat' ettiğimiz mesafelerle dâhilde ve hâricde elde ettiğimiz neticeler bizi yolumuzun sonuna kadar gitmekde teşci' edecek bir mâhiyetdedir. Büyük Millet Meclisi'nin vaz' ettiği düstûrlara tebe'an millî hudûdlarımız içinde siyâsî, İktisadî, mâlî ve harbî tâm bir istiklâl te'mîn ve bütün milletin meclisimizin tecellî eden irâdesiyle mahall-i tatbikini taleb ettiği "Misakımillî"yi beyne'l-milel bir ahidnâme şekline kalb edinceye kadar bu mücâdelede devam edeceğiz. Düşmanlarımızın bir kısmı fi'ili bir husûmet hâline çıkmış olmakla beraber diğer kısmı uğradıkları müte'addid muvaffakiyetsizliklerden temâmıyla me'yûs olmuş değillerdir. Fakat biz imân-ı kat'î ile görüyoruz ki ecdâd toprağından son müstevli neferin avdet edeceği gün uzak değildir. Edbâr ve mağlûbiyetin bizi ta'kîb ettiği en meş'ûm zamanlarda millî haklarımızdan bir zerre feda etmeğe razı olmadık. Çok büyük günler görmüş, kanının ve gayretinin hakkıyla bütün târih arasında kendisine pek büyük bir mevki te'mîn etmiş olan milletimiz hiçbir zaman kalbinde futûra yer vermedi. Bu defa da silâhlarımızın kazandığı mütevâlî zaferlerden dolayı yeniden yeniye birtakım

mutâlib dermiyân etmiyoruz: Dün olduğu gibi bu gün de cihânın bütün milletlerine hakk-ı hayât ve hakk-ı istiklâlimizi te'mîn edecek bir sulhu şimdiye kadar red etmediğimiz gibi şimdiden sonra da red etmeyeceğimizi tekrâr ederiz. Maksudımıza ermek için milletin bütün maddî ve ma nevî kudretini Müdâfa'a-i Millîye'ye hasr edeceğiz. Zaman zaman mazlûm milletler lehine sesini yükselten cihân medeniyetinin. Yunan istilâsı altına düşmüş...

Ek: (b/7)

(Ankara Hükûmeti'nin, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Misakımillî esaslarından taviz vermeyeceğine dair haber):

(Misakımillî'yi) Kimse değiştiremez

(Anadolu ajansı), Ankara hükûmetinin Misakımillî esâsâtı dâ'iresinde her devlet ile i'tilâfa hazır olduğunu tebliğ ediyor.

Ankara 15 Temmuz (Anadolu Ajansı) – Anadolu Ajansı, aklığ me'zûniteye binâ'en, bize dermiyân eder ki: Ankara hükûmeti, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen ve Türkiye'de hiç kimse tarafından tebdil-i imkân olmayan (Misakımillî) esâsâtı dâ'iresinde her devlet ile i'tilâfa hâzırdır. Binâen/aleyh esâsât-ı mezkûre kabul edildiği takdîrde Türk milletinin hâl-i muhâsemeye bulunduğu hükûmetlerle i'tilâfında mâni' sebepler tamamıyla ortada kalmış bulunacaktır.

Ankara hükûmetinin bir hayli şerâ'it dahilinde herhangi bir i'tilâfdan çekindiği tarzdaki ahhâra mahal kalmamak üzere kemâl-ı serâhatle bir kere daha il'lân ederiz.¹³³

¹³³ **Tasvir-i Efkâr**, No: 3073, 19 Temmuz 1921.

**MUSUL, KERKÜK VE ERBİL
YÖRESİNDEN GÖRÜNTÜLER**

Musul Ulu Camii Minaresi - Erbil Çöl Minaresi

Baba Gürgür

Erbil Kalesi ve Çöl Minaresi

e-mağaza

Genel Ağ Sayfası: www.atam.gov.tr
e-mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr

ISBN: 978-975-17-6398-3

9 789751 763983

ÜCRETSİZ